

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ İLE HİBRİT REJİMLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED AKSU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

GAZİANTEP
NİSAN 2021

ÖZET

İNSANİ GELİŞİMİŞLİK SEVİYESİ İLE HİBRİT REJİMLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

AKSU, Muhammed

Yüksek Lisans Tezi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

Nisan 2021, 146 Sayfa + IX

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri incelenirken yalnızca kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla ve milli gelir veri olarak baz alınmaktadır. İnsani gelişmişlik seviyesinin değerlendirilmesinde ise gelirle birlikte sosyo-politik hususlar, sağlık ve eğitim gibi temel etmenler de dâhil edilerek değerlendirme yapılmaktadır. İnsani gelişim ekonomik refahtan öte insan hayatındaki zenginliğe ve fırsat özgürlüğüne odaklanmaktadır. Ülkelerin insani gelişmişlik endeksi ise 1993 yılından itibaren “Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Programı” tarafından yayınlanmaktadır. Demokratik ölçümler her yıl evrensel demokratik değerler çerçevesinde The Economist ve Freedom House tarafından yapılmaktadır. Freedom House 1970’li yıllardan itibaren demokrasi değerlendirmesini “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” çerçevesinde yapmaktadır. The Economist ise 2006 yılından itibaren demokrasi endekslerini hükümetlerin işleyişini, sivil ve siyasal özgürlükleri, seçim süreçlerini, siyasal kültürü ve siyasal katılımı inceleyerek hazırlamaktadır. Demokratik standartlar açısından ülkeler tam demokrasiler, kusurlu demokrasiler, hibrit rejimler ve demokratik olmayan rejimler olarak sınıflandırılmaktadır. Hibrit rejimlerde demokratik rejimlerin belli özelliklerine rastlanmakla birlikte ifade özgürlüğü, serbest seçimler, kişi ve hak ve hürriyetleri gibi konularda demokratik olmayan rejimlerdeki özelliklere de rastlanmaktadır. Bu açıdan bir tür karma rejim olarak ele alınabilmektedir. Bu çalışmada, hibrit rejimlerin insani gelişmişlik seviyesiyle olan ilişkisi irdelenecektir. Çalışmanın hipotezi; insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasında bir ilişkinin bulunduğuudur. Çalışmanın yöntemi ise betimsel ve tarihsel araştırma yöntemleri ve belgeye dayalı veri analizidir. Bu doğrultuda Freedom House, The Economist Dergisi ve İnsani Gelişmişlik Endeksi verileri incelenerek sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hibrit rejim, insani gelişmişlik, demokratik değerler

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN DEVELOPMENT LEVEL AND HYBRID REGIMES

AKSU, Muhammed

Master Thesis

Political Science and Public Administration Department

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

April 2021, 146 Page + IX

When examining the development levels of countries, only the per capita gross domestic product and national income are taken as a basis. In evaluating the level of human development, basic factors such as socio-political issues, health and education are also included with income. Human development focuses on wealth and freedom of opportunity in human life rather than economic well-being. The human development index of the countries has been published by the “United Nations Human Development Program” since 1993. Democratic measurements are made every year by The Economist and Freedom House within the framework of universal democratic values. Freedom House has been evaluating democracy since the 1970s within the framework of the "Universal Declaration of Human Rights". The Economist, on the other hand, has been preparing the democracy indexes by examining the functioning of governments, civil and political freedoms, election processes, political culture and political participation since 2006. In terms of democratic standards, countries are classified as full democracies, flawed democracies, hybrid regimes and undemocratic regimes. While certain characteristics of democratic regimes are encountered in hybrid regimes, there are also features of non-democratic regimes in issues such as freedom of expression, free elections, and individual and rights and freedoms. In this respect, it can be considered as a kind of mixed regime. In this study, the relationship between the human development level of societies and political regimes and the relationship of hybrid regimes with the level of human development will be examined. The hypothesis of the study is that there is a relationship between human development level and hybrid regimes. The method of the study is descriptive and historical research methods and documented data analysis. In this direction, the results will be tried to be reached by examining the data of Freedom House, Economist Magazine and Human Development Index.

Keywords: Hybrid regime, human development, democratic values

ÖN SÖZ

İnsani gelişmeyi salt ekonomik kalkınma olarak belirtmek yanlış bir tasvirdir. Zira insani gelişim; bir ülkede iktisadi kalkınmanın bütün vatandaşlara eşit bir refah seviyesi sunmadığı teziyle ön plana çıkmaktadır. İnsani gelişimde gelir belirlenen bir hedef olmaktan ziyade insanların gelişiminde bir araç olarak kullanılmaktadır.

Hibrit rejimler yahut melez rejimler olarak ifade edilen rejimler, otoriter rejimler ve demokratik rejimler arasında -gri alanda- kalan bir rejim türüdür. Hibrit rejimin özellikleri arasında demokratik rejimin özelliklerinden ve otoriter rejimlerin özelliklerinden bazı hususlar yer alır. Teoride var olan demokratik nitelikler uygulamada bazı durumlarda görülmez, eksik uygulanır ya da çeşitli şekillerde kısıtlanır.

İnsanların genel düşüncesinde gelişmiş ülkelerde demokrasinin daha fazla olduğu, gelişmemiş ülkelerde ise daha az demokrasi olduğu yönünde bir kanaat yer etmektedir. Bu iki kesin önyargıdan hareket ederek ne tam demokratik ne de tam otoriter rejimler olan hibrit rejimlerle gelişmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Hibrit rejimleri belirlemek iki araştırma kuruluşunun verilerine göre kolay olmaktadır. Ancak gelişmişlik seviyesini sadece ekonomik anlamda almak demokrasiyi açıklamakta yeterli değildir. Dolayısıyla, ekonomik verilerin dışında eğitim, sağlık ve sosyo-politik verilerinde değerlendirilmeye alınması gereklidir. Bu sebeple bu verileri içeren “İnsani Gelişmişlik” seviyelerine göre hibrit rejimlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi düşünülmüştür.

Bu doğrultuda; tez üç bölüm halinde hazırlanmıştır. Tezin ana çatısı, giriş ve tezin tanıtılması, kuramsal açıklamalar, elde edilen verilerin incelenmesi ve değerlendirilmesi ile sonuç bölümü şeklindedir.

Bu tezin birinci bölümünde demokrasi ve siyasal rejimler, ikinci bölümünde insani gelişmişlik ile doğrudan ve/veya dolaylı yoldan bağlantılı olan kavramlar, üçüncü bölümünde ise insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasındaki bağ incelenmeye çalışılmıştır.

Öncelikle maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim. Yüksek lisans tez konusunun belirlenmesinde bana yardımcı olan ve akademik alana katkı sunacak bir tezin ortaya çıkmasında engin bilgileriyle beni aydınlatan, sabırla sorularımı cevaplandıran ve yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE’ye sonsuz şükranlarımı sunarım.

Tez yazım sürecinde bilgi alış-verişinde bulunduğum değerli sınıf arkadaşım Şeyma ŞİRAZ ve Ayşe DERE ile İngilizce kaynakların çevirisinde zorlandığım hususlarda yardımını hiçbir zaman esirgemeyen lise öğretmenim Nazım FATSA'ya teşekkür ederim.

Tezin son kontrollerinin yapılmasında desteklerini esirgemeyen Hacettepe Üniversitesinde öğretim üyesi olan Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül SAYLAM ve Gaziantep Üniversitesinde görev yapan Arş. Gör. Uğur ÜLGER ile değerli arkadaşım Ceyda KURT'a şükranlarımı iletirim.

Gaziantep Üniversitesinde bana ders veren tüm hocalarıma, bölümümüzün ve Sosyal Bilimler Enstitüsünün idari personeline desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca bu tez çalışması İİBF.YLT.20.02 Numaralı Yüksek Lisans Tezi Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiştir. Proje kapsamında vermiş oldukları destekten ötürü Gaziantep Üniversitesine teşekkürü borç bilirim.

MUHAMMED AKSU

NİSAN 2021

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 1: İnsani Gelişme Raporu Ana Temaları (1990-2019)	66
Çizelge 2: The Economist Dergisinin 2006-2018 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Değerlendirmeye Göre Hibrit Rejim Olarak Kabul Edilen Ülkeler.....	112
Çizelge 3: 2006-2018 Yılları Arasında Freedom House’a Göre Kısmen Özgür/Hibrit Rejim Olan Ülkeler	114
Çizelge 4: Birleşmiş Milletlerin 2006-2018 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Değerlendirmeye Göre İnsani Gelişme İndeksi. (The Economist Ve Freedom House’a Göre Hibrit Rejim Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi)	118
Çizelge 5: 2006-2018 Yılları Arasında Freedom House Ve The Economist’in Hibrit Rejim Olarak Kabul Ettiği Ülkelerin Son Beş (2014-2018) Yıllık İnsani Gelişmişlik Düzeyleri	127
Çizelge 6: 2014-2018 Yılları Arası The Economist’e Göre Hibrit Rejim Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi	128
Çizelge 7: The Economist’e Göre Son Beş Yılda (2014-2018) En Az Bir Defa Hibrit Rejim Statüsünde Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi.....	129
Çizelge 8: 2014-2018 Yılları Arası Freedom House’a Göre Hibrit Rejim Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi	130
Çizelge 9: Freedom House’a Göre Son Beş Yılda (2014-2018) En Az Bir Defa Hibrit Rejim Statüsünde Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi.....	130

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1: İnsani Gelişme Endeksi	68



İÇİNDEKİLER

ÖZET	Sayfa
ABSTRACT.....	i
ÖN SÖZ	ii
ÇİZELGELER LİSTESİ	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
İÇİNDEKİLER	vi

GİRİŞ

A. Temel Araştırma Sorusu ve Yöntem.....	2
B. Tezin Amacı ve Önemi	3
C. Hipotez	4
D. Tezin Sınırlılıkları	4
E. Tezin Yapısı	4

I. BÖLÜM

DEMOKRASİ VE SİYASAL REJİMLER

1.1. Demokrasi Nedir?	5
1.2. Demokratik Ölçütler Nelerdir?	9
1.3. Demokrasi Biçimleri	11
1.3.1. Doğrudan Demokrasi.....	11
1.3.2. Temsili Demokrasi	12
1.3.3. Yarı Doğrudan Demokrasi.....	13
1.4. Demokrasi Kuramları.....	14
1.4.1. Klasik Demokrasi	15
1.4.2. Koruyucu Demokrasi.....	17
1.4.3. Gelişimci Demokrasi	18
1.4.4. Halk Demokrasisi	18
1.4.5. Liberal Demokrasi	19
1.5. Siyasal Rejimler	22
1.5.1. Demokratik Rejimler	23
1.5.2. Hükümet Sistemleri	25
1.5.2.1. Parlamenter Sistem.....	25
1.5.2.2. Başkanlık Sistemi.....	27
1.5.2.3. Yarı-Başkanlık Sistemi	29
1.5.3. Demokratik Olmayan Rejimler	30
1.5.3.1. Otoriter Rejimler	31
1.5.3.2. Totaliter Rejimler	36
1.5.4. Hibrit Rejimler.....	41

II. BÖLÜM

İNSANİ GELİŞİM

2.1. Üretim	47
2.1.1. Üretim Faktörleri	48
2.2. Tüketim	48
2.3. Gelir.....	49
2.4. Bölüşüm	49
2.5. Milli Gelir.....	50
2.6. Gelir Dağılımı	50

2.7. Gelir Dağılımının Teorik Yapısı	51
2.7.1. Gelir Aktarımı Politikaları	51
2.7.2. Ekonomik Zenginliklerin Yaygınlaştırılması	52
2.7.3. Sosyal Hizmetler	53
2.8. Gelir Dağılımı Türleri	54
2.8.1. Coğrafi Gelir Dağılımı	54
2.8.2. Sektörel Gelir Dağılımı	55
2.8.3. Fonksiyonel Gelir Dağılımı	55
2.8.4. Kişisel Gelir Dağılımı	55
2.9. Gelir Dağılımında Etkili Olan Faktörler	56
2.9.1. Emek Faktörünün Dağılımı	56
2.9.2. Servet Dağılımı	56
2.9.3. Faktör Fiyatları	56
2.10. Kişisel Gelir Dağılımı ve Eşitsizliğin Ölçülmesi	57
2.10.1. Lorenz Eğrisi	57
2.10.2. Gini Katsayısı	57
2.11. Büyüme	58
2.11.1. İktisadi Büyümenin Temel Belirleyicileri	60
2.11.1.1. Coğrafya	60
2.11.1.2. Kültür	61
2.11.1.3. Ticaret/Entegrasyon	61
2.11.1.4. Kurumlar	62
2.12. Kalkınma	62
2.13. İnsani Gelişim Nedir	65
2.14. İnsani Gelişim Endeksi	68
2.14.1. İnsani Gelişim Endeksi Ölçümü	69
2.15. İnsani Gelişmişlik Endeksi'nin Üç Bileşeni	70
2.15.1. Yaşam Standardı	70
2.15.2. Eğitim Standartı	70
2.15.3. Sağlık ve Uzun Yaşam	71

III. BÖLÜM

İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ İLE HİBRİT REJİMLER

3.1. Çok Yüksek Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke	72
3.1.1. Norveç Krallığı	72
3.1.2. İsviçre Konfederasyonu	73
3.1.3. İrlanda Cumhuriyeti	75
3.1.4. Almanya Federal Cumhuriyeti	76
3.1.5. İzlanda Cumhuriyeti	77
3.2. Yüksek Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke	78
3.2.1. Sırbistan Cumhuriyeti	79
3.2.2. Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti	82
3.2.3. İran İslam Cumhuriyeti	83
3.2.4. Mauritius Cumhuriyeti	86
3.2.5. Panama Cumhuriyeti	87
3.3. Orta Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke	89
3.3.1. Marshall Adaları Cumhuriyeti	89
3.3.2. Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti	90
3.3.3. Guyana Cumhuriyeti	93
3.3.4. El-Salvador Cumhuriyeti	94
3.3.5. Tacikistan Cumhuriyeti	96

3.4. Düşük Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke	99
3.4.1. Ruanda Cumhuriyeti	99
3.4.2. Moritanya İslam Cumhuriyeti	102
3.4.3. Togo Cumhuriyeti	103
3.4.4. Sudan Cumhuriyeti	106
3.4.5. Afganistan İslam Cumhuriyeti	108
3.5. İnsani Gelişmişlik Seviyesi İle Hibrit Rejimler	111
3.5.1. The Economist 2006-2018 Verileri	112
3.5.2. Freedom House 2006-2018 Verileri	114
3.5.3. Hibrit Rejimlerin İnsani Gelişmişlik Endeksleri (2006-2018) .	118
3.6. Son 5 Yılda İnsani Gelişim Seviyesi İle Hibrit Rejim Karşılaştırması (2014-2018)	121
SONUÇ	
KAYNAKLAR	137



GİRİŞ

İnsani gelişim, insanların içinde olduğu iktisadi refahın ötesinde, insani standartların zenginleşmesi ile ilgili bir kavramdır. İnsani gelişim iktisadi büyümenin herkese eşit şekilde refah getirmediği teziyle ön plana çıkmaktadır. İnsani gelişimde iktisadi artış amaç değil araçtır. İnsani gelişim tüm insanların ferdi yahut kolektif bir şekilde ortaya çıkarmak istediği yeteneğini geliştirip zenginleştirebileceği, hayat standartları için gerekli koşulları yerine getirmeyi hedeflemektedir.

İnsani gelişmişlik endeksi ülkelerin vatandaşlarının yaşam uzunluğunu, okur-yazarlık durumunu, yaşam ve eğitim standartlarının değerlendirilmesi sonucunda hazırlanmış olan bir ölçümdür. Bir ülkenin gelişmemiş, gelişmekte olan yahut gelişmiş bir devlet olduğunu bununla birlikte iktisadi gelişmenin yaşam koşulları üzerinde nasıl bir etki bıraktığını göstermektedir. İnsani Gelişme Endeksi, 1993 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Gelişme Programı tarafından her yıl İnsani Gelişme Raporu ile yayımlanmaktadır.

Aristoteles devlet okulu demokrasiyi “*çoğunluğun egemen olduğu egemenlik şekli veya devlet şekli*” olarak tanımlamıştır. Aristoteles’in okulunun bu öğretilerine göre demokrasi, oligarşi ve aristokrasi de olduğu gibi azınlığa dayanmaz. Tiranlık ve monarşi de olduğu üzere tek kişinin tahakkümü mevcut değildir. Özellikle kamusal görevlerin yürütülmesinde, yöneticilerin yönetilenlere hesap vermesi ve tüm yurttaşların eşit haklara sahip olması demokrasinin temel özelliğidir. Zira bu özelliğiyle monarşi ve tiranlıktan keskin bir çizgiyle ayrılmaktadır. Siyasal düzenlerin birçoğu için demokrasi bir üst kavram olmuştur. Bu siyasal düzenlerin neredeyse tamamı için Antik Yunan dönemindeki halk meclislerini ve egemenliğini kullanmak yerine, temsili demokrasiyi kullanarak, kanunların üstünlüğünü ve egemenliğini vurgulamıştır. Tüm bunlarla birlikte modern ve eski bütün demokrasiler vatandaşlarının tamamının siyasal eşitliğine ve hesap verebilirliğine dayanmaktadır (Schmidt, 2002: 13,14).

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra gelişmekte olan birçok ülkede hibrit rejimlere rastlanmıştır. Hibrit rejimler demokratik rejimlerin birtakım özellikleri ile otoriter rejimlerin birtakım özelliklerini içinde barındırır. Demokratik rejimlerin özelliklerinden olan doğrudan seçimler hibrit rejimlerde sık sık görülmektedir. Otoriter rejimlerin ise tipik özelliklerinden birisi olan siyasi baskı bu rejim tiplerinde görülmektedir. Bundan dolayı demokratik ve otoriter rejimlerin bir kısım özelliğini barındırdığı için hibrit/karma rejim olarak tasnif edilmiştir (Gagné, 2017).

Hibrit rejimler olumlu ve olumsuz yönleri içerisinde barındıran ne tam demokratik ne de tam otokratik bir rejim türüdür. Birtakım kurumsal nitelikleri yasalar çerçevesinde içerisinde barındırsa da yasaların uygulanmasında sorunlar yaşanmaktadır. (Morlino, 2008: 3; Yıldırım, 2018: 19). Bundan dolayıdır ki; hibrit rejimlerin öngörülebilirliği ve kontrol edilebilirliği düşüktür. Hibrit rejimler demokratikleşebilirler ya da istikrarsız rejimler olarak devam edebilirler yahut otokratikleşebilirler. Hibrit rejimlerin salt otokratik rejimler olarak tasnif edilmesi, otoriterliğin bir göstergesi olarak kabul edilmesi bir hata olarak kabul edilmektedir (Yıldırım, 2018:19).

Demokrasi ile ilgili ölçümler, evrensel demokratik değerler ekseninde her yıl Freedom House ve Economist dergisi tarafından yapılmaktadır. Freedom House “Dünya Özgürlük” başlıklı raporunda ülkelerin özgürlük performansları hakkında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi çerçevesinde değerlendirme yapmaktadır. Kişi hak ve hürriyetlerini, seçim süreçlerini, ifade özgürlüğünü, siyasi katılım ve çoğulculuğu, sığınmacı ve göçmenlerin haklarını, hükümetlerin işleyişlerini ve hukukun üstünlüğünü baz alarak raporunu hazırlamaktadır. Economist dergisi ise 2006 yılından itibaren demokrasi endekslerini yayınlamaktadır. Economist dergisi demokrasi endekslerini çoğulculuğu ve seçim sürecini, siyasal katılımı, sivil özgürlükleri, siyasal kültürü ve hükümetlerin işleyiş mekanizmalarını inceleyerek hazırlamaktadır.

A. Temel Araştırma Sorusu ve Yöntem

Tezin temel araştırma sorusu insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasında bir ilişkinin olup olmadığıdır. Bu tezde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tezin araştırma yöntemi ise tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri ile belgeye dayalı veri analizidir.

B. Tezin Amacı ve Önemi

İnsani gelişim yalnızca milli gelirin artışı yahut refah göstergesi olarak nitelendirilmemesi gerektiği ortaya konularak ve milli gelirle birlikte sağlık, eğitim ve iyi yaşam koşullarını da bünyesinde barındıran çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilmesi gerektiği hususu ön plana çıkmıştır. 1990 yılından itibaren de İnsani gelişmişlik endeksleri Birleşmiş Milletler (BM) tarafından her yıl düzenli olarak yukarıda bahsedilen hususlar çerçevesinde (çok boyutlu olarak) hazırlanmaktadır.

Hibrit rejimler hem demokratik rejimlerin hem de otoriter rejimlerin bir takım özelliklerini bünyesinde barındıran bir yapıya sahiptir. Bu rejimlerde her ne kadar muhalefet erki örgütlenip seçimlere katılabiliyor olsa da seçimlerin tam manada eşit şartlarda yapıldığını söylemek mümkün değildir. Devlet gücünü elinde bulunduran iktidar erki basın ve medya başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluşu tekeline almak için elindeki devlet gücünü sonunu kadar kullanmaktan çekinmez. Bu tip rejimlerde demokratikleşmeye yönelik adımlar atıldıkça hibrit rejimden kusurlu demokrasiye ve/veya tam demokrasiye evrileceği yahut iktidar sahip/lerinin ellerindeki gücü Demokles'in kılıcı gibi bir baskı aracı olarak kullanmaya devam ettirdikleri takdirde otoriter bir rejime evrilmeleri olağan olacaktır.

Ülkelerin demokrasi değerlendirmelerini Freedom House ve The Economist isimli kuruluşlar yapmaktadır. Freedom House 1970'ten The Economist ise 2006 yılından buyana değerlendirmelerini belli kriterleri baz alarak yapmaktadır. Bu kriterlerin neler olduğu hususuna tezin ikinci bölümünde yer verilmiştir. Bu doğrultuda bu tezin temel amacı yukarıda kısaca açıklanan “İnsani Gelişmişlik Seviyesi” ile “Hibrit Rejimler” arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu inceleme ile insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasındaki ilişki ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır.

Freedom House 2006-2018 yılları arasında 56 ülkeyi hibrit rejim olarak değerlendirirken The Economist ise 2006-2018 yılları arasında 44 ülkeyi hibrit rejim olarak değerlendirmiştir. Hem Freedom House hem de The Economist'in hibrit rejim olarak değerlendirdiği ülkeler ilk olarak ayrı ayrı çizelgeler haline getirilmiş ve verileri çizelgelere eklenmiştir. Sonrasında ise bu iki kuruluşun ortak hibrit rejim olarak kabul ettiği ülkeler ile sadece bir kuruluşun hibrit rejim olarak kabul edip diğerinin kabul etmediği ülkelere eklenerek yeni bir çizelge oluşturulmuştur. Bu

çizelgede ülkelerin Birleşmiş Milletler insani gelişmişlik endekslerine yer verilmiştir. Çizelge 5, 6, 7, 8 ve 9'da ise insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasındaki ilişkinin değerlendirmesine yer verilmiştir.

Ulusal ve uluslararası akademik alanda yapılan araştırmalarda spesifik olarak insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu çalışma ile alandaki bu açığın doldurulması ve bundan sonra insani gelişmişlik seviyesi ile ilişkilendirilecek ve araştırılacak konulara ön ayak olması hedeflenmektedir.

C. Hipotez

Bu tezin hipotezi: “İnsani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasında bir ilişki bulunmaktadır.”

D. Tezin Sınırlılıkları

Bu çalışma 2014-2018 yılları arasındaki veriler baz alınarak yapılmıştır. Ülkelerin önceki yıllardaki verilerini de okuyucuya sunmak amacıyla çizelgelerde (çizelge 2, 3 ve 4) 2006-2018 yılları arasındaki verilere yer verilmiştir. 2006 yılı seçilmesinin nedeni The Economist'in 2006 yılından itibaren değerlendirme yapmasıdır. Ayrıca, The Economist 2007 ve 2009 yıllarında değerlendirme yapmadığından ötürü bu iki yılda tezde yapılan değerlendirmeye tabii tutulmamıştır.

E. Tezin Yapısı

Tezin birinci bölümünde ilk olarak demokrasi kavramı, biçimleri ve kuramları ele alınmış sonrasında ise siyasal rejimler açıklanmıştır. İkinci bölümde öncelikle insani gelişmişlik ile ilişkili olan hususlar (milli gelir, gelir dağılımı, büyüme vd.) açıklanmış akabinde ise insani gelişim kavramı ve ölçümü ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise ilk olarak ekonomik ve insani yönden çok yüksek beşeri gelişmişliğe, yüksek beşeri gelişmişliğe, orta beşeri gelişmişliğe ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan beş ülke incelenmiştir. Sonrasında ise The Economist dergisi ve Freedom House'un verileri ile hibrit rejim statüsünde olan ülkelerin insani gelişmişlik endeksleri irdelenmiş ve hibrit rejim olan ülkelerin son beş yıl (2014-2018) kıyaslaması yapılmıştır. Sonuç kısmında ise bulgular ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. BÖLÜM

DEMOKRASİ VE SİYASAL REJİMLER

1.1.Demokrasi Nedir?

Literatürde demokrasi kavramının tanımı üzerinde uzlaşılmış net bir tanım olmamakla birlikte demokrasi kavramının kökenlerini Eski Yunan’a kadar götürmek mümkündür. Demokrasi “demos” ve “kratos” kelimelerin birleşmesiyle ortaya çıkan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. “Demos” halk, “kratos” ise yönetim ve/veya iktidar anlamına gelmektedir. Demokrasiyi dar anlamda *“halk tarafından yönetim”* şeklinde tanımlamak mümkündür (Heywood, 2012: 272). Demokrasi kavramına atfedilen bazı anlamları Heywood, *“çoğunluk yönetimi ilkesine dayanan bir karar-verme sistemi”, “çoğunluğun iktidarını kontrol altına alarak, azınlıkların haklarını ve menfaatlerini koruyan bir yönetim sistemi, “fakirler ve dezavantajların yönetim sistemi”* şeklinde ifade etmiştir (Heywood, 2014: 102). Montesquieu ise demokrasiyi *“halkın hem yöneten hem de yönetilen durumunda olduğu bir yönetim biçimidir. Oyu ile iradesini açıklayan halk yönetendir, egemen kişinin iradesi egemen gücün kendisidir”* şeklinde tanımlamıştır (Öztekin, 2014: 83).

Türk Dil Kurumu demokrasiyi *“Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki, demokratlık “* olarak tanımlamaktadır (www.tdk.gov.tr, 2020). Kışlalı ise demokrasiyi *“azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onların bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi”* şeklinde tanımlamıştır. Demokrasinin geçmişi insanlar arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak yahut minimize etmek için yapılmış/yapılmakta olan bir mücadelenin tarihi olup aynı zamanda demokratik düşüncenin geçmişi özgürlükçü ve eşitlikçi fikrin değişim ve dönüşümünü

yansıtmaktadır. Kışlalı, demokratik düşünceyi “İnsanın akıllı bir yaratık olduğu, kendisi için iyi olanı ayırt edebileceği inancından kaynaklanan, insana saygıya dayalı, iyimser bir dünya görüşünün evrimi” şeklinde belirtmektedir (Kışlalı, 2018: 262). Ağaoğulları demokrasinin ana amacının özgürlük olduğunu belirtmiş ve “demokrasi, herhangi bir bakımdan eşit olan insanların mutlak olarak eşit oldukları düşüncesine” dayandığını ifade etmiştir (Ağaoğulları, 2013: 362).

Hürriyet ve eşitlik demokrasi kavramı için vazgeçilmez iki temel kavram olup demokrasiyi diğer sistemlerden ayırmaktadır. Bu iki kavrama önem atfeden Lipson demokrasiyi şu şekilde tanımlamıştır: “Demokrasi, vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir.” (Lipson, 1993: 17).

Demokrasi tüm sorunları çözeceğine inanılan, tüm sorunları çözüme kavuşturan sihirli bir kavramdır. “Siyaset bir toplumdaki kaynak paylaşımı için yapılan çabaları ifade etmektedir.” Kaynak paylaşımı için yapılan bu paylaşım kavgası “örgütlü ve özgürlük içinde yapılırsa adına demokrasi denilmektedir.” Bugüne kadar demokrasiyle ilgili birçok tanım yapılmış olmasına rağmen, demokrasinin en iyi tanımlarından birisini “Winston Churchill” yapmıştır. Churchill, “demokrasinin berbat bir rejim olduğunu belirtmiş devamında ise demokrasinin diğer rejimlere nazaran en az berbat olan bir rejim olduğunu” ifade etmiştir. Başka bir ifadeyle “demokrasi” kişilerin, grupların, sınıfların vb. kendilerini ilgilendirebilecek konularda alınacak kararların oluşumuna katılmalarıdır” (Ateş, 1994: 9-11).

Demokrasinin özünde yönetilen halkın yönetenleri kendi rızasıyla seçip, onaylaması (Burdeau, 1964: 19; Nodia, 1993: 40) yani “halkın egemenliği” bulunmaktadır. Bu tanımlamayla beraber demokrasinin bazı prensiplerinin olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu prensiplerin en mühim olanı seçimlerdir. Diğer yöntemler ise; yeniden seçilebilmeye ilgili olan kısıtlamalar, kuvvetler ayrılığı ilkesi, anayasa değişikliğiyle ilgili olan kıstaslar şeklinde ifade edilebilir. “Demokrasi, insanların istekleri tarafından meşru hale getirilmiş kurallar sistemidir.” Bu tanım doğrultusunda insanların kendi istek ve arzularını, nasıl yönetilmek istediklerini kendilerinin karar verebileceği ehliyeteye sahip oldukları varsayılmaktadır (Nodia, 1993: 40).

Demokrasi kavramının en temel ve en yaygın tanımı *“halk tarafından yönetimdir”* Modern, milli ve büyük devletlerde yapılan bu tanıma devlet yönetiminin doğrudan yurttaşlarca yönetilmesi değil, yurttaşlar tarafından eşit koşullarda yapılan seçimlerle seçtiği yöneticiler tarafından yapılması şeklinde belirtilebilir. Doğrudan demokrasinin bazı argümanları bazı büyük demokratik devletlerde görülse de demokrasi kavramıyla *“temsile dayanan demokrasi”* anlatılmak istenmektedir. Demokrasi kavramı sadece halk tarafından yönetim olarak anlaşılmamalı, halkın hür iradesiyle belirttiği tercihleri doğrultusunda oluşturulan bir yönetim olarak da anlaşılmalıdır. İdeal olan bir demokraside yurttaşların tamamının istek ve arzularına cevap verebilen bir yönetim şekli neredeyse olağan dışıdır. Halkın istek ve arzularına karşılık verebilen bir demokratik yönetim şekli hiçbir zaman var ol(a)mamıştır. Belki arzulanan bu demokratik yönetim hiçbir zaman var ol(a)mayacaktır. Fakat istenilen bu demokratik yönetim şekli arzulanan bir ideal olarak kalabilir. Arzulanan böyle bir demokratik yönetiminin olması farklı rejimlerin demokratik seviyelerini ölçmede yararlı olabilir (Lijphart, 1986: 1).

Demokrasi kavramıyla ilgili yapılan tartışmaların neredeyse tamamı, yurttaşların yönetime aktif olarak katılması, farklı bir ifadeyle yurttaşların kendi kendilerini yönetme biçimi olarak mı ifade edilmesi gerektiği yahut belirli aralıklarla yapılan seçimlerde yurttaşların kendilerini temsil edecek olan yönetici erkini seçip bu erkin onları yönetmesi gerektiği hususu etrafında dönmektedir. Demokrasi, aristokrasi ve monarşiye karşıt bir kavramdır. Demokrasinin köklerini kadim Yunan’a kadar götürmek mümkündür. Fakat günümüz anlamında demokrasi ile kadim Yunan demokrasisi arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Eski Yunan’da yurttaş nüfusun belirli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu belirli bir kesimin yönetimi anlamına gelmektedir. Günümüz modern demokrasilerde ise demokrasi halkın tamamının yönetimi olarak ifade edilmektedir. Demokratik usul ve esaslar hiç şüphesiz demokrasinin ekonomi teorisyenlerince belirtilmiş hususlar çerçevesinde belli kesimlerin çıkarlarını korumak yahut artırmak için de kullanılacağı ile ilgili derin tezler geliştirilmiştir. Fakat *“demokrasi lehindeki normatif argümanlar”* demokrasinin *“esas itibarıyla paylaşılan değerlerle ilgili olduğu”* fikrine dönmektir (Barry, 2018: 425-430).

“Demokrasi, organizasyonları bütün olarak etkileyen kararların organizasyonun tüm üyelerince alınması ve karar alma mekanizmasında herkesin

eşit haklara sahip olması idealinden oluşur.” Farklı bir deyişle demokrasi halk denetimi ve eşitlik prensibine dayanmaktadır. Yapılacak olan herhangi bir organizasyonda yahut alınacak olan herhangi bir karar da eşitlik ve halk denetimi mevcut ise bu oluşum demokratik olarak belirtilebilir. Bu şekilde tanımlanması mümkün olan demokrasi ilk olarak iki noktayı açıklığa kavuşturmaktadır. Bu noktalardan ilki, demokrasi sanıldığı gibi yalnızca devlet yahut hükümet şekli değildir. Demokratik prensipler, herhangi bir organizasyonun ortak karar verme mekanizmasıyla ilişkilidir. Toplum seviyesinde demokrasi ile devlet seviyesi demokrasi arasında önemli bir bağ mevcuttur. Bununla beraber, devlet kapsamlı bir örgüt olduğundan dolayı toplumsal yapıyı bütünüyle etkileyebilecek düzenlemeleri yapmaya vakıftır. Örneğin, devlet vatandaşlarını ilgilendiren iktisadi düzenlemeler yapabilir yahut vatandaşları hakkında ölüm kararları verebilir. Bundan dolayı demokrasinin devlet seviyesinde olması önem teşkil etmektedir. İkinci nokta ise, demokrasinin bir toplumda ya tamamen var olabileceği ya da hiç olmayacağı hususudur. Yani demokrasi “*ya hep ya hiç olgusudur*”. Kısacası demokrasi, siyasi eşitlik ve halk denetimi ilkelerinin uygulanması yahut eşit vatandaşlık ve ortak karar verme idealine az ya da çok ulaşma derecesidir. Özetle, seçim yoluyla vatandaşlarına karşı sorumluysa bir hükümet, bağımsız ve tarafsız seçimler yapılabilirse, siyasal ve medeni kanunlar güvence altına alınmışsa bu şekildeki bir devletin demokratik olduğunu söylemek mümkündür. Fakat unutulmamalı ki demokratikleşme süreci hiçbir zaman sona ermez ve demokrasinin gelişimi, değişimi ve dönüşümü devam edecektir (Beetham ve Boyle, 1998: 1-3).

Çağımızda demokrasi kavramının sihirli bir sözcük halini aldığını söylemek mümkündür. Günümüz dünyasında bazı kavramların/sözcüklerin karizmatik bir anlam taşıdıkları görülmektedir. Günümüz dünyasında demokrasi kavramı “*bir özlemi, vazgeçilmez bir ideali*” ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle günümüz dünyasında hiç kimse demokrasi fikri karşısında kayıtsız kalamamaktadır. Özetle belirtmek gerekirse demokratikleşme isteği ve arzusu evrenseldir ve bu arzu ve istek belli bir süreç içerisinde devam etmektedir. Karizmatik ve sihirli bir sözcük olan demokrasiyi tanımlamak oldukça güç ve tanımlama esnasında bazı sorunları gün yüzüne çıkartmaktadır. Zira demokrasi kültürden kültüre, gruptan gruba farklılık göstermektedir. Bundan dolayıdır ki; demokrasi kavramının tanımı üzerinde anlam karmaşaları yaşanmaktadır. Toplumsal kesimler arasında yaşanan bu anlam

karmaşasını “*ideolojik yorumlama*” şeklinde ifade etmek mümkündür. Demokrasi “*toplumdaki iktidar ilişkisi ve yapısının kaynağının kullanımı ile ilişkilidir.*” Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Abraham Lincoln’un genel tanımıyla demokrasi “*halkın halk tarafından halk için yönetmesidir.*” Demokrasi, siyasi iktidarın kullanım şekliyle ilgilidir. Siyasi iktidarın kullanımı, ideolojik tutumları da ön plana çıkartmaktadır. Bundan dolayı demokrasi ile ilgili farklı değerlendirmelerin olması olağandır (Şaylan, 1998: 1,2).

1.2. Demokratik Ölçütler Nelerdir?

Demokrasinin varlığını idame edebilmesi için bazı ölçütlere ihtiyaç duyulmaktadır. Zira Antik Yunan’dan günümüze değin demokrasi kavramını birçok düşünür tanımlamış ve tanımlamalarda doğrudan yahut dolaylı bir şekilde olması gereken ölçütlerden bahsetmişlerdir.

Dahl temsili demokrasinin olmazsa olmazı olan (demokratik bir ülkenin varlığı için gerekli olan hususlar) altı hususa değinmiştir. Bu altı husus ise şunlardır (Dahl, 2019: 99-100):

- *Seçimle İşbaşına Gelen Yöneticilerin Olması (Seçimle Belirlenmiş Olan Memurlar):* İktidarın uygulamalarını ve kararlarını tıpkı iktidar erki gibi seçimle işbaşına gelen temsilciler denetlemelidir.
- *Özgür, Adil ve Sık Yapılan Seçimlerin Olması:* Demokrasinin varlığını idame edebilmesi için seçilmiş olan memurlar/yöneticiler eşit, adil ve sık sık yapılan seçimlerle seçilmelidir. Böyle bir yöntemin benimsenmesiyle birlikte seçimlerde zor kullanma diğer seçimlere nazaran oldukça nadir görülür.
- *İfade Özgürlüğünün Olması:* Vatandaşların kendi siyasi düşüncelerini açıklarken, hükümeti, yöneticileri, rejimi, hâkim ideolojiyi ve sosyo-ekonomik durumu eleştirirken herhangi bir sınırlama ile karşı karşıya kalmaması ve bir cezalandırılma korkusu içerisinde olmaması gerekir.
- *Bilgiye Erişimde Herhangi Bir Engelin Olmaması (Alternatif Bilgilenme Kaynaklarına Erişim):* Vatandaşların her türlü (dergilerden, gazetelerden, telekomünikasyondan, uzmanlardan, kitaplardan) bağımsız ve alternatif kaynaklardan bilgiye erişim hakkına sahip olması gerekir.

➤ *Kurumsal Özerkliğin Olması:* Demokratik siyasal yapının etkin ve verimli çalışabilmesi için vatandaşların herhangi bir engel olmadan siyasi parti ve/veya baskı ve çıkar grubu kurmasının önünde herhangi bir engelin olmaması gerekir.

➤ *Vatandaşların Dâhil Edilmesi:* Bir ülkenin kanunlarına uyan ve o ülkede sürekli olarak ikamet eden bir vatandaşın yukarıda sayılan beş husustan mahrum edilmemesi gerekir. Bu hususlar arasında adil ve özgür seçimlerle seçilecek olan yönetici/temsilci için oy vermek, bağımsız siyasi organizasyonlar kurmak, öncülük etmek ve dâhil olmak, tarafsız ve bağımsız olarak yapılacak seçimlerde aday olmak, bilgi kaynaklarına bağımsız erişebilme imkânına sahip olmaktır. Sonuç olarak demokrasinin verimli ve etkin çalışabilmesi için vatandaşların özgürlüklere ve fırsatlara sahip olması gerekir.

Çam ise demokrasi düşüncesinin dört öğeden oluştuğunu belirtmektedir. Bu dört öge şunlardır (Çam, 2011: 388):

1. *Kişi-toplum ilişkilerinin belirlenmesi sürecine halkın tümüyle katılması,*
2. *Azınlık haklarına saygılı bir çoğunluk yönetiminin sağlanması,*
3. *Kişiyeye ait özgürlüklerin korunması,*
4. *Toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliği sağlanması*

Bu dört öge irdelendiğinde demokrasiyi siyasal rejimlerden ayıran özelliklerinden söz etmek mümkündür. Demokrasilerde yöneten erk, yönetilenler tarafından belli aralıklarla yapılan seçimlerle belirlenip denetlenmektedir. Siyasal eşitlik demokrasinin temel ilkelerinden birisidir. Önceden belirlenen niteliklere haiz olan yönetici erki seçime girmektedir. Her oy eşit değerdedir ve daha önce yasalarla belirlenen koşulları sağlayan her vatandaş oy kullanmaya ehildir. Demokrasilerde yurttaşların yönetici erk üzerinde etkinliği, serbest rekabet koşullarının varlığına ve yurttaşların iradelerini özgürce belirtmesine bağlıdır. Demokraside alınan kararların icra edilmesi için çoğunluğun onayı gerekmektedir. Fakat çoğunluğun onayı, azınlığın haklarının göz ardı edilebileceği anlamına gelmemelidir. Unutulmamalıdır ki; demokratik ve eşit koşullarda yapılacak seçimlerle azınlık çoğunluk durumuna, çoğunluk da azınlık durumuna gelebilmektedir. Siyasal sistemler meşruluğunu kabul ettirmek isterler. Bu meşruluk siyasal iktidarın varlığını halk iradesine dayandırdığı

müddetçe sağlanmaktadır. Kişi hak ve hürriyetlerinin korunduğu, yurttaşların tamamına ayırım gözetmeksizin (aile, siyasal tercih, ekonomik durum, dil, ırk, dil, mezhep vb.) eşit koşullar sağlandığı müddetçe demokrasiden bahsetmek mümkündür (Çam, 2011: 388-390).

1.3. Demokrasi Biçimleri

Demokrasi biçimlerini açıklarken yahut belli bir ayrıma tabii tutarken temel husus egemenliğin kullanılması olmaktadır. Demokrasi biçimlerini egemenliğin seviyesi ve şekli ortaya çıkarmaktadır (Gökçe, 2021: 64). Demokrasi biçimleri egemenliğin kim tarafından, nasıl ve ne şekilde kullanılacağı hususunun tasnif edilmesidir. Demokrasi biçimleri bu tasnifler doğrultusunda doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır.

1.3.1. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi, halkın kendi kendisini araya temsilci koymadan yönetme şeklidir. Bu yönetme şeklinde kanunları, yasaları halk kendisi toplanarak hazırlayıp, tartışıp onaylamaktadır. Gündelik hayatı kolaylaştırmak için bazı kamu personellerinin göreve getirilmesi için ve buna benzer tüm kararları yurttaşlar almaktadır. Bu demokrasi tipinde halkın karar alma sürecinde bir parlamento gibidir. Zira bu demokrasi biçiminde parlamento mevcut değildir. Yasa hazırlamak, önemli kararları almak halkın işi, yine bunların yürütülmesi işi halkın içinden halk tarafından seçilmiş yöneticilerin işidir. Yunan site devletlerinde ve günümüzde İsviçre'nin birkaç kantonunda doğrudan demokrasi uygulaması görülmektedir (Çam, 2011: 399-400).

Doğrudan demokrasi modelinde devletin yönetilmesi için gerekli olan kararların tamamı vatandaşlar tarafından herhangi bir aracı olmadan alınır. Vatandaşlar bu demokrasilerde dış siyaset, yargı, yürütme, yasama kısacası akla gelebilecek her türlü konuda karar almaktadır. Bu modelde hükümet, parlamento ve yargı erki mevcut değildir. Yönetim erki bizzat yönetilenlerden oluşmaktadır. Bu sistemin mihenk taşı *“halkın halk tarafından halk için” yönetilmesi* oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu model demokrasiye ideal anlamda en yakın olan sistemdir. Özetle, demokratik bağlamda mükemmel bir sistemdir, doğrudan demokrasi. Fakat George Vadel'in ifade etmiş olduğu gibi *“tüm mükemmellikler, bu dünyaya ait değildir. J. J. Rousseau'nun ifade ettiği gibi, “eğer Tanrılardan oluşmuş*

bir halk olsaydı, kendisini demokratik olarak yönetirlerdi. Böylesine olgun bir yönetim insanların harcı değil” Gerçekten de bu demokrasi modeli “*demokrasi idealine en yakın*” sistemdir. Bu sistemin pratik olarak uygulanması neredeyse imkânsızdır. Bundan dolayı doğrudan demokrasi modeli fikri genel olarak “*ütopik*” bir fikir olagelmiştir (Gözler, 2019: 273).

Literatürde doğrudan demokrasinin ne olduğu hususunda uzlaşılmış bir tanım bulunmamaktadır. Bazılarına göre doğrudan demokrasi, temsili demokrasiye ters düşmektedir. Temsili demokraside yurttaşlar kendilerini temsil edecek ve yönetecek kişileri belirli periyotlar da seçmektedir. Doğrudan demokraside ise halk iktidarın tamamını doğrudan kullanmaktadır. Farklı bir diğer görüşe göre ise doğrudan demokrasi yalnızca İsviçre’nin komünlerinde ve kantonlarında uygulanan şekliyle tasvir edilmektedir. Yine başka bir görüşe göre de yurttaşlar seçim zamanları dışında da bazı yetki ve sorumluluklara sahip ise o toplumda doğrudan demokrasiden söz etmek mümkündür. Özetle, “*doğrudan olan, iktidarın halk tarafından kullanılması değildir; fakat halkın resmen belli işlemlerini kabul edilmesine katılma veya iktidarın meşruluk mekanizmalarını bizzat harekete geçirme hakkına sahip olma olgusudur.*” (Kaboğlu, 2019: 200,201).

1.3.2. Temsili Demokrasi

Temsili demokraside, seçimle iş başına gelen temsilciler egemenliği halk adına kullanırlar. Bütün vatandaşların seçimlere katılması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, seçimlerin genel yahut doğrudan yapılması gerekmektedir. Bu demokrasi modelinin başlıca iki hususu mevcuttur. İlki, vatandaşlar yalnızca meclis üyelerini belirlerler. Yasama meclisi üyeleri de doğrudan yahut dolaylı yoldan yürütme erkini belirler ve denetler. Bu modelde, halkın temsilcilerinin yasama meclisi üyeleri olduğu ifade edilir. İfade edilen bu durum, yasama erkinin yürütme erki üzerinde bir üstünlük kurmasını sağlamaktadır. İkinci husus ise, Fransa ve ABD’de olduğu gibi seçmenler yasama meclisi üyelerinin yanı sıra devlet başkanını da seçmektedir. Bu durum, yasama erkinin üstünlüğünü belirli bir ölçüde dengelemektedir. Seçimle iş başına gelen yöneticilerin bir itici güç olarak ortaya çıkması, belirli bir süre sonra siyasal bir zümrenin var olmasına sebep olmaktadır. Yönetici erkinin oluşan bu sınıf içerisinde seçilmesi, yönetici erkin halktan kopmasına/uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte siyasal arenada siyasal partiler önem kazanmıştır. Temsilcilerin seçiminde siyasal partiler, temsilcilerden daha çok ön plana çıkmıştır.

Bu durumun ortaya çıkmasında seçim sisteminin etkisi de yadsınamaz (Gözübüyük, 2013: 76; Gökçe, 2021: 65).

1.3.3. Yarı Doğrudan Demokrasi

“Yarı doğrudan demokrasi, egemenliğin kullanılmasının halk ile temsilcileri arasında paylaşıldığı demokrasi tipidir.” Doğrudan demokrasiyle temsili demokrasinin birleşiminden yarı doğrudan demokrasi oluşur. Bu demokraside egemenliğin kullanımı belli bir süre için halkın seçmiş olduğu temsilcilere verilir. Fakat referandum gibi bazı durumlarda seçmenler doğrudan egemenlik haklarını kullanabilirler. *“Yarı doğrudan demokrasi, halkın egemenliğinin kullanılmasına zaman zaman doğrudan doğruya katılabildiği bir temsili demokrasidir.”* Bu demokrasinin araçları; *“referandum”, “halk vetosu”, halk teşebbüsü” ve temsilcilerin azli”* şeklinde ifade edilebilir (Gözler, 2019: 289).

Referandum: Yarı doğrudan demokrasinin en temel uygulama yoludur. Halkoyuna sunulacak bir yasa mevcut ise referandumdan söz etmek mümkündür. Meclislerde hazırlanmış ve kabul edilmiş yasaların yürürlüğe girmesi için halkın onayına sunulması gerekmektedir. Referandum, ihtiyari yahut zorunlu olabilir. İhtiyari referandum, bir yasanın halkoyuna sunulmasına meclisçe karar verilmesidir. Zorunlu referandum ise bir yasanın yürürlüğe girebilmesi için mutlaka halkoyuna sunulması halk tarafından onaylanmasıdır. Örnek olarak İsviçre’deki anayasa değişiklikleri verilebilir. Yasanın yürürlüğe girebilmesi için vatandaşların referanduma aktif katılımı zorunludur. Böylelikle referandum ile yarı doğrudan demokrasinin ilkelerinden birisi yerine getirilmiş olur (Çam, 2011: 401,402).

Halk Vetosu: Meclis tarafından usul ve esaslara riayet edilerek hazırlanan kanunların, halkın isteğiyle düzenlenmiş olan referandum sonucunda meclis tarafından hazırlanmış olan bu kanunun yürürlüğe girmesinin engellenmesine halk vetosu denir. İki aşamada gerçekleşmektedir. İlk olarak mecliste kabul edilen kanuna muhalif olan vatandaşlar belli bir süre zarfında imza toplama arayışına girer. Anayasa tarafından önceden belirlenmiş olan imza sayısına ulaşıncaya, meclisçe kabul edilmiş olan kanunun veto edilip edilmemesi hususunda halk oylaması düzenlenir. Oylama sonucunda kanunun çoğunluk tarafından kabul edilmemesi durumunda kanun reddedilmiş, halk tarafından veto edilmiş olur (Gözler, 2019: 293).

Halkın Teşebbüsü: Halkın teşebbüsü, vatandaşların yönetime daha fazla katılımını sağlamaktadır. Veto ve referandum ile vatandaşlar meclis tarafından hazırlanmış olan kanunlara ancak daha sonra müdahale edebilmektedir. Halkın teşebbüsünde ise yalnızca denetim yerine vatandaşlar hükümete yön verebilmektedir. Halk, kanunlarca önceden belirlenmiş imza sayısına ulaşp yasa taslağı yahut istedikleri bir değişikliği meclise sunup, meclisin karar vermesini sağlayabilir. Şayet, meclis halk tarafından verilen yasa tasarısını reddederse referanduma gidilebilir (Çam, 2011: 404).

Temsilcilerin Azli: Temsili demokrasilerin olmazsa olmaz ilkelerinden birisi de “*temsilcilerin azledilmesi ilkesi*”dir. Belirli bir süre için seçilmiş olan temsilci, vatandaşlar kendisinden memnun kalmazsa dahi, seçilmiş olduğu süre sona ermeden görevden alınması mümkün değildir. Bundan dolayı, “*temsilcilerin azli ilkesiyle*” vatandaşların seçilenlerin çalışmalarından memnun kalmaması durumunda görevden el çekirtmesine olanak sağlamaktadır. Seçmenler, temsilciden memnun değilse, temsilcinin görevinden el çektilirip yerine yeni bir temsilcinin seçilmesi için imza toplayabilirler. Vatandaşlar daha önceden belirlenen imza sayısına ulaşınca temsilcinin görevden alınması için teklif sunarlar ve yeni bir temsilci için seçim yapılır. Temsilcilerin azli usulü “bireysel ve kolektif olmak üzere iki şekilde uygulanır. “*Kolektif*” usule İsviçre’nin bazı kantonlarında “bireysel” azil usulüne ise ABD’nin bazı eyaletlerinde rastlanmaktadır (Gözler, 2019: 294,295).

1.4. Demokrasi Kuramları

Literatürde demokrasi kavramı müphem olmayan bir kavram olarak ele alınmaktadır. Batı toplumlarının neredeyse tamamında rekabete dayanan, eşit koşullarda yapılan seçimler olarak demokrasiyi meşru olarak kabul etmektedirler. Bahsedilen bu demokrasi kavramı liberal demokrasi anlayışı olarak da belirtilmektedir. Bununla birlikte birçok demokrasi modeli mevcuttur. Bu demokrasi modellerinin kendi versiyonları mevcuttur (Heywood, 2014: 106).

Demokrasi kavramı üzerinde uzlaşılmış bir tanımın olmayışı, farklı demokrasi uygulamalarının ve anlayışların ortaya çıkmasına önyak olmaktadır. Genel olarak ortaya çıkan bu demokrasi anlayışları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamakla birlikte liberal demokrasi modellerinin farklı versiyonları olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayıdır ki demokrasi uygulamalarından söz

edildiğinde yalnızca demokrasi uygulamalarının çoğunluğundan değil, aynı anda demokratik yönetimlerin birçok sebeple meşrulaştırıldığına işaret edilmektedir (Erdoğan, 2017: 244).

1.4.1. Klasik Demokrasi

Klasik demokrasi modeli Eski Yunan şehir devleti olan Atina polis devletine dayanmaktadır. M.Ö. 5 ve 4. yüzyıllarda Atina’da doğrudan demokrasi modeli halkın doğrudan doğruya yönetime katılması, gerçek ve ideal bir model olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Marx ve Rousseau gibi sonraki dönem düşünürleri üzerinde her ne kadar önemli etkiler bırakmış olsa da Atina demokrasisi (doğrudan yönetim) günümüz dünyasında sınırlı uygulama alanlarına sahiptir.

Demokrasi Atina’da “*kitle toplantısı yoluyla yönetim*” anlamını taşımıştır. Önem teşkil eden tüm kararlar vatandaşların dâhil olduğu meclis tarafından alınmıştır. Atina’da meclisin yılda en az 40 defa toplanma zorunluluğu bulunmuştur. Kamu personeline ihtiyaç duyulduğunda, kısa süreliğine, dönüşümlü olarak ve kura yoluyla kamu personeli yurttaşlar arasından seçilmiştir. Atina’da 500 kişiden oluşan meclisin yürütme/idare komitesi görev yapmıştır. Elli kişiden oluşan komite yasa tasarıları hazırlayıp meclise sunmuştur. Ayrıca komite başkanlığı görevi bir gün ile sınırlı olması sebebiyle vatandaşlar hayatları boyunca bir defadan fazla komite başkanlığı yapma onuruna erişememiştir. Buna istisna olarak ihtiyaç duyulan tecrübeden dolayı kamu personelinden farklı olarak yeniden seçilmiş olan on generalin durumudur. Atina demokrasisini önemli kılan “*siyasi aktivite*” seviyeleridir. Atina vatandaşları yalnızca meclisin oturumlarına katılmakla kalmayıp, geniş kitleler halinde karar verme süreçlerinde ve kamu görevlerinde sorumluluk almaya hazır durumda olmuşlardır (Heywood, 2014: 107,108).

Bu demokrasinin modern demokrasi düşüncesinden farkı “*kamusal rollerden bağımsız olarak hak sahibi birey*” fikrini benimsemiş olmasıdır. David Held bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: Bu demokraside fertler yalnızca polisin vatandaşları olarak hayatlarını idame edebilirlerdi. Çünkü Atina’da siyaset ve ahlak birbirini tamamlamış/birbiriyle bütünleşmiştir. Yurttaşların görev, sorumluluk ve hakla mevcuttu fakat özel olarak bireylere bunlar atfedilmemiştir. Bir yurttaşın görev, sorumluluk ve hakları o yurttaşın bulunduğu konuma ve yurttaşlıktan kaynaklanan hakka bağlı olmuştur. Ayrıca Yunan demokrasisi gerçek anlamda

doğrudan demokrasi olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira Yunan demokrasisinde liderlik mevcuttu ve bazı görevler atanmış yahut seçilmiş kişilerce icra edilirdi. Bundan dolayıdır ki, bu demokrasi modelinin temel özelliği doğrudan demokrasi olmasından ziyade yöneten erkin yönetilenler ile yan yana olmasıdır (Erdoğan, 2017: 244,245).

Dahl’a göre Atina demokrasisinin bir düzene oturtulabilmesi için altı koşulun yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu altı koşul şunlardır (Dahl, 1993: 22,23):

- Yurttaşlar arzu ve istekleri bağlamında kendi benliğiyle çelişmeyen, genel bir iyilik duygusunu benimsemeli ve benimsediği iyilik duygusuyla hareket etmelidir.
- Yurttaşların kamusal alanın varlığını sürdürebilmesi için türdeş olması gerekir. Zira türdeş olmayan yurttaşlar arasında anlaşmazlıklar ve siyasal çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu bağlamda iktisadi durumları, refah seviyeleri, eğitim durumları, ırk, din, din ve kültürlerinin türdeş olmadığı durumlarda poliste iyi bir yönetimin olabileceğini söylemek güçtür.
- Yurttaşlar nüfus bağlamında sınırlı olması gerekir. Zira sayıca fazla olan ve sınırlarını büyüten polislerin dil, din, ırk ve kültür gibi birçok etnik grubun ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu sebebiyet ortak bir kültürün oluşumunu engelleyecektir. Ortak kültürün oluşumunun engellenmesi yurttaşların ve polislin geleceğini tehlikeye atmaya meyilli olabilir.
- Yurttaşlar polis için alınacak kararlar da aktif görev ve sorumluluk sahibi olması gerekir.
- Yurttaşlar yalnızca meclis toplantılarına değil kent yönetiminde de aktif bir şekilde kent yönetimi için sık sık istişare etmesi gerekir.
- Kent devletinin hayat standartlarını sağlanması için gereken koşullara azami bir şekilde sahip olması gerekir. Poliste demokrasi sadece yurttaşların mecliste ve kent konseylerine katılması değildir. Yurttaşların kamu görevleri (askeri, kamu vb.) azami bir şekilde icra etmesi gerekir.

Bu demokrasinin en büyük noksanlığı ise *“halk kitlelerini siyasi faaliyetten dışlayarak ilerleyebileceği”* gerçeğidir. Atina’da siyasal katılım 20 yaş ve üstü Atina

doğumlu erkeklerle sınırlı kalmıştır. Nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan köleler, yabancılar ve kadınların herhangi bir siyasi hakkı olmamış ve siyasi faaliyetlere katılamamışlardır. Meşakkatli işlerin tamamının köleler tarafından icra edilmesi ve kadınların “*özel alana hapsedilmesi*” Atinalıların kendilerini bu denli siyasete kaptırmalarına vesile olduğunu söylemek mümkündür (Heywood, 2014: 108; Özbudun, 1998: 43).

1.4.2. Koruyucu Demokrasi

Korumacı demokrasi ana hatlarıyla klasik liberalizmin demokrasi anlayışını temsil etmektedir. 17. ve 18. yüzyıllarda demokrasi anlayışı Yunan demokrasi anlayışından farklı bir hal almıştır. Demokrasi siyasal arenada vatandaşların katılımını sağlayacak bir mekanizma olmaktan ziyade vatandaşların kendilerini devletin müdahalesinden koruyup kollayacak bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Bu görüş, liberal düşünürlere cazip gelmiştir. Montesquieu ve John Locke, siyasi iktidarı elinde tutan erkin üzerinde hukuken belirlenmiş zorunlu olması gerektiğini ifade etmiştir. John Locke “oy verme hakkı, doğal hakların varlığına ve özelde mülkiyet hakkına dayandığını” ifade etmişlerdir. Vergi yoluyla devlet özel mülkiyete el atma yetkisine sahiptir. Yurttaşlar ise seçim yoluyla devleti denetleyip kendilerini koruyabilmektedirler. Farklı bir deyişle demokrasi; “temsili bir meclis aracılığıyla işleyen rızaya dayalı, yönetim sistemi anlamını taşımaktadır. Bununla birlikte, John Locke, günümüz anlamında demokrat birisi değildir. Çünkü Locke, oy kullanma hakkının yalnızca mülk sahibi olanlara ait olduğuna inanmaktadır (Erdoğan, 2017: 246).

Demokrasi yalnızca koruyucu perspektifle temelleştirmek demokratik yönetim için yalnızca sınırlı bir onaylamayı ifade etmekten öteye gidemez. Özetle koruyucu demokrasi, demokrasinin sınırlı ve dolaylı durumundan başka hiçbir şeyi ifade etmemektedir. Yönetilen yurttaşların rızası rekabetçi ve düzenli seçimlerle sağlanmaktadır. Böylelikle yönetici erkten hesap sorulabilirlik sağlanmış olmaktadır. Siyasi eşitlik ise dar anlamda eşit oy hakkı olarak anlaşılmaktadır. Koruyucu demokrasi, iktidarı elinde bulunduranları denetlemeyi sağlayan anayasal bir demokratik sistemdir. Bu sistemde bireysel özgürlüğü savunmanın aracı yurttaşların oy hakkıdır. Koruyucu demokrasi, kendi yaşamlarını kendi tercihleri doğrultusunda yaşayabilmeleri için yurttaşlarına mümkün olan en geniş özgürlük alanını açmayı hedeflemektedir (Heywood, 2014: 109) .

1.4.3. Gelişimci Demokrasi

Bu demokrasi modelinin temel argümanı demokrasinin insanların kendilerini geliştirmesine fırsat tanıyacağı düşüncesidir (Erdoğan, 2017: 246). Erken dönem demokrasi teorileri bireysel çıkarları ve hakları koruma isteği üzerine odaklanmıştır. Daha sonra ise toplumun ve bireylerin gelişimine, değişimine ve dönüşümüne odaklanmıştır. Bu durum ise gelişimci demokrasi olarak adlandırılmış birçok yeni demokrasi sistemini ortaya çıkartmıştır. J.J. Rousseau tarafından bu modellerin en radikali ve en yenisi geliştirilmiştir. Ayrıca Rousseau'nun fikirleri liberal demokrasiden ayrılışı ifade etmektedir. J.J. Rousseau'nun *“demokrasi nihai olarak, insanların onun aracılığıyla özgürlüğe veya bir yasaya itaat eden, kendisine itaat etmiş olur.”* Düşüncesiyle somutlaşmış olan özgürlüğe ulaşmanın bir aracıdır. Farklı bir deyişle, yurttaşlar ancak içerisinde bulundukları topluluğun şekillenmesi için sürekli ve doğrudan katılımları doğrultusunda özgür olabilirler. Rousseau'nun bu yaklaşımı, seçimli demokrasinin alışılmışı dışında radikal bir şekilde desteklenmesi ifadesidir. *“Gelişimci demokrasinin temsili hükümetin liberal modeliyle daha ılımlı bir modeli geliştirilmiştir.”* Bu geliştirilen modele J.S. Mill'in yapıtlarında rastlanmaktadır. J.S. Mill' göre demokrasinin ana amacı *“en yüksek ve en ahenkli demokrasiyi teşvik etmesidir.”* Yurttaşlar siyasete katılarak bilgi düzeylerini ve bilgi donanımını artırarak yüksek bir seviyeye ulaşırlar. Özetle Mill oy verme hakkının geniş kitlelere ulaşması gerektiğini belirtmektedir (Heywood, 2014: 110,111).

1.4.4. Halk Demokrasisi

Halk demokrasisi kavramı Sovyetler için değil, Sovyet denetiminde olan Doğu Avrupa ülkeleri için kullanılmıştır. Demokrasi kavramı “halk iktidarı” anlamını da taşımaktadır. Yeni tanımlamayla *“halkın halk iktidarı”* olarak ifade edilmektedir. Marx, *“Halk iktidarı sözcüğünün devlet sözcüğü ile binlerce biçimde birleşmesi sorunu çözmede en ufak bir adım atmamızı dahi sağlamaz”* şeklinde gözlemlerini ifade etmiştir (Sartori, 2017: 563,564).

Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa rejimleri “diktatörlük” özellikleri bağlamında birbirine benzemektedir. Fakat halk demokrasisi rejimleri Sovyet rejiminden farklı olarak “tek particiliği” dayatmamaktadır (Sartori, 2017: 564,565).

Halk Demokrasisi kavramı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet modeli şeklinde yaygınlaşan “Ortodoks Komünist” rejimlerden gelmektedir. Fakat burada kullanılan anlamıyla Marksist geleneğin üretmiş olduğu farklı “demokrasi modelleri” belirtilmektedir. Kendi içerisinde karşıtlıklar olmasına rağmen liberal demokratik modele karşı karşıtlıklar barındırmaktadır. Marksistler parlamenter yahut liberal demokrasiyi kapitalist yahut burjuva demokrasisi olarak anlamlandırdıklarından dolayı reddederler. Bununla birlikte Marksistler, demokrasinin eşitlikçi imalarından dolayı kısmen de olsa demokrasiye bir hayranlık duymuşlardır. Çünkü demokrasi “*zenginliğe sahip olma yoluyla sosyal eşitlik hedefine ulaşmayı*” ifade etmektedir. Marx, gerçek demokrasinin yerleşmesi için kapitalizmin yıkılmasının gerektiğini belirtmiştir. Marx’a göre tamamen komünist bir toplum ancak “*proletaryanın devrimci diktatörlüğü*” ile mümkün olacaktır. Sonuç olarak burjuva demokrasisi yerine “*proleter demokrasi*” sistemi gelecektir. Marx, geçiş evresinde toplumun nasıl/ne şekilde örgütleneceğini detaylı bir şekilde açıklamamıştır/açıklamaktan kaçınmıştır. Fakat Marx’ın bu geçiş evresinde toplumun nasıl örgütlenmesi gerektiği, doğrudan demokrasiye yakın bir tecrübe olan Paris Komününe (1871) hayranlığında gizlidir. Marx tamamen sınıf mücadelesinin sona ermesi ve komünist bir toplumun oluşmasıyla proleter yapının zayıflayacağını da öngörmüştür. Bu sadece yasalara, kanunlara, hükümete ve siyasete duyulan ihtiyacın ortadan kalkması değil aynı zamanda demokrasiye olan istediğin ve gerekliliğin ortadan kalkmasıdır (Heywood, , 2014: 111,112).

1.4.5. Liberal Demokrasi

Liberalizm 17. ve 18. yüzyılda sistematik bir şekilde devlet iktidarını sınırlamaya başlamıştır. Liberal demokrasinin ana gövdesini toplum ve devlet karşısında bireylerin özgürlüğünü ve haklarını savunulması oluşturmaktadır. Bu görüşte, özgür ve eşit doğan her ferdin dokunulmaz birtakım hakları mevcuttur. Bu haklar, devletten önce de mevcut olduğu için devlet bu temel hakları ortadan kaldıramaz. Zira devlet “*tabiat halinde (doğal yaşama dönemi) yaşayan insanlar tarafından, doğal hakların güvence altına alınması amacıyla bir sözleşme ile kurulmuştur.*” Devleti kuran bu sözleşme ile devletin yetkileri ve sorumlulukları belirlenmiştir. Liberal anlayışa göre devletin ilk ve temel görevi yurttaşların güvenliğini sağlamaktır. Devlet bu temel görevinin ötesine geçip, özgürlükleri sınırlayamaz, ekonomiye ve sosyal ilişkilere müdahale edemez. Bireyler doğal

hakları ile belirlenmiş olan bu özel alanda özgürce hareket edebilir. Modern demokrasiler, liberalizmin siyasal iktidarı kısıtlamak için ortaya koymuş olduğu birçok felsefeyi ve kurumu hayata geçirmiştir. Bu felsefeler ve kurumlar şunlardır; “*kuvvetler ayrılığı ilkesi*”, “*yargının bağımsızlığı*”, *anayasanın üstünlüğü ilkesi*”, “*hukuk devleti ilkesi*” “*idarenin yasallığı esası*” ve “*dokunulmaz haklar anlayışı*” İktidarı sınırlandırmak için uygulanan bu kurumlar ve ilkeler Antik Yunan demokrasisinde mevcut değildi, yahut gelişme aşamasındaydı (Uygun, 2017: 127,128).

Beetham, liberalizmin ulus-devlet düzeyinde beş unsuru olduğunu belirtmiş, bu beş unsur şunlardır (Beetham, 2014: 69-70):

- Kişi hak ve hürriyetlerinin (ifade özgürlüğü, kişi güvenliği, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, bireysel haklar vb.) anayasaca koruma altına alınmasıdır. Bireysel hakların tamamının “demokratik haklar” olmadığı bir gerçektir. Fakat yurttaşların bilgi alma, toplanma özgürlüğü, seçilme hakkının olmadığı bir ortamda demokrasinin anlamını yitireceği aşîkârdır. Başka bir ifadeyle, toplumu ve hükümeti rahatsız edebilecek eylemlerin ve düşüncelerin olması halinde bu eylem ve düşüncelerin koruma altına alınması, demokrasilerde bireysel hakların korunması olarak ifade edilir.
- Kuvvetler ayrılığı ilkesinin yasama, yürütme ve yargı erki arasında benimsenmesi gerekmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin mevcut olmadığı bir ortamda hukuk devleti düşüncesinden bahsetmek pek mümkün değildir. Zira kuvvetler ayrılığı ilkesi olmayan toplumda adil yargılama, insan haklarının korunması idarenin yargısal denetimi, idarenin hukuka bağlılığı sembolik olmaktan öteye gidemez.
- Ülke genelinde üyeleri serbest seçimle belirlenmiş olan temsili bir meclisin olması gerekmektedir. Bu temsili meclisin görevi hükümeti denetlemek ve dengelemek olmalıdır.
- Kamusal alan ve özel alanın birbirinden ayrılıp sınırlı devlet ilkesinin benimsenmesi gerekmektedir. Özel alandan kastedilen şey; piyasa, aile, mülkiyet, kişiler arasındaki ilişki, özerk sivil toplum ve bireysel vicdan olarak ifade edilebilir. Bütün sosyo-kültürel ilişkilerin siyasallaşması yahut devletin vatandaşların özel alanına ziyadesiyle müdahil olması

durumunda demokrasinin varlığını sürdürmesi mümkün olmayacaktır. Bundan dolayıdır ki, demokratik devletin sınırlarının olması gerekir. Bu sınırlarının hudutlarının nereden başlayıp nerede biteceği tartışma açıktır. ➤ *“Epistemolojik açıdan, toplum için neyin iyi neyin kötü olduğu”* hususunda kesin ve net bir doğru olmadığı apaçık ortadır. Toplum için ortak iyinin nasıl ve ne şekilde belirlenmesi gerektiğine birtakım elit zümre, din adamları yahut uzmanların karar vermemesi gerekir. Karar mercii herhangi bir baskı altında olmayan halktır. *“Demokrasinin paternalizm karşıtı duruşu liberalizmin duruşu ile tam olarak örtüşmektedir ve her ikisi de aynı epistemolojik temele dayanmaktadır.”*

Liberalizm Batı dünyasında 17. yüzyıldan itibaren egemen olan bir ideolojidir. Bu dönem zarfında, devlet özgürlüklere ve ekonomiye müdahale etmemektedir. Bu siyasal sistem birçok ülkede benimsenmiştir. 19. yahut 20. yüzyılda bu sistemin ancak demokratikleştiğini söylemek mümkündür. Demokrasi kavramının iki bin yıllık bir gelişim ve uygulama tarihi olmasına rağmen demokrasi liberalizmi özümseyememiş, yeni bir kavram olan liberalizm demokrasiyi benimsemiştir. Modern çağın ilk demokratları demokrasiyi araç olarak özgürlüğü de amaç olarak görmüşlerdir. Demokrasi ve liberalizm kavramının birleşmesiyle birlikte liberal demokrasi kavramı ortaya çıkmıştır. Çağımızda modern demokrasiyi açıklamak için kullanılan bu kavram geçmişten beri süre gelen birtakım olumsuz çağrışımlardan arınmakta güçlük çekmiştir. Liberalizm birçok kez kişi hak ve özgürlüklerini ifade eden bir kavram olarak değil de serbest piyasa ekonomisi boyutuyla anlaşılmıştır. Bundan dolayıdır ki, liberal kavramı birçok kişi için vahşi kapitalizmi (özellikle sanayi devrimi sonrasında) devletin kayıtsız kalışını ve emekçilerin hunharca sömürülmesini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Uygun, 2017: 128,129).

20. yüzyılda liberalizm kendi içerisinde gerçekleştirmiş olduğu bir aşama olan sosyal devlet anlayışı ile vahşi kapitalizmin etkilerini bertaraf etmeye çalışıp, kişi hak ve hürriyetleri ve onurunu korumaya çalışan politikalar uygulamıştır. Her ne kadar bu politikalar uygulanmaya çalışılsa da liberal kavramı tam manasıyla kötü bir çağrışım olmaktan kurtulamamıştır. Bundan dolayı uygulanan pozitif gelişmeler sosyal demokrasiyle ifade edilmiştir. Bazı düşünürler liberal demokrasiyi çoğulcu demokrasi yahut özgürlükçü demokrasi olarak anlamlandırmışlardır. 20. yüzyılın

sonlarına doğru liberal akımlar güçlenmeye başlamıştır. Güçlenen bu liberal akımlar devletin küçülmesi, sosyal hakların kısıtlanması ve özelleştirme gibi politikaları ön plana çıkartmış ve 21. yüzyılda da liberal kavramının siyasal anlam ifade etmesinden çok iktisadi bir anlamı ifade edeceği düşünülmektedir. Bundan dolayı liberal kavramı geniş kitlelerce olumsuz bir anlam taşımaya devam edeceği ortadadır (Uygun, 2017: 129).

1.5. Siyasal Rejimler

Rejim kavramı gücün kullanılmasının yol, yöntem ve metotların bütünü olarak ifade edilmektedir. Rejim kavramı disiplinler arası bir kavram olup günümüz dünyasında devlet yapılarının durumunu yahut yaşanan değişimleri ve dönüşümleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kavramın kullanımı genellikle bir ideoloji yahut bir yaklaşımı ya da politik bir projeyi içeren bir ilişkiyi içermektedir. Teorik olarak rejim kavramının devlet erki ile ilgili herhangi bir şeyi ifade etmesine gerek yoktur. Zira birçok sosyal bilimci bu kavramı normatif ve tarafsız bir şekilde kullanmaktadır. Bununla beraber bu kavram politik bir bağlamda da kullanılabilir. *“Siyasal rejim politik kurumların, derneklerin ve belirlenen normlara ve hedeflere dayanan roller gerçekleştiren dış ilişkileri düzenleyen ve dış güçlerden güvenlik sağlama gibi görevleri yerine getiren bir mekanizmadır.”* Ayrıca, toplumu iktidar erki eliyle yöneten, mevcut otorite ile uyumlu olmaya zorlayan ve bazı prosedürler ve ilkeler çerçevesinde çalışan dernek ve politik kurumların bir kolektivitesi şeklinde ifade edilmektedir (Çakırbaş, 2019: 14).

Siyasal rejim kavramı dar anlamda ve geniş anlamda iki anlamı ifade etmektedir. Dar anlamda, *“ulusun yönetim yapısını”* geniş anlamda ise *“belirli bir sosyal grupta yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın aldığı biçimi”* ifade etmektedir (Çam, 2011: 517). Duverger ise siyasal rejimi; *“bir sosyal topluluk içindeki yönetenlerin örgütlenmelerinden ve varlıklarından doğan sorulara verilen bir cevaplar bütünü”* (Duverger, 1986: 11) olarak ifade etmektedir.

Siyasal sistemde en önemli unsur olarak hükümet sistemleri karşımıza çıkmaktadır. Hükümet sistemleri devletin temel organı olan (3Y olarak da ifade edilen) yasama, yürütme ve yargı erklerinin temel işleyişini ve siyasal sistem bünyesinde anayasal tercihler doğrultusunda benimsedikleri konum ile ortaya çıkan bir yapıdır. Yapılan tercihler doğrultusunda toplumda en etkili ve yetkili güç olarak

kabul edilen siyasal iktidarın kim/kimler tarafından nasıl ve ne şekilde kullanılacağı, siyasal iktidarın hududunun nerede biteceğinin, yasama, yürütme yargı erklerinin bu mekanizmada (siyasal sistemde) ön planda olacağı gibi önemli temel sorulara yanıt vermektedir. Belirtmek gerekir ki siyasal sistemin temel taşlarından olan seçim sistemi, toplumun siyasal durumu ile parti sisteminin niteliği bir ülkedeki hükümet sistemi tercihiyle yakından ilgilidir. Hükümet sisteminin şekillendirilmesinde “*Kuvvetler Ayrılığı*” ilkesi en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bir siyasal sistemin düzenlenmesinde kuvvetler ayrılığının nasıl, ne şekilde ve hangi oranda olacağıyla ilgili husus beraberinde farklı modellerde getirmektedir. Şayet kurucu irade/iktidar yasama, yürütme ve yargı erklerinin tesisi hususunda “*kuvvetler ayrılığı ilkesi*”ni benimserse “*hukuk devleti*” ve “*sınırlı iktidar*” gibi temel prensipler devletin temelinde yerini alır ve demokratik bir siyasal sisteme doğru evrilmesi olağan olur. Kuvvetler ayrılığı ilkesi ile yarı-başkanlık sistemi, başkanlık sistemi ve parlamenter sistem geliştirilmiştir. Ayrıca bu üç sistem demokratik sistemler olarak kabul edilmektedir (Köksal, 2014: 30).

Fakat unutulmamalıdır ki; demokratik sistem olarak kabul edilen bu sistemleri kullanan bazı ülkeler (özellikle başkanlık sistemi) otoriter ülke statüsündedir. Dolayısıyla bu hükümet sistemlerinin tamamen demokratik olduğunu söylemek zordur.

Siyasal rejimler, egemenliğin kim tarafından nasıl kullanılacağı ile ilgili bir kavramdır. Siyasal rejimleri demokratik rejimler, demokratik olmayan rejimler ve hibrit/karma rejimler olarak üç ayrı kategoride toplamak mümkündür.

1.5.1. Demokratik Rejimler

Demokratik siyasal sistemleri çoğulcu siyasal sistemler olarak da ifade etmek mümkündür. Çoğulcu sistemlerde tek doğrudan söz etmek mümkün değildir ve bundan dolayı muhalefet yahut muhalefetler mevcuttur. Çağdaş çoğulcu sistemlerde çıkarlarının ve dünya görüşlerinin farklılık gösterdiği birçok kesim mevcuttur. Bu farklı dünya görüşleri ve çıkarların barışçıl şekilde benimsenmesi ve savunulmasına olanak tanıyan demokratik siyasal rejimlerde siyasal iktidar barışçıl ve eşit mücadele sonucunda ortaya çıkmaktadır (Kışlalı, 2018: 262).

Yasama ve yürütme erklerini kullanan kişilerin/kurumların muhakkak halkın iradesini temsil etmesi gerekmektedir. Devlet gücünü kullanan, hukuk kurallarını koyma/kaldırma yetkisiyle donatılmış olan bir kurumsal organın, siyaseten demokratik meşruluğa sahip olması elzemdir. Yargı erki dışında kalan yasama ve yürütme erklerinin belirli aralıklarla düzenli bir şekilde gizli, eşit, barışçıl ve serbest seçimlerle iş başına gelmesi demokratik rejimlerin mihenk taşıdır. Bu husus, egemenliğin millette olduğunu ve belirli aralıklarla milletin seçtiği temsilciler vasıtasıyla egemenliğin kullanıldığı demokratik siyasal rejimleri ifade etmektedir. Kişi hak ve hürriyetlerinin korunması/garanti altına alınması demokratik rejimlerin önemli özelliklerinden birisidir. Zira demokrasilerin mihenk taşı kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıdır. Yapılan seçimler sonucunda çıkan çoğunluğun (belirli bir süreliğine hükümet olan) devlet erkini yönetmesi ve kamusal politikaları belirlemesi demokratik siyasal rejimlerin en belirgin unsurudur. Çoğunluğun özgürlük alanı azınlıkta kalan kişilerin temel hak ve hürriyetleriyle sınırlandırılmıştır. Özetle azınlıkta kalan siyasi partilerin çoğunluk haline geldiklerinde iktidar olma yolları gerçek anlamda açık ise demokratik siyasal bir sistemden bahsetmek mümkündür (Hekimoğlu, 2009: 19-21).

Linz demokratik sistemleri şu şekilde ifade etmiştir: *“Liderler arasında serbest yarışı gerçekleştirmek üzere, dernek kurma, haber alma ve haberleşme temel hürriyetlerine dayanarak, siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine imkân veren sistemlere demokratik sistemler denir”* (Linz, 2017: 5). Daver ise demokratik rejimlerin özelliklerini şu şekilde ifade etmiştir (Daver, 1976: 185,186):

- Demokratik rejimlerde iktidar erkinin yetkilerini sınırlayan bir anayasa mevcuttur. Anayasanın yazılı yahut sözlü olmasının bir önemi yoktur. Önemli olan yürütme erkinin anayasa tarafından belirlenen sınırlar içerisinde hareket etmesidir.
- Demokratik rejimler kanun önünde her ferdin eşit olmasını amaçlar ve kişi hak ve hürriyetlerinin kanun yoluyla teminat altına alınmasını arzular. Bu madde vatandaşların keyfî uygulamalara karşı korunmasını ifade eder.

Demokratik hükümet sistemleri başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi olarak ifade etmek mümkündür. Parlamenter sistem yasama ve yürütme erklerinin birbirlerinden yumuşak bir şekilde ayrılmasıdır. Başkanlık

sisteminde ise yasama ve yürütme erkleri keskin bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Yarı başkanlık sistemi ise hem başkanlık sisteminin hem de parlamenter sistemin bazı argümanlarını barındıran bir sistemdir. Demokratik hükümet sistemlerinin temel gayeleri, kişi hak ve özgürlüklerinin muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi, liyakat, temsilde adalet, siyasi iktidarı sağlamak ve etkin bir yönetim anlayışı oluşturmaktır (Gökçe ve Aksu, 2019: 601).

1.5.2. Hükümet Sistemleri

Hükümet sistemlerinin nasıl ve ne şekilde olacağı/iyi yönetimin nasıl olması gerektiği sorularına başta Aristoteles ve Platon olmak üzere Doğu ve Batı dünyasında birçok tartışmalar yapılmış ve hükümet sistemleri bu tartışmalar doğrultusunda evrilerek günümüzdeki halini almıştır. Genel olarak iyi yönetim için iktidar erkinin gücünün sınırlandırması gerektiği hususu üzerinde durulmuş bu sınırlandırmanın nasıl ve ne şekilde yapılacağı ile ilgili düşünceler ortaya atılmıştır. İktidar erkinin gücünün hududunun nerde başlayıp nerede bittiğinin ve bu gücün denge ve denetlenmesinin nasıl olacağı birçok araştırmaya/tartışmaya konu olmuştur. Günümüzde literatürde bulunan ve hükümet sistemleri arasında yerini alan parlamenter sistem, yarı-başkanlık sistemi ve başkanlık sistemi yukarıda yapılmış olan tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Yukarıda sayılan bu üç hükümet sistemi işleyişleri, kuruluşları ve sistem içerisindeki ilişkileri bağlamında birbirinden farklılık göstermektedir. Ayrıca bu sistemlerin birer model olduğunu ifade etmekle beraber her ülkenin bire bir bu sistemleri uygulamadığı görülmektedir. Ülkeler siyasal kültürlerine ve sosyo-ekonomik yapılarına göre bu sistemleri kendilerine göre dizayn etmektedirler. Yapılan bu dizaynlar ve değişiklikler bu sistemlerin ana gövdesine aykırı olduğu ifade edilmemektedir ve günümüzde farklı bir isim çatısı altında kullanılmamaktadır. Hükümet sistemi, iyi yönetim biçimlerinin bulunması hususunda gösterilen çabaların sonucunda günümüzde örgütlenmiş ve sınıflandırılmış olan bir devletin içindeki kuvvetin kurulması ve işlemesiyle birlikte kendi içerisindeki ilişkilerini yine kendine has bir ifadeyle açıklayan kurallar ve kurumlar bütünüdür (Gökçe, 2019: 146-147).

1.5.2.1. Parlamenter Sistem

Parlamenter sistem *“hükümet ve yasama organının ortak faaliyet alanları ve karşılıklı eylem araçlarına sahip olduğu, iktidarların işbirliğine dayanan bir yönetim*

biçimidir.” (Sirey, 2002: 83’den akt. Kaboğlu, 2019: 138). Parlamenter sisteminin doğup geliştiği ve başarılı bir şekilde uygulandığı ülke İngiltere’dir. İngiltere parlamenter sistemin beşiği olarak nitelendirilmektedir.

Başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemi birbirinden ayırt eden faktörlerden birisi yürütme erkinin yasama erkine (parlamento) karşı sorumlu olup olmaması hususudur. Bu özellik başkanlık sistemiyle parlamenter sistemi birbirinden ayırt eden başat özelliktir. Yasama erkinin seçimi sonrasında yürütme erkinin parlamento içerisinde seçilmesi ve yine parlamentoya karşı sorumlu olan bir başbakan tarafından kurulması parlamenter sistemin en belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemde yasama ve yürütme erkleri arasında yumuşak bir ayrışma mevcuttur (Bağce, 2016: 21,22).

Yürütme erkinin yasama erki içerisinde seçilen parlamenter sistemde seçimler sonrasında parlamento oluşturulmaktadır. Cumhurbaşkanı (yürütme erkinin başı, meclis/parlamento tarafından seçilmektedir.) parlamento içerisinde bir milletvekiline hükümeti kurma yetkisi vermektedir. Yürütme faaliyeti devlet başkanıyla hükümeti kurmuş olan iktidar erki arasında bölüştürülmüştür. Parlamento içerisinde oluşturulan hükümet siyasi sorumluluğun sahibidir. Bu sistemdeki kuvvetler ayrılığı katı değildir (Kaynar, 2014: 319). Her parlamentosu olan devletin parlamenter sistemle yönetildiği yanlışına düşmemek gerekir. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) parlamento olmasına rağmen halka karşı siyasi sorumluluğu mevcut olan ve halk tarafından seçilen bir başkan olduğundan mütevellit parlamenter sistemden keskin bir şekilde ayrılmıştır. Bununla birlikte geleneksel yollarla devlet başkanının seçildiği parlamenter sistemlerde mevcuttur. Bunun tipik örneği İngiltere’dir. İngiltere’de devlet başkanı parlamento dışından (geleneksel olarak süren kraliyet ailesince) seçilmektedir (Gözübüyük, 2013: 31). Parlamentoda salt çoğunluğu elinde bulunduran parti ve/veya partilerce kurulmuş olan hükümet erki yasa faaliyetlerinin en önemli aktörüdür. Ayrıca hükümet gerek gördüğü yasaları çıkartırken herhangi bir zorlulukla karşılaşmamakta ve varlığını idame eder. Bu durum ise hükümetin parlamento tarafından denetlenmesi zorlaşmaktadır. Yürütme erkinin meclis soruşturma, meclis araştırması veya gensoru ile denetlenmesi hukuksal olarak teoride düzenlenmiş olsa da pratikte bunun uygulanması neredeyse imkânsızdır. (Gökçe, 2019: 147).

Gözübüyük ise parlamenter sistemin temel özelliklerini şu şekilde belirtmiştir (Gözübüyük, 2013: 31,32):

- Parlamenter sistemde yürütme erki iki başlıdır. Yürütme erkinin sorumlu başını başbakan, sorumsuz başı ise devlet başkanı oluşturmaktadır. Devlet başkanının sorumsuzluğu siyasal bir sorumsuzluk olarak ifade edilmektedir.
- Bu sistemde devlet başkanı uzlaştırıcı ve uyarıcı bir konumdadır. Devlet işlerinin yürütülmesini yakından takip eder, gerekli gördüğü durumlarda hükümetin izlemiş olduğu politikaları eleştirir yahut destekler.
- Yürütme erkinin ikinci kanadı olan hükümet meclise (parlamentoya) karşı sorumludur. Devlet başkanı başbakanı ve bakanlar kurulunu atar ve meclisten güvenoyu almak zorundadır.
- Parlamenter sistem hükümet genel itibariyle meclis çoğunluğuna dayanmaktadır. Güçlü ve istikrarlı hükümetler parlamentoda salt çoğunluğu elde eden siyasi partiler tarafından kurulmaktadır.
- Parlamenter sistemde bakanlar kendi eylemlerinden ve politikalarından dolayı bireysel parlamentoya karşı sorumlu oldukları gibi bakanlar kurulu olarak da almış oldukları kararlar doğrultusunda başbakan ve bakanlar kurulunun tamamı parlamentoya karşı sorumludurlar.
- Bu sistemde yasama erki ile yürütme erki arasındaki ilişki karşılıklı etkileme ve işbirliği mekanizmasına dayanmaktadır.

1.5.2.2. Başkanlık Sistemi

Siyasal sistemlerin mihenk taşı yürütme erkinin nasıl ve ne şekilde biçimlendiğidir. Yürütme erkinin yasama erki ile iç içe geçmemiş olması başkanlık sistemini parlamenter sistemden ayıran temel özelliktir. Başkanlık sisteminde kesin çizgilerle belirlenmiş olan kuvvetler ayrılığı mevcuttur. Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında görev dağılımı belirlenmiş olup bu üç erk birbirini dengelemekte ve denetlenmektedir. Yasama ve yargı erklerinin “demokratik denetimi” ile yürütme erkine geniş yetkiler verilmiştir. Başkanlık sistemi dünyada 30’dan fazla ülkede uygulanmaktadır. Fakat başkanlık sistemiyle yönetilen her ülke kendi siyasi ve kültürel tarihine göre başkanlık sistemini kendilerine göre uyarlamışlardır. Dünyada

başkanlık sisteminin rol model ülkesi Amerika Birleşik Devletleri olarak kabul edilmektedir. Başkanlık sisteminde yürütme erki tektir, farklı bir ifadeyle devlet başkanı ile hükümet başkanı ayrımı mevcut değildir. Başkan daha önce belirlenmiş olan süre zarfı için ve daha önceden belirlenen tarihte halk tarafından doğrudan yahut dolaylı bir şekilde seçilmektedir. Güvensizlik oyu ile başkan yahut kabinesini lağvedip erken seçime gitmek mümkün değildir. Bu durumun istisnası ise yalnızca başkanın açık bir şekilde yasaları çiğnediği tespit edilirse meclis soruşturması açılıp, erken seçime gidilmesidir. Başkanlık sisteminde yürütme erki genel olarak başkanın politikalarına göre hareket edip, başkanın belirlediği politikaları uygulamaktadır. Bu sistemde başkan yasa tasarı öneremez fakat yasama erkinin yaptığı yasaları veto etme yetkisi mevcut olmakla birlikte yasama erkinin nitelikli çoğunluğu olursa başkanın vetosunun iptali mümkündür. Başkanlık sisteminde başkanın bakanlar kurulu için önermiş olduğu adaylar, yüksek kamu görevlileri, büyükelçiler ve hâkimler yasama erki tarafından onaylanması gerekmektedir. Başkan yargı erki üyeleri haricinde diğer görevlilere emir ve talimat verebilir. Ayrıca bu sistemde başkan yasama erkinin çalışmalarına katılamaz. Başkanlık sistemi genel olarak özerk yerel yönetimlerle özdeşleştirilmektedir. Bundan dolayı yürütme erki yalnızca merkezde ve başkanda yoğunlaşan bir durum olmaktan çıkıp, yerel yönetimlerle paylaşılan bir güç olmaktadır. Bu duruma örnek olarak ABD’de eyalet yönetimlerinin başkanlık sistemi tarzında örgütlenmesi verilebilir. Zira valiler yerel ölçekte seçilen yerel başkanlardır (Ergil, 2015: 22,24).

Parlamenter sistemin aksine yasama ve yürütme erkleri arasında keskin bir ayrımın olduğu başkanlık sisteminde yürütme ve yasama erkleri arasında keskin bir denge ve denetleme sistemi mevcuttur. Başkanlık sistemin etkili uygulandığı ülkelerden birisi olan ABD’de yürütme erki tek kişiden oluşmaktadır. Halk tarafından bu kişi/erk seçilmektedir. Bununla birlikte yasama erki de halk tarafından seçilen bir yahut iki meclisli bir yapıdan (parlamento) oluşmaktadır. Bu iki parlamentonun seçimi birbirlerinden tamamen bağımsız yapılmaktadır. Yürütme erkinin yasama erkini düşürme, Yasama erkinin yürütme erkini feshetme yetkisi mevcut değildir. Fakat yasama erkinin çıkartmış olduğu yasaları başkan veto edebilir. Buna karşılık başkan tarafından hazırlanan bütçe parlamento tarafından reddedilebilir (Kuzu, 1996: 14). Çift meşruiyet, sistemin katılığı ve seçim sonuçlarında kaybeden tarafın herşeyi kaybettiği kazananın tarafın ise herşeyi

kazandığı bir durumda ortaya çıkmaktadır. Muhalefet durumuna düşen kaybeden taraf bir sonraki seçime kadar yürütme erkini denetleme imkanın bariz bir şekilde azalması başkanlık sisteminin zayıf yönlerinden birisidir. Güçlü ve istikrarlı yönetim ise başkanlık sisteminin avantajları arasındadır. Unutulmamalıdır ki; başkanlık sisteminde yetkileri genişletilen bir başkanın olması, yasama erkinin fonksiyonunu kaybetmesi, erkler arasında fren ve denge mekanizmalarının yürütme erki lehine çalışması durumunda bu sistem demokratik değerlerden uzaklaşması olağan olacaktır (Tunçkaşık, 2017: 4-7).

1.5.2.3. Yarı-Başkanlık Sistemi

Yarı başkanlık sisteminin beşiği Fransa'dır. Yarı başkanlık sisteminin temel ilkesi yürütme erkinin parlamentoya karşı sorumlu olan başbakan ve bakanlar kurulu ile halk tarafından doğrudan seçilen cumhurbaşkanı arasında paylaşılmasıdır. Bu sistemde yürütme erkinde ikili bir sistem ("diyarşı", "ikili iktidar", "ikili otorite") yapısı mevcuttur. Yarı başkanlık sistemi hem parlamenter sistemin özelliklerini hem de başkanlık sisteminin birçok özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliğiyle parlamenter sistemden ve aynı şekilde başkanlık sisteminden de ayrılmaktadır (Erdoğan, 2011: 23).

Yarı başkanlık sisteminde devlet başkanı daha önceden belirlenmiş olan belli bir dönem için halk tarafından doğrudan ya da dolaylı bir şekilde seçilir. Devlet başkanı yürütme erkini başbakanla paylaşmaktadır. (Bu duruma ikili otorite yapısı denilmektedir.) Başkan parlamentodan bağımsız bir şekilde hareket edebilmekte fakat tek başına doğrudan doğruya parlamentoya hükmetme yetkisi mevcut değildir. Başbakan ve kabinesi başkana karşı sorumlu değildir. Başbakan ve kabinesi parlamentodan güvenoyu almak zorunda (parlamentonun salt çoğunluğuna ihtiyaç duyarlar) olup parlamentoya karşı sorumludur. İkili otorite yapısının mevcut olduğu yarı başkanlık sisteminde her iki otoritenin bağımsızlığının sürmesiyle beraber yürütme erki içerisinde güç dengelerinin değişmesine ve farklı dengelerin ortaya çıkmasına fırsat tanımaktadır (Sartori, 1994:131-132'den akt. Erdoğan, 2011: 23).

Başkanlık sisteminin ve parlamenter sistemin olumlu yönlerini bir araya getirmeyi amaçlayan yarı başkanlık sisteminin bazı sakıncalı yönleri de mevcuttur. Geniş yetkilerle donatılmış olan bir devlet başkanının varlığı ile başbakan ve bakanlar kurulu arasında net bir şekilde yetki dağılımının yapılmadığı durumlarda

yürütme erkinin kilitleneceği endişesi yarı başkanlık sistemine yapılan en büyük eleştirilerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasama organı içerisinde seçilen bakanlar kurulu üyeleri arasında keskin anlaşmazlıkların ortaya çıkması durumunda yürütme erki içerisinde çatlakların oluşabilmesi söz konusudur (Kaynar, 2017: 322).

Yarı-Başkanlık sisteminde halk tarafından seçilmiş olan ve geniş yetkileri olan bir cumhurbaşkanı/devlet başkanı, yine halk tarafından seçilmiş olan bir parlamento ve parlamento içerisinde seçilen bir hükümet bulunmaktadır. Yürütmenin gücünü devletin başı olan devlet başkanı/cumhurbaşkanı ile hükümetin başında olan başbakan arasında paylaşılmıştır. Fakat belirtmek gerekir ki bu sistemde cumhurbaşkana önemli ölçekte yürütme görevi verilmiştir (Duverger, 1980: 171-172; Elgie, 1993; Sartori, 1997: 83).

İki başlı yürütme yapısını benimseyen bu sistem genel olarak güçler arasında yetki paylaşımını ve işbirliğini sağlamaktadır. Parlamentonun istikrarsızlığı ve bölünmüş bir hükümetin varlığına rağmen halkın seçtiği başkan aracılığıyla bu sistemin meşruiyeti ve istikrarı sağlanmaktadır. Fakat halk tarafından seçilen bir başkanın oluşu siyasal birçok sürecin kişiselleştirilmesine, hukuk kurullarının yok sayılmasına sebep olabilir (Gökçe, 2019: 149).

1.5.3. Demokratik Olmayan Rejimler

Demokratik olmayan rejimler çoğulcu demokratik sistemlerin benimsemiş olduğu özellikleri barındırmayan sistemleri ifade etmektedir. Siyasal çoğulculuğun mevcut olmadığı, özellikle azınlık durumunda olan muhalefetin/muhalefetlerin temel hak ve hürriyetlerinin teminat altında olmadığı, muhalefet etme özgürlüğünün mevcut olmadığı, yasalar karşısında eşitlik ilkesinin uygulanmadığı, adil, özgür, eşit ve serbest seçimler yoluyla yönetici erkin seçilmediği rejimleri ifade etmektedir. Demokratik olmayan rejimlerin en belirgin özelliği yargı erki vasıtasıyla yönetici erkin sınırlandırılmaması ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altında olmamasıdır. Bu durum demokratik olmayan sistemleri demokratik olan sistemlerden ayırmada kilit rol oynamaktadır. Demokrasi ile diktatörlük arasındaki ayrım vatandaşlar ile iktidar erki arasındaki ilişkiye göre belirlenmektedir. Bir ülkede parlamentonun yahut anayasanın mevcudiyeti o ülkenin demokratik yahut antidemokratik olduğunu belirlemekte ölçüt olarak kabul edilmemektedir. Bir ülkenin demokratik ilkelerle yönetilip yönetilmediğini yahut ne ölçüde yönetildiğini belirleyebilmek için o

ülkenin anayasaya uyup uymadığına kişi ve hak ve hürriyetlerine ne derece dikkat ettiği ile belirlenebilir (Hekimoğlu, 2010: 49,50).

Demokratik olmayan rejimleri otoriter rejimler, totaliter rejimler ve hibrit rejimler olarak belirtmek mümkündür. Otoriter rejimler *“yapısı gereği tam demokratik olmayan ve aynı zamanda tam olarak totaliter bir yapıya sahip olmayan rejimler olarak kendine ait özellikleri”* (Gökçe ve Aksu, 2020: 193) bünyesinde barındırmaktadır. Totaliter rejimler ise kişi hak ve hürriyetlerin yok sayıldığı bütün gücün merkezileştiği bir sistemdir. Hibrit rejim ise ne tam demokratik ne de tam otoriter yapıya sahip olan bir rejimdir. Bu rejim hem demokratik hem de otoriter rejimlerin kurumsal niteliklerini içinde barındırmaktadır.

1.5.3.1. Otoriter Rejimler

Otoritarizm kavramı literatürde genel olarak faşizm veya tek parti yahut nasyonal sosyalizm gibi güçlü ideolojilere dayanmamaktadır. Otoritarizm, zümre ya da şahıs diktatörlüklerinin varlıklarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Bahsi geçen bu yaklaşımlarda siyasal kurumsallaşma ön plana çıkartılmakta ve çok partili siyasal sistemin varlığı ile otoritarizmin siyasal arenada etkisizleştirilmesi/yok edilmesi anlamını taşımaktadır. Çok partili siyasal rejimin içerisinde otoritarizmin yahut diğer olguların barınabileceği olgusu egemen norm tarafından dikkate alınmamaktadır (İnsel, 1999). Çok partili bir siyasal sistemin mevcudiyetinin otoritarizmin varlığını pasifize edeceği düşüncesini güçlendiren temel etken otoritarizm kavramının tanımlanmasında yaşanan güçlülüdür. Otoritarizmi tiranlık ve otokrasi kavramlarının geleneksel tanımlamaları benzerlik göstermektedir. Bu anlam karmaşasını bertaraf edebilmek için tiranlık ve otokrasinin *“egemen gücün doğasını”* otoritarizmin ise *“rejimin doğasını ve bu rejimin yönetim biçimini”* ifade ettiğini söylemek mümkündür (Perlmutter, 1981’den akt. Insel, 1999).

“Otokrasi, mutlak yönetim gücüyle donanmış tek bir kişinin, şahsi iktidarudur.” Otokraside iktidarı denetleyen, sınırlayan ve dengeleyen herhangi bir anayasal düzenleme mevcut değildir mevcut olsa dahi sembolik olarak vardır. Otokrasi tiranlık ile büyük benzerlik göstermektedir. Fakat tiranlığı otokrasiden ayıran en temel özellik iktidarın şahsi olmamasıdır. *“Otoritarizm ise, kollektif bir diktatörlük, bir oligarşi veya bir askerî hükümet”* şeklinde ifade edilebilir. Modern otoriter rejimler devlet erkinin özerkliğinden güç almakta ve bu gücü iktidar

yöntemine dönüştürmektedir. Bu bağlamda, “*modern otoritarizm, siyasal alan ve yaşamın devlet tarafından denetlenip biçimlendirildiği, aşırı merkezîyetçi ve hiyerarşik bir bürokratik yapının egemen olduğu bir siyasal rejimdir.*” Otoriter rejimler devlet erkinin denetimi dışında kalan kültürel, iktisadi, ideolojik ve toplumsal yapıların varlığından rahatsız olur. Otoriter rejimler denetim alanı dışında olan kurum, kuruluş, dernek ve toplumsal örgütleri denetimi altına almak ister şayet denetim altına alamıyorsa kapatma yolunda politikalar izler (İnsel, 1999).

Tiranlık ile otoriter rejimler arasında her daim bir farklılık mevcut olmuştur. Tiranlıklarda her daim tiranın kendi istek ve çıkarlarına göre hareket etme ve politika belirleme vardır. En acımasız otoriter rejimler bile belli yasalarla sınırlıdır. Otoriter rejimlerin davranışlarının ölçüsünü belirleyen yasalar; doğa yasasında, iktidar erkini elinde tutanların yapmış olduğu yasalarda, Platoncu idealarda ya da tanrının buyruklarının bir eseridir. Otoriter rejimler otoritenin kaynağını yönetimin gücünü aşan bir dış güçten aldığını belirtmek gerekir. Özetle belirtmek gerekirse, otoriteler “otoritelerini/meşruiyetlerini siyasal alanı aşmış olan kaynaktan her zaman almakta ve bu meşruluğun iktidarlarını sınırlayabileceğini de ifade etmek gerekir (Arendt, 2020: 142,143) .

Otoriter rejimleri, “*halkın siyasal karar alma süreçlerine dâhil edilmediği, dışlandığı ve muhalefetin baskılandığı*” rejimler şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu rejimler siyasal partiler aracılığıyla vatandaşların belirli bir kısmının oyunu alarak iktidara gelseler bile “*halk için yönetim*” anlayışını benimsemezler ve belirli bir zümrenin ve kendi salt çıkarlarına hizmet ederler. Otoriter rejimlerde muhalefet/muhalefetler fitne ve fesat olarak görülmektedir. “*Halkın siyasal katılmasının sadece plebisit mahiyetindeki seçimlerde iktidara destek vermek veya iktidarı destekleyen miting ve nümayişlerde yer almaktan ibaret olduğu, temsilin de sadece iktidardakilere destek ve meşruluk temini için yapılmak zorunda olduğu*” muhalefetin tamamen susturulduğu/bertaraf edildiği rejimler ise totaliter rejimler olarak ifade edilmektedir (Kalaycıoğlu, 2017).

J. Linz, 1964 yılında yayınladığı bir çalışmada otoriter rejimleri şu şekilde tanımlamıştır (Linz, 2017: 161):

“Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir plüralizme yer veren, işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin

veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş, fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler”

J. Linz tanımında ifade edilmiş olan sistemlerin “*yarışmacı demokrasiler*” ve “*totaliter sistemlerin ideal tipleriyle*” karşılaştırarak geliştirdiğini ifade etmiştir. Bu tanımın demokratik sistemlerin tanımlanmasını kolaylaştıracak kavramsal çerçeve çizdiğini fakat totalitarizm kavramının tanımlanmasına zorluklar getirdiğini belirtmiştir. Zira totalitarizm öncesi ve sonrası dönemlerdeki rejimler ve durumların yapılmış olan bu tanıma girmesi mümkündür. Bu tanımın diğer bir sınırlama alanı ise otoriter şekilde hüküm süren oligarşilerin yahut farklı rejimlerle yönetilen ve meşruluğu olan yönetim biçimlerinin tanımlanmamış olmasıdır. Sultancı-otoriter olarak ifade edilen rejimlerle otoriter olarak tanımlanan rejimler arasında birçok ortak özellik mevcut olsa da sultancı-otoriter rejimlerde iktidar erkini kullananların önceden kestirilmesi mümkün olmayan politikaları ve eylemlerinden dolayı ve sınırlı siyasal plüralizmin zayıflığından mütevellit birbirinden ayrılmaktadır (Linz, 2017: 161,162).

Özbudun, J. Linz’in otoriter rejimlerle ilgili yapmış olduğu tanımın üç unsuru içerisinde barındırdığını ifade etmektedir. Bu üç unsurdan birincisi “*sınırlı plüralizm*” ikincisi “*bir ideolojiden ziyade bir zihniyetin varlığı*” üçüncüsü ise “*siyasal mobilizasyonun düşük düzeyde oluşu*” şeklindedir (Özbudun, 2016: 5).

Sınırlı plüralizm, otoriter rejimleri totaliter rejimlerden ve liberal demokrasilerden ayırmaktadır (Özbudun, 2016: 5). J. Linz’e göre (Linz, 2017: 164):

“Plüralizmin sınırlandırılması, hukuki veya fiili olabilir; uygulamanın etkinliği az veya çok olabilir; bu sınırlama, salt siyasal gruplara inhisar ettirilebileceği gibi, menfaat gruplarını da kapsayabilir; yeter ki, devletçe yaratılmamış veya ona bağımlı olmayan ve siyasal süreci şu ya da bu yönde etkileyen birtakım gruplar mevcut olsun. Bazı rejimler, sınırlı sayıda bağımsız grupların veya kurumların siyasal katılmasını kurumsallaştırmak, hatta bunların ortaya çıkmalarını teşvik etmek noktasına kadar gidebilirler; ancak bunu yaparken, hangi grupların varlığına hangi şartlar altında müsaade edileceği konusundaki nihai kararın yöneticilere ait olduğunda da kuşkuya yer bırakmazlar. Üstelik siyasal iktidar, bu gruplara karşı hayli duyarlı olsa bile, bunlar aracılığıyla vatandaşlara karşı hukuken ve/veya fiilen hesap verme durumunda değildir. Bu ise, Michels’in “Oligarşinin Demir Kanunu”ndan doğabilecek de facto sapmalar ne olursa olsun, siyasal güçlerin biçimsel düzeyde seçmenlerin desteğine bağımlı bulundukları demokratik hükümet sistemlerindeki durumun karşısıdır.”

Bu rejimlerde bazı grupların kurum ve kuruluşların fikirlerini benimseyip, yansıtarak iktidar mevkilerine gelmiş olan kişiler yalnızca kendi prensipleri ve nüfuslarıyla mevcut konumlarına gelmemiştir. Desteğini aldıkları kurumların, grupların ve liderlerin ve yönetici erkin kendilerine karşı göstermiş oldukları güvene de borçlu oldukları aşikârdır. İktidar mevkiine gelmiş bu tür insanların seçim

çevreleri mevcuttur. Bu seçim çevreleri onların başlıca kaynağı olmadığını ifade etmek gerekir. Çeşitli grupların, sektörlerin ve kuruluşların bu sisteme entegre edilmesi bir “lider kooptasyonu” sürecidir. Bu süreç elit erkin niteliklerini de ifade etmektedir. Elit erkin kariyerleri ve kökenleri türdeş değildir (Linz, 2017: 164,165).

Bir ideolojiden ziyade bir zihniyetin varlığı otoriter rejimlerin ikinci tanımlayıcı unsuru olarak ifade edilmiştir. J. Linz, totaliter rejimlerin belirleyici özelliğinin ideolojiler, otoriter rejimlerin belirleyici özelliğinin ise zihinlere dayandığını ifade etmiştir ve ideolojiler ile zihin arasındaki farkı (Özbudun, 2016: 5) şu şekilde açıklamıştır (Linz, 2017: 165,166-167):

“İdeolojiler, aydınlar veya sözde aydınlar tarafından yahut onların yardımıyla, çoğu zaman yazılı biçimde olmak üzere, fikri bakımdan az çok işlenmiş ve örgütlendirilmiş düşünce sistemleridir. Zihniyetler ise, değişik durumlara karşı kodlandırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok, duygusal nitelik taşıyan, düşünce ve duygu tarzlarıdır... Zihniyet, düşünsel bir durum almalıdır; ideoloji, düşünsel içeriktir. Zihniyet ruhsal ön yönelimdir; ideoloji, derin düşünme ve kendini yorumlamadır; zihniyet önce, ideoloji daha sonra oluşur; zihniyet şekilsiz ve değişkendir; ideoloji katı bir şekle bürünmüştür. İdeoloji, kültür sosyolojisinin bir kavramıdır; zihniyet, sosyal karakter incelemelerinin bir kavramıdır. İdeolojilerde güçlü bir ütopyacı unsur vardır; zihniyetler bugüne veya geçmişe daha yakındır. Değişmez unsurlara dayanan, güçlü bir duygusal unsur ve kapalı bir tanıma yapısı gösteren, davranışları belirleyici gücü hayli büyük olan, kitlelerin mobilizasyonu ve manipülasyonu bakımından önem taşıyan ideolojik inanç sistemleri, totaliter sistemlerin ayırıcı özelliğidir...İdeolojilerle zihniyetler, cevaplandırabilecekleri sorunların çeşitliliği, bu cevapların kesinlik dereceleri, cevap çıkarma sürecinin mantığı ve bu cevaplarla politikalar arasındaki çelişkilerin gözle görünürlüğü açılarından çok farklıdır. Eylemleri meşru veya gayrimeşru kılacak belirleyici güçleri de birbirinden farklıdır.”

Bu farklılıklardan mütevellit ideolojileri siyasal bir mobilizasyon ve eğitim aracı olarak kullanmak zihniyetlere göre daha kolaydır. Bu durum bizleri totaliter rejimlerle otoriter rejimler arasındaki üçüncü farklı unsura götürmektedir. Otoriter rejimlerin siyasal mobilizasyonun totaliter rejimlerde mobilizasyona nazaran düşük bir seviye olduğunu göstermektedir (Özbudun, 2016: 6). Linz’e göre otoriter rejimlerin (Linz, 2017: 170-173):

“Ortak olgusal karakterlerinden biri, siyasal mobilizasyonun düşük düzeyde ve sınırlı oluşudur... Bazı rejimlerde vatandaş kitlesinin siyasetten uzaklaşması (depoliticization) yöneticilerin amaçlarına uygun düşer, zihniyetleriyle bağdaşan ve onları destekleyen sınırlı plüralist unsurların karakterlerini yansıtır. Başka tip sistemlerde ise, başlangıçta yöneticiler yandaşlarını ve genel olarak halkı, rejimle ve onun örgütleriyle aktif bir ilişki içine sokmak isterler. Kamuya verdikleri sözler ve genellikle türevsel nitelikteki ideolojik görüşleri, kendilerini bu yöne iter. Rejimin kuruluşundaki tarihsel ve sosyal ortamda, bir tek-parti ve onun kitle örgütleri vasıtasıyla böyle bir mobilizasyonun gerçekleştirilmesini teşvik eder veya gerektirir... Rejim, daha totaliter veya daha demokratik bir yöne doğru gitmedikçe, sonunda mobilizasyon ve katılmayı sürdürmek güçleşir. Özellikle bir tek-parti ve onun kitle örgütleri vasıtasıyla yürütülecek etkin bir mobilizasyon, sınırlı plüralizmin diğer unsurları, özellikle ordu, bürokrasi, Kiliseler veya menfaat grupları tarafından bir tehdit olarak görülür... İdeolojinin yokluğu, yön verici düşüncelerin türdeşlikten yoksun, uzlaşmacı ve çoğu

zaman taklitçi karakteri; hepsinin üstünde, yöneticilerin, özellikle askerî elitlerin, bürokratların, uzmanların ve rejime yandaş partilerden kooptasyon yoluyla alınmış politikacıların zihniyetleri, mobilizasyon ve katılma yolunda ciddi engeller oluşturur. İdeoloji olmayınca, militanları gönüllü kampanyalar, parti toplantılarına düzenli olarak katılma, yüz-yüze propaganda faaliyetleri vb. amaçlarla mobilize etmek güçleşir. Ütopyacı unsurlara sahip bir ideoloji olmayınca, siyasete daha pragmatik ve yakın çıkarları gerçekleştirecek bir araç olarak değil, başlı başına bir amaç olarak ilgi duyanları çekebilmek zor olur. İdeoloji olmayınca, gençlerin, öğrencilerin, aydınların siyasete katılmaları ve halkı siyasallaştıracak kadrolar oluşturmaları olasılığı azalır. Ütopya unsuru mevcut olmadıkça ve sınırlı, kontrollü, kooptasyonlu bir elit plüralizmi yerine, katılmacı bir plüralizmi gerektirecek daha geniş çevrelere hitap edilmedikçe; oydışmacı, çatışmasız bir toplum özlemleri, siyaseti kamu yararına uygun bir yönetim ve özel menfaatlerin de facto ifadesi düzeyine indirger; sadece, milliyetçi duyguların kabardığı veya rejimin tehlikeye düştüğü anlar bunun dışındadır”

Yukarıda bahsedilen ve açıklanan bu üç özellik bağlamında otoriter rejimleri, demokratik olmayan diğer rejimlerden ve demokratik olan siyasal rejimlerden keskin bir çizgiyle ayırmanın mümkün olmadığı belirtilebilir. Örneğin siyaset haricindeki birçok alanda geniş olarak plüralizme olanak tanıyan hatta siyasal muhaliflerin takdir gösterdiği ve onları kooptasyon ile sisteme entegre etmeye çalışan, farklı fikir ve düşüncelere kısmen de olsa açık olan ve kitleleri belirli bir ideolojik yönde harekete geçirme hususunda yeterince istekli olmayan siyasal rejimlerin demokrasiye kısmen de olsa yaklaştıklarını söylemek mümkündür. Otoriter rejimleri keskin bir çizgiyle totaliter rejimlerden ayırt etmenin zor olduğu durumlarında mevcut olduğunu ifade etmek gerekir. Bundan dolayı bu geniş “gri alan” güç kullanımında sınır sorunu yaratabilmekle beraber otoriter rejimlerin farklı versiyonlarının ayırt edilmesi ile ilgili bir çabayı gerekli kılmaktadır. Sınıflandırma konusundaki bu güçlükleri artıran en önemli hususlardan birisi; birçok siyasal rejimin farklı siyasal rejimlerin özelliklerini kendi bünyelerinde barındırması ve bu özelliklerin bir kısmını ön plana çıkartmasıdır (Özbudun, 2016: 7). Zira J. Linz’de bu sınıflandırma zorluğunu şu şekilde ifade etmektedir (Linz, 2017: 192):

“Otoriter rejimlerin gelişimindeki her safha, yani bunların otoritarizm-öncesi toplumda ortaya çıkışları, yerleşmeleri, taklit edilecek meşru modeller aramaları, kurumlaşma yönündeki kararsız çabaları, hep sistem üzerinde bir iz bırakma eğilimindedir. Dolayısıyla, otoriter rejimlerin, gerçekte karmaşık sistemler olma olasılıkları büyüktür; bunların ayırıcı özelliği kurumlaşmalarını etkileyen modellerin türdeşlikten yoksun, çoğu zaman da yanyana yaşaması güç çelişik modeller olmasıdır.”

Otoriter rejimlerde, kişi hak ve hürriyetlerinin tamamen kaldırıldığını/askıya alındığını söylemek doğru olmaz. Özgürlükler sınırlı olsa da mevcuttur. Bu rejimlerde eşitsizlik ve hiyerarşi mevcut ve yönetim erkinde bulunanların ayrıcalıkları ve imtiyazları bulunmaktadır. Otoriter rejimlerde yönetim erkinde yer alabilmek için iktidar erkini elinde bulunduran(lar) ile kişisel yakınlığın yahut kan bağıının olması gibi temel ilkeler mevcuttur. Aron, demokratik bir ülkede bir kanunun

yapımı için iktidar erkinin birçok organa ihtiyaç duyduğunu otoriter rejimlerde ise iktidar erkini elinde bulunduran(ların) almış oldukları kararların direkt kanunlaştığını ifade etmiştir (Çamuroğlu, 2018: 27). Bu sistemlerin temel yapısal özelliklerinden birisi, keyfiliktir. İktidar gücünü kullananların kendi istek ve arzularını yerine getirmek ve güçlerini tekelleştirmek için devlet erkinin zor kullanma gücünü ve hukuku araç olarak kullanırlar (Kassem, 2004: 3'den akt. Çamuroğlu, 2018: 28).

Otoriter rejimlerde yöneticilerin yönetim işlerini ifa etmeleri için kendilerine sadık ve bağımlı bir yönetici sınıfına ihtiyaç duymaktadırlar. Yönetilen ile yönetenler arasında mutlak bir kopukluk mevcuttur. Uygulanan politikalarda ve alınan kararlarda halkın yararı göz önünde bulundurulmaz aksine yöneticilerin kendi konumlarını ve çıkarları doğrultusunda hareket edilir. Bu rejimlerde iktidar sahiplerinin sınırsız özgürlüğe sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Ayrıca belirtmek gerekir ki; otoriter rejimlerde totaliter rejimlerde olduğu gibi bir “ideoloji ütopyası” bulunmamaktadır. Bu rejim tiplerinde demokrasinin varlığı söz konusu olsa bile iktidar sahiplerinin kendilerini koruması için kullandıklarını belirtmek gerekir (Çamuroğlu, 2018: 28).

Otoriter rejimlerin kendi varlıklarını idame edebilmeleri, “*iç politika dinamiği ve manipüle edici stratejiler*” olarak ifade edilmektedir. Bu rejimlerde sınırlı da olsa bir “*liberalizasyon*” mevcuttur. Zira bu sınırlı liberalizasyonu yönetici erki kendi çıkarları için kullanmaktadır. Bu tarz ödünlerin demokratikleşmeye yolunda bir çaba olarak anlamak oldukça yanıltıcıdır. Çünkü yöneticilerin kendilerini korumak için gerçekleştirmiş oldukları bir reflekstir. Ayrıca, sosyal baskıları ve beynelmilel tepkileri hafifletmek içinde liberalleşme çabalarına girişilmesi olağandır (Kassem, 2004: 3'den akt. Çamuroğlu, 2018: 29).

1.5.3.2. Totaliter Rejimler

Totaliter rejim, kavramsal olarak demokrasi ve liberalizme karşı faşist İtalyan diktatör Mussolini tarafından ilk defa yeni bir rejimi belirtmek için kullanılmıştır. Bu rejim, benimsenen bir ideolojinin uygulanması için bir araç görevi görmektedir. Totaliter rejimler yurttaşın ve genel olarak toplumun tamamının denetlendiği/denetim altında tutulduğu, devletin bilgisi, düzenlemesi ve onayı dışında bir yaşamın mümkün olmadığı bir siyasal rejim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile, işyeri, toplum, dernekler, sendikalar kısacası her türlü, ekonomik,

kültürel ve toplumsal alan siyasal bir ideoloji, lider ve parti tarafından düzenlenir ve denetim altında tutulur. Bu rejimde herkes herkesi denetleyebilir, izleyebilir ve her zaman bu rejimin ajanlarına bilgi verebilir. Totaliter sistemlerde yalnızca ebeveynler çocuklarını izlemekle kalmaz, çocuklarda ebeveynlerini arkadaşlarını, öğretmenlerini izleyebilir, denetleyebilir. Özetle, bu sistemde bireyler birer “jurnalci” olarak yetiştirilir/yetiştirilmeye çalışılır. Tek bir ideolojinin hâkimiyeti mevcuttur. Bu ideoloji davranış rehberi ve inanç sistemi olarak topluma egemen kılınmaya çalışılır. Totaliter rejimlerin değişimi ve dönüşümü oldukça güçtür. Zira reform ve yenilik fikri oldukça tehlikeli kavramlar olarak karşılanmaktadır. Totaliter rejimler, demokratik siyasal rejimlerin oluşmasında etkili olan siyasal kültürün tam tersi olan ortamlarda doğup, büyüüp gelişirler. Demokratik rejimlerdeki aykırı davranış ve düşünme, özgürlükçü ve çoğulcu ortam totaliter rejimlerde yerini salt bir ideolojiye, bir fikre bırakır. Özgür düşünme, farklı fikir sahibi olma ve aykırı davranma düşmanlık, tehdit ve bir zafiyet olarak kabul edilmekte ve cezalandırılmaktadır. Totaliter rejimlerin geleneksel toplumlarda ortaya çıkması neredeyse olanaksızdır. Zira bu tip rejimlerin oluşması için güçlü bir hükümetin, devletin tüm kurum ve kuruluşlarını kullanmak suretiyle toplumun tamamını denetim ve gözetim altında tutma yeteneğine sahip olması gerekir. Bu rejimler, hem istedikleri (mükemmel) bir toplum yaratabilmek için gereken Marksizm-Leninizm, Faşizm yahut Nasyonel Sosyalizm gibi bir ideolojiye hem de benimsediği ideolojiyi gerçekleştirmek için gereken siyasal denetleme ve izleme yeteneğine vakıf olması gerekmektedir. Bu iki önemli hususun aynı anda olmadığı bir ortamda totaliter bir rejimin pekişmesi neredeyse imkânsızdır. Bütün bunlarla birlikte belirtmek gerekir ki demokrasiler gibi uzun bir ömre sahip olamamıştır totaliter rejimler. Birinci Dünya Savaşı sonucunda kurulmuş olan totaliter rejimlerin bir kısmı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında (savaştan yenik bir şekilde çıkmalarıyla) çökmüşlerdir. Savaştan zaferle çıkıp süper güç olan Sovyetler Birliğinin 'de 1991'de yıkıldığını belirtmek gerekir. Kısmen liberal ekonomiye sahip olan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan totaliter rejimlerden birisi de Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin, Marksizm-Leninizm-Maoizm ideolojisine göre kendisi oluşturmuş olan bir siyasete ve devlet yapısına sahip olmakla beraber liderleri Mao'nun ölümünden sonra başa gelen Deng Ziao Ping döneminden itibaren ekonomi serbest piyasa ekonomisi haline getirilmiş bunlarla birlikte müthiş bir iktisadi gelişme yaşanmıştır. Çin'in totaliter bir ideolojiyle iktisadi

özgürlüğe dayalı bir siyasal yapının ne zamana kadar devam edeceği bilinmemektedir. Ayrıca Kamboçya, Laos, Küba ve Vietnam gibi ülkelerde uzun zamandır Marksist-Lenist ideoloji ile entegre bir siyasal rejim mevcuttur. Bu ülkelerin Sovyetler Birliği'nden uzun ömürlü olup olamayacağı da başka bir tartışma konusudur. Amerika Birleşik Devletleri, Britanya, Kanada, İzlanda, Norveç ve İsveç gibi demokrasilerinin başlangıcı 18. ve 19. yüzyıl olan ülkelerin yanında totaliter rejimlerle yönetilen devletlerin ömrünün yüz yıl ile ifade edilmediği bir gerçekliktir. Bundan mütevellit totaliter rejimlerin demokratik rejimlere göre ömrünün kısa olduğunu ifade etmek mümkündür (Kalaycıoğlu, 2018: 25,26).

Totaliter rejimlerin kabul görmüş klasik tanımlarından birisi Friedrich'in tanımıdır. Friedrich'e göre totaliter rejim (Friedrich, 1969: 126'dan akt' Linz, 2017: 35,36):

“Bu rejimi, gerek başka çeşit ve daha eski otokrasilerden, gerek heterokrasilerden ayıran özellikler altı tanedir. Hatırlatmak gere-kirse bunlar, günümüzde hayli genel bir kabul gören şu olgular dizisidir: (1) toptancı (totalist) bir ideoloji; (2) bu ideolojiye bağlı ve genellikle tek bir kişinin, yani diktatörün liderliğindeki bir tek-parti; (3) çok gelişmiş bir gizli polis ve üç çeşit tekel; daha doğrusu, şunların tekelci kontrolü: (a) kitle haberleşmelerinin, (b) kullanmaya elverişli silahların, (c) ekonomik örgütler de dâhil olmak üzere bütün örgütlerin. Böylece, merkezden planlanan bir ekonomide işin içine girmektedir... Şunu ekleyebiliriz ki, eğer daha fazla basitlik isteniyorsa, bu altı özelliği üç tanede gruplan-dırmak mümkündür; Toptancı bir ideoloji, gizli polisten güç alan bir parti ve endüstriyel kitle toplumunda kişiler arası ilişkilerin üç belli başlı şekli üzerinde bir tekel. Bu tekelin mutlaka parti tarafından yürütülmesi şart değildir. Daha önceki eserimin bazı eleştirilerinde görülen bir yanlış anlamayı önlemek için, bu nok-tayı baştan belirtmek gerekir. Önemli nokta şudur ki, bu tekelci kontrol, belli bir toplumu yönetmekte olan ve böylece onun rejimini meydana getiren elitin elindedir.”

Brzezinski ise totaliter rejimlerin asıl amaçlarını belirtmek için farklı bir tanımlama yoluna gitmiştir. Brezezinski'ye göre totaliterizm (Brzezinski, 1962'den akt. Linz, 2017: 36):

“Totalitarizm, diktatörlük genel kategorisine giren yeni bir hükümet şeklidir; bu sistemde siyasal iktidarın teknolojik yönden ileri araçları, topyekûn bir sosyal devrimi gerçekleştirmek amacıyla, bir elit hareketinin merkezî liderliği tarafından, bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın kullanılır; tüm halkın zorla sağlanan oybirliği atmosferi içinde liderlikçe ilan edilen bu devrim, insanın birtakım keyfi ideolojik varsayımlara göre şartlandırılmasını da kapsar”

Yukarıda belirtilen tanımlar zımni ve/veya açık olarak bir eğilimi belirtmektedir. Bu eğilim; toplum ile devlet arasında mevcut olan sınırın ortadan kaldırılmasını/yıkılmasını ve toplumun siyasal örgütler aracılığıyla tamamen siyasallaştırılmasıdır. Fakat totaliter sistemleri otoriter sistemlerden ve diğer demokratik sistemlerden ayıran bu etmenin tam manasıyla vuku bulması neredeyse imkânsızdır. Bundan dolayı siyasal sistemler ile toplum arasındaki gerginlik

problemi bu sistemlerde hafifletilmiş olmakla beraber tamamen ortadan kaldırıl(a)mamıştır (Linz, 2017: 37).

Bir siyasal sistemin totaliter sistem olup olmadığını belirtmek için bazı zorunlu kriterler mevcuttur. Bu kriterler; *“Bir ideoloji; kitlesel bir tek-parti ile diğer mobilize edici örgütler; iktidarın, geniş bir seçici çevreye hesap verme durumunda olmayan ve iktidardan kurumlaşmış barışçı yöntemlerle uzaklaştırılamayan bir kişide ve yardımcılarında veya küçük bir grupta toplanmış olması.”* şeklinde ifade edilebilir. Belirtilen bu hususların bazıları yahut birçoğu demokratik olmayan diğer siyasal sistemlerde de görülebilir. Bir siyasal sistemin totaliter olabilmesi için bahsi geçen bu kriterlerin tamamının aynı anda var olmasıdır. Özetle ifade edilmesi gerekirse; mevcut olan bütün tek-parti siyasal sistemleri ve serbest seçimin uygulandığı hiçbir sistem totaliter sistem olmayacağı aşikârdır. Totaliter sistemleri demokratik olmayan diğer sistemlerden ayıran en temel özelliklerinden bir diğeri ise; askeri otoritenin bağımlılığıdır. Geçmişten günümüze değin hiçbir totaliter sistem ordunun müdahalesiyle devrilmemiş/dağılmamış yahut köklü bir değişime gitmemiştir. Yalnızca kriz anlarında ve kaotik ortamlarda ordunun desteğiyle bazı hizipler iktidarlarını güçlendirip, sağlama almışlardır (Linz, 2017: 38,39).

J. Linz, totaliter sistemlerin üç ana özelliğini şu şekilde belirtmiştir (Linz, 2017: 41,42):

- Totaliter rejimlerde, monist fakat monolitik bir durumda olmayan iktidar çevresi mevcuttur. Gruplar ve/veya kurumlar arasında plüralizm mevcutsa, sistem meşruluğunu o merkezden almaktadır ve sistem genellikle onun hakemliğiyle sürdürülmektedir. Mevcut olan bu plüralizmin dinamiklerinin eski toplumdan kalma olmadığını ve sonradan siyasal yollardan geliştirilmiş olduğunu ifade etmek gerekir.
- Totaliter rejimlerde, tekелci, tekçi, kısmen de olsa fikren geliştirilmiş ve özerk bir ideoloji mevcuttur. Yönetici sınıf yahut lider ve emirleri altında çalışanlar bu ideoloji ile kendilerini özdeşirirler. Benimsemiş oldukları ideolojiyi kendi politikalarının mihenk taşı olarak kabul ederler. Mevcut ideolojinin yahut benimsenmiş politikaların dışına çıkanlara yaptırım uygulanır.
- Bu rejimlerde yurttaşların kolektif sosyal görevlere ve siyasal görevlere katılımları ve bu doğrultuda mobilize olmaları özendirilir.

Mobilize olanlar ödülle taçlandırılır. Birçok tekелci grup ve tek parti kolektif katılım için uğraşır. Neredeyse otoriter rejimlerin tamamının ayırıcı özelliğı “pasif itaat ve ilgisizlik”, “uyrukluğ” ve “yöresellik rolünün ardına sığınmak”, yönetici erkin istemediğı bir husustur.

Bu sonuncu özellik, totaliter bir yapıyı, demokrasilerin idealine yaklaştırmaktadır. Demokratik olmayan diğer sistemlerden ayıran temel özellik budur. Totaliter rejimlerin, demokratik gözlemciler tarafından çoğı zaman takdire yönlendiren husus “*katılma duygusudur*” Bu gözlemciler, demokratik bir rejimle karşılaştıklarını ve seçim zamanında ilgilenmiş oldukları birçok demokrasiden daha iyi olduğunu ifade ederler. Fakat bu gözlemcilerin kaçırdıkları husus; demokratik rejimlerdeki katılım ile mobilizasyona dayanan bir rejimdeki katılımın birbirlerinden tamamen farklı oluşudur. Totaliter rejimlerde katılım; tek tiplidir, katılımın temel amacı, yolu ve yöntemi merkez tarafından belirlenmekte, merkez grupların ve örgütlerin yegâne amaçlarını ve arzularını belirler, denetimlerini kendi bünyesinde barındırır. Totaliter sistemlerin ayırt edici temel özelliğı; “*onun denetlediğı örgütlerdeki bu ideolojik amaçlı katılma süreçleri arasındaki sürekli etki-tepki ilişkisidir Bu merkezin kendisi de, söz konusu ideolojik bağılıklardan yön alır, ya da onları kullanır veya amaçlarına alet eder*” (Linz, 2017: 42).

“*Totaliter rejimler, ideolojik bir projeye kökten bağı bir partinin diğer tüm muhtemel rakiplerine galip gelmesini gerektirdiğinden parti iktidarının bir biçimi olarak da analiz edilebilir.*” Totaliter rejimlerin temel özelliğı siyasal arena ile hiçbir ilgisi bulunmayan,/siyasete ilgi duymayan örgütler ve grupların kendi tahakkümleri altında olması (kontrol etme) arzularıdır. Bu rejimlerde iktidar erkinin sahipleri alternatif siyasi partilere ve toplumda herhangi bir şekilde örgütlenmeye kesinlikle müsaade etmez. Mevcut alternatif siyasi partilerin ve örgütlenmelerin varlığına yalnızca kendilerinin kontrolü ve yönlendirmesiyle müsaade edilebilir. Bu duruma örnek verilecek olursa; 1933 yılında iktidarı ele geçiren Naziler ‘in ilk olarak spor kulüplerinden tutun yerel derneklere kadar kısacası bütün bağımsız örgütleri ve grupları baskı altına almış ve bunları “Nazileşmeye” yahut kendilerini feshetmeye zorladığı “eşgüdüm politikası”nı uygulamıştır. Nazizim ve Nazilerin denetimi, kontrolü ve yönetimi olmadan örgütlü bir hayatın varlığı imkânsız olmuştur. Sovyetler Birliğinin varlığını devam ettiği birçok dönemde de benzer hususlar ile karşılaşmıştır. (Spor kulüpleri, dernekler, işçi sendikaları, vb. grup ya kapatılmış ya

da müthiş bir baskı altında tutulmuştur.) Sovyetler Birliğinin etkisi altında kalmış rejimlerin bazılarında “siyasi partilerin“ iktidar partisiyle iş birliği yaptığı ve “birleşik bir cephe”nin oluştuğu da görülmüştür. Fakat unutulmamalıdır ki; bu partilerin tamamı iktidar partisini tekeli altında olmuş iktidar partisinden bağımsız olmamışlardır. Totaliter rejimlerde salt ekonomik faaliyet yürüten gruplar bile iktidar partisinin hegemonyası altında olmuştur. Sovyetler Birliğinde bu durum; iktidarın bu gruplara “*siyasi komiser*” atamasıyla gözler önüne serilmiştir. Totaliter rejimler yalnızca bir ideolojiyi benimsemekle kalmazlar; benimsedikleri ideolojiyi temel olarak alıp, hayatın her alanına sirayet ederler. Gerçek totaliter rejimlerde “siyaseten doğru” bir bilim, sanat, mutfak ve spor kültürü mevcuttur. Bu hususa; Nazilerin doğru resim, doğru heykel, doğru bilim ve doğru müziğin olduğu hususundaki ısrarları ve “*dejenere sanatı*” engellemek için göstermiş oldukları çabalar örnek gösterilebilir. Zira aynı şekilde Sovyetler Birliği de doğru bilim ve doğru bir sosyalist kültürde ısrarcı olmuşlardır. Totaliter rejimler diğer rejimlere kıyasla ideolojik bağlılıklar için (propaganda ve doktrinleştirme) daha çok emek sarf ederler. Halk nezdinde imajları totaliter rejimlerin bu yönünü vurgulamaktadır. İdeolojinin tasvip etmediği hiçbir gazete yayınlanmaz, haber yapılamaz. Rejim tarafından onaylanmamış haberlerin çıkartanlar ağır cezalara çarptırılmaktadır. Günümüz dünyasında Kuzey Kore buna örnek olarak gösterebilir (Marquez, 2019: 73-76).

1.5.4. Hibrit Rejimler

Melnykovska hibrit rejimleri; demokratik sistemler ile otoriter sistemlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir sistem olarak tanımlamaktadır. Hibrit rejimler 21. yüzyılın başından itibaren dünyada uygulanan en yaygın siyasal sistemdir. Bazı siyaset bilimciler hibrit rejimleri kusurlu demokrasiler yahut otoriter rejimler olarak ifade etmektedir. Bazı siyaset bilimciler ise bu rejimleri yarı otoriter rejimler ya da yarı demokratik rejimlere indirgenmemesi gerektiğini hibrit rejimlerin işlevine ve gerçek özelliklerinin irdelenmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Melnykovska, 2017).

Wintrobe, hibrit rejimleri şu şekilde açıklamıştır (Rohac, 2018):

- Hibrit rejimlerde muhalefet örgütlenip, düzenli yapılan seçimlere katılabilmektedir. Bundan dolayı baskı ve sansür baskıcı rejimlere nazaran azdır.

➤ Hibrit rejimlerin baskı ve sansürden kısmen de olsa kurtulmasının temel nedeni; liderlerin popülist söylemleridir. (*“Popülizm, kendi kendine hizmet eden, temassız bir elit fikrini, genellikle nüfusun bazı kısımlarını (örneğin kent seçmenleri veya etnik azınlıklar) etkin bir şekilde dışlamak için dar bir şekilde tanımlanan iyi, saf kalpli "sıradan insanlar" ile karşı karşıya getirerek ilerler.”*) Popülizmin olduğu yerde baskının da olacağı kesindir. Liderler tabanına sesleneceğinden dolayı tabanı dışında kalan seçmenler görmezden gelinecek ve sistematik bir şekilde liderler tabanına yönelecektir.

➤ Hibrit rejimler, artan baskılar ve ideolojik söylemlerle radikalleşmeye meyillidir. Liderin “düşman” olarak belirttiği kişiler, kurumlar artıkça radikalleşmenin de artacağı barizdir.

➤ Ekonomik refahın azalması ile hibrit rejimlerin baskıcılığı doğru orantılıdır. Spesifik olarak ekonomik gelişme artıkça hibrit rejimlerdeki baskı seviyesi düşmektedir.

Otokratik yönetimden demokratik yönetim şekline doğrudan geçildiği çok nadir görülmüştür. Daha çok otokrasiden demokrasiye geçişi sağlayan yönetim biçimlerine rastlanmaktadır. Bu geçici yönetim şekillerinde birtakım yeni demokratik özellikler ile eski otokratik özellikler harmanlanmış ve bun geçici yönetim biçimlerine karma/hibrit rejimler denilmektedir. Hükümetin üyelerin tamamı otokratik yahut demokratik usullerle değil de ikisi arasında bir yönetim şekliyle seçilirse bu yönetim sekline karma/hibrit yönetim denir. Bu tip rejimlerde seçimler tamamen kaldırılmamıştır fakat tek etken seçimler değildir. Otokratik ve demokratik özelliklerin bir araya geliş şekillerine göre hibrit/karma rejimler üç kategoride değerlendirilebilir (Duverger, 1986: 18).

Duverger, hibrit rejimleri karma rejimler olarak tasvir edip üç kategoride (yan yana karma rejimler, birleşmiş karma rejimler ve kaynaşmış karma rejimler) değerlendirmiştir (Duverger, 1986: 19-21):

1. **Yan yana Karma Rejim:** Bu karma rejimde biri demokratik diğeri ise otokratik nitelikte iki yönetim organı mevcuttur. Bu sisteminde birçok çeşidi bulunmaktadır:

- Otokratik bir hükümdar ile demokratik bir meclisin yan yana bulunması; seçimle iş başına gelen bir parlamento ve kalıtım yoluyla iş başına gelen bir diktatörün yahut kralın bulunması.
 - Bir parlamento içerisinde biri otokratik yollarla diğeri ise seçimle iş başına gelmemiş iki meclisin bulunması. Bu hususa örnek olarak İngiltere’de seçimle iş başına gelen Avam Kamarası ile kalıtım temeline dayanan Lordlar Kamarasının bulunması verilebilir.
 - Bir meclisin içerisinde otokratik ve demokratik unsurların birlikte bulunması. Nadir rastlanan bu rejim tipine 1875 Fransız Senatosunda görülmektedir. Bu senatoda seçimle iş başına gelen 225 senatör ile beraber halefini seçme yoluyla gelmiş olan 75 değişmez senatörde bulunmuştur.
2. *Birleşmiş Karma Rejimler:* Bu rejim tipinde yönetim erki hem otokrasiye hem de demokrasiye dayanan karışık bir şekilde seçilmektedir. “Onaylama oylaması” örneğinde görüldüğü üzere yönetici otokratik yönetim şekliyle seçilmektedir fakat iş başına gelebilmesi için halk oylamasından sonra iş başına gelebilmektedir. Bu oylamaya gerçek mahiyete bir seçim değil, plebisittir. “Aday seçme”de ise adayları önermek için oy kullanmaktadır seçmenler. Bu durumda belirlenmiş olan adaylar içerisinde seçim yoluna dayanmayan bir organ kurulmaktadır. Bu sisteme örnek olarak 8. yüzyılda Fransız Anayasasının “güven listelerinde” rastlanmaktadır.
 3. *Kaynaşmış Karma Rejimler:* Bu rejim tipleri hem otokrasiden hem de demokratik rejimlerin özelliklerini barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle otokratik ve demokratik özelliklerin/değerlerinin iç içe geçtiği bir hibrit rejim türüdür.

Karma/hibrit yönetim şekilleri hemen hemen otokrasiden demokrasiye geçen bütün siyasal rejimlerde bir geçiş rejimi olarak rastlanmaktadır. Seçim sistemini tanımayan bir ülkede direkt olarak genel oy ilkesine geçildiğine neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Bu geçiş evrelerinde ilk olarak oy kullanma hakkı imtiyaz sahibi olan kesimlere daha sonra ise yavaş yavaş bütün seçmen kitlesine verilmektedir. Böylelikle otokrasi öncelikle yerini kapalı oligarşiye bırakır daha sonra ise yavaş yavaş demokrasiye bırakır. Genellikle sınırlı oylamanın mevcut

olduğu bu rejim tiplerinde kalıtım yoluyla iş başına gelen bir yönetici/hükümdar/kral ve otokratik olan ikinci meclis bulunur. Bu durumlarda siyasal rejim hem kaynaşmış karma yönetim hem de yan yana karma yönetim şeklini almaktadır. Birleşmiş karma rejimlerin uygulandığı durumlarda otokrasiden demokrasiye geçiş evresine çok nadir rastlandığı görülmektedir. Bu rejim tipi karma rejim olan özünden sıyrılarak demokratik bir rejime tepki olarak varlığını sürdürmeye çalışır (Duverger, 1986: 33-36).

Menocal, Fritz ve Rakner hibrit rejimlerin genel özelliklerini şu şekilde belirtmişlerdir (Menocala, Fritz, ve Rakner, 2008):

- Hibrit rejimlerde karar alma süreçleri, popülist siyaset ve güçlü bir liderin varlığıyla karakterize olma eğilimindedir. Bu tür liderlikler Latin Amerika ve Afrika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan birçok ülkede görülmektedir. Bu tip rejimlerde *“anayasal düzenlemelerden bağımsız olarak, iktidar yoğun bir şekilde başkan figürü etrafında kişiselleştirilmektedir.”* Başkan tam manasıyla hukukun üstünde bir statüye sahiptir ve birçok hususta devletin ekonomisinin büyük bir çoğunluğunu hesap verme sorumluluğu olmaksızın kontrol etmektedir.
- Kamu kurum ve kuruluşlara olan güven ve siyasi istikrar uyum için esastır. Bununla beraber, özellikle seçim zamanlarında demokratik ilerlemelere rağmen hibrit rejimlerde demokrasinin gelişimi, ilerlemesi ve işlemesi için önem teşkil eden birçok resmi kurum ve kuruluşa güven yok denilecek kadar azdır.
- Genel olarak, yapılan seçimler haricindeki hükümet hesap verilebilirliği ve sığ siyasi katılım, demokrasinin gelişimini, işleyişini ve kamuoyunda demokrasiye olan inancı yok etme eğilimindedir. Vatandaşlar başta yargı erki olmak üzere birçok kilit noktada olan kamu kurum ve kuruluşlara ve siyasi partilere güvenilmeyeceği ve kendilerinin yeterince temsil edilmediği şeklindeki derin bir düşünce hâkimdir. Bundan dolayı vatandaşların siyasi katılımı genel olarak resmi kurumsal kanalların dışında gerçekleşmektedir. Bu husus ise kırılgan olan hibrit rejimlerin demokratik kurumsallaşmasının önüne geçmektedir. Son olarak ise hibrit rejimlerde görev başında olan hükümet erkini eleştiren

medya ve sivil toplum kuruluşlarının hükümet tarafından baskı ve yaptırımlara karşılaşması kaçınılmazdır.

➤ Hibrit rejimlerde resmi ve gayri resmi kurumlar genellikle bir arada bulunmaktadır. Resmi kurumlar genel olarak adaletsiz olarak algılanmakta ve bundan ötürü kurumların uygunluğu güvence altına alınmamaktadır. Gayri resmi uygulamalar (yolsuzluk, adam kayırmacılık vb.) varlığını devam ettirir ve çoğu zaman önceliklidir. Przeworski'nin ifade ettiği gibi *“kurumsallaşmış bir belirsizlik yoktur.”* Hibrit rejimlerde genel olarak vatandaşların kanun önünde eşitliği garanti altına alınmamaktadır. Garanti altına alınmayan kanun önünde eşitlik zayıf olan demokratik yapıların bozulmasına yol açmaktadır. Bütün bu açıklamalarla birlikte Gretchen Helmke ve Steven Levitsky'in de ifade ettiği gibi, gayri resmî kurumların hem olumsuz hem de olumlu etkileri olması açısından demokrasi için her iki yolu da kesebileceğini kabul etmek önem teşkil etmektedir. Adaletin seçici bir şekilde uygulanması yahut yolsuzluk gibi uygulamalar kamu kurum ve kurumlara karşı olan güveni zedelemektedir. Bu rejim tiplerinde resmi kurumların zayıf kaldığı noktalarda kişisel bağlar ön plana çıkmaktadır.

➤ Hibrit rejimler kişiselleştirilmiş çıkarlar tarafından yönlendirilmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları çoğunlukla kamu yararı hususunda herhangi bir endişe duymadan kendi kazançlarını artırmak için hareket etmektedirler. Sonuç olarak kayırmacı bir yapı süreklilik sağlamaktadır. Vatandaşların bu durum karşısında hesap sorabileceği bir yapının yeterli düzeyde olmayışı yolsuzlukların artmasına sebebiyet vermektedir.

➤ Hibrit rejimlerde karar verme süreçlerinde daha fazla aktör dâhil olmak istemekte ve gelişmiş devlet hesap verebilirliği ve daha iyi hizmetler beklemektedir. Bu dinamikler, istikrarsızlığın oluşumunu pekiştirmektedir. Devlet bu istekler karşısında bunalabilir ve bu istekleri yerine getirebilecek alt yapıya ve kurumsal idareye sahip olmadığı için yeterince cevap veremeyebilir.

➤ Bu rejimlerde yönetim erki, devlet kapasitesinin artırılması için daha otoriter önlemlerin gerekli olduğunu ifade edip bu yönde uyguladıkları politikalarla otoriter bir yapıya kayabilmektedir.

The Economist Dergisine göre tam demokrasilerde; insan hak ve özgürlüklerinin ve siyasal özgürlüklerin uygulanabildiği, medyanın özgür ve bağımsız olduğu, devlet kurumları arasında etkili bir denge ve denetleme sisteminin olduğu, yasama erkinin vermiş olduğu kararlarda herhangi bir baskının olmadığı ve son olarak ise devlet fonksiyonlarının maksimum düzeyde olduğu bir mekanizmanın varlığı mevcuttur. Kusurlu sayılan demokrasilerde ise adil, özgür ve bağımsız seçimler yapılmaktadır. Bu tip demokrasilerde temel insan hak ve hürriyetlerine saygılı bir devletin varlığından söz etmek mümkündür. Fakat kusurlu demokrasilerde medya bağımsızlığı ve birtakım hususlarda (düşük düzeyde siyasal katılım, gelişmemiş siyasal kültür) bazı sorunların mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Otoriter rejimlerde ise ağır baskı altında olan bir siyasal çoğulculuk mevcuttur yahut hiç yoktur. Otoriter rejimlerde özgür ve eşit bir seçimden bahsetmek mümkün değildir. Başta yargı olmak üzere medya ve birçok kurum ve kuruluş devletin tekelindedir. Bu rejimlerde kişi hak ve hürriyetlerinin ihlaline çok sık rastlanmaktadır (Economist, 2018: 49). The Economist Dergisi'nin tam demokrasiler, kusurlu demokrasiler ve otoriter rejimlerin tasnifine burada yer verilmesinin temel sebebi hibrit rejimlerin tasnifinin tam olarak anlaşılmasıdır.

Hibrit rejimlerde ise adil ve özgür seçimlerin yapılmamasının en önemli sebeplerinden birisi önemli düzensizliklerin mevcut olmasıdır. Örneğin hibrit rejimlerde muhalefet konumunda bulunan siyasi partilerin üzerinde iktidar partisinin önemli baskıları mevcuttur. Bu tip rejimlerde yargı erki zayıftır ve üzerinde müthiş bir baskı bulunmaktadır. Yolsuzluk giderek artma eğilimindedir. Basın ve yayın üzerinde baskı mevcuttur. Son olarak ise; siyasal kültür, siyasal katılım ve devletin temel fonksiyonları kusurlu demokrasilerden daha yaygın bir şekilde zayıf durumdadır (Economist, 2018: 49).

II. BÖLÜM

İNSANİ GELİŞİM

İnsani gelişim konusuna geçmeden önce insani gelişmişlik seviyesiyle doğrudan yahut dolaylı bir şekilde bağlantılı/ilintili olan temel kavramları incelemekte fayda vardır. Bu sebeple insani gelişim ile ilgili kavramlar sırasıyla aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Üretim

Türkçe Bilim Terimler Sözlüğü üretim kavramını; *“ekonomik bir anlamı olan herhangi bir şeyi, hizmeti ya da ürünü ortaya çıkarmak amacıyla yapılan her türlü eylem”* olarak tanımlamıştır. Bir diğer tanımlamasında ise üretimi; *“hammadde, yarı mamul, makine gibi elle tutulabilir girdileri fikir, bilgi gibi elle tutulamayan girdiler ile birleştirerek kullanıcı için bir değere sahip olan sanayi veya hizmet ürünü ortaya çıkarılması”* şeklinde tanımlamıştır (Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, 2020).

Üretim genel olarak bir şeyi ortaya koyma yahut yaratma veya bir işi yapma anlamını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ekonomik anlamda ise üretimi insanların ihtiyaçlarını karşılayan hizmet ve malların oluşturulması, imalatı, yapımı yahut herhangi bir malın faydasını artıracak faaliyetlerde bulunmak şeklinde tanımlamak mümkündür. Üretim kavramının tanımlamasında iki nokta ön plana çıkmaktadır. Birincisi hâlihazırda mevcut hizmet ve malların temel özelliklerinin değiştirilmesiyle birlikte faydaların artması ikinci nokta ise daha önce olmayan bir hizmet ve malın ortaya konulmasıdır (Seyidoğlu, 2002: 682).

Belirli girdilerin dönüştürme işlemlerden/süreçlerinden geçtikten sonra ortaya çıkan dönüşüm şekline üretim denir. Başka bir ifadeyle insanların ihtiyaçlarını karşılamak için girdikleri (hammadde, malzeme vb.) birtakım işlemlerden (haşlama, ezme, pişirme vb.) geçirerek bir çıktı haline getirmesi olayına /sürecine üretim denir (Tekin, 2020).

2.1.1. Üretim Faktörleri

Bir mal ve hizmetin üretimi için ihtiyaç duyulan temel girdilere üretim faktörleri denilir. Üretim faktörleri geleneksel olarak emek, sermaye ve doğal kaynaklar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Yeraltı ve yerüstü zenginlikler (toprağın kendisi dâhil olmak üzere) doğal kaynakları ifade etmektedir. Üretim sürecinde kullanılan insan yapımı her türlü araç gereç sermayeyi ifade etmektedir. Son olarak ise üretim için zaruri olan beyin ve beden gücü emeği ifade etmektedir. Modern ekonomilerde ise yukarıda bahsedilen üç faktörün yanına “girişim” faktörü de eklenmektedir. Girişim ise emek, sermaye ve doğal kaynakları üretim için örgütleyip, kar amacı güderek üretim riskinin sorumluluğunun taşınmasıdır. Aynı zamanda girişim kavramı “*yeniliklerin uygulanmaya konulmasını*”da ifade etmektedir. Ekonomik alanda yaşanan, değişim, dönüşüm ve teknolojik ilerlemelerin sonucunda üretim faktörleri dörtte çıkmıştır. Daha önceki süreçlerde girişimci olabilmenin temel koşulu sermaye sahibi olabilmektir. Günümüz dünyasında ise bu temel koşul ortadan kalkmıştır. Böylelikle girişim ile sermaye arasındaki ayrım açıklığa kavuşmuştur (Seyidoğlu, 2002: 683).

2.2. Tüketim

Tüketim, mal ve hizmetlerin insan hizmetleri ve ihtiyaçları için doğrudan doğruya kullanılmasına denir. Tüketim ile ara malı birbirinden ayırmak önem teşkil etmektedir. Fabrikalarda kullanılan yün iplikler ve pamuklar ile bir makarna üretim tesisinde kullanılan bir un tüketim kavramı içerisinde değildir. Yün ve pamuk iplikten yapılan elbiselerin giyilmesi ile undan yapılan makarnanın yenmesi tüketim olarak ifade edilmektedir (Karataş, 2019: 56).

İnsan ihtiyaçlarının giderilmesi için mal ve hizmetlerin kullanılması eylemine tüketim denir. Yapılan bu eylem sonucunda insan(lar) fayda sağlamaktadır. Pratik bağlamda tüketim nihai kullanım olarak tasvir edilmektedir. Başka bir ifadeyle

mal ve hizmetlerin herhangi bir işleme tabi tutulmadan, doğrudan insanların ihtiyaçlarını gidermesi için satın alınmasına tüketim denir (Seyidoğlu, 2002: 648).

2.3. Gelir

Gelir *“kişinin belli bir dönem içerisinde, dönem başı ve dönem sonu aynı zenginlikte kalmak koşulu ile isterse tüketebileceği mal ve hizmet”* toplamı şeklinde tanımlamak mümkündür (Pekin, 2017: 24). Bir grup, şirket veya bir ferdin yahut iktisada yönelik tüm mal hizmet yahut paranın belirli bir dönem içerisindeki akımını ifade etmek için kullanılan kavrama gelir denir. Gelir kavramı bir akım kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Akım kavramını belirttiği için “servetten” farklıdır. Servet kavramı bir stok kavramıdır. Bütün bunlarla beraber herhangi bir topluluğun/grup yahut ferdin birikmiş olan servetinin yıllık karı/kazancı gelir olarak sayılmaktadır (Seyidoğlu, 2002: 221). Fert ve ekonomi (özel işletme) açısından gelir kavramının ifade ettiği hususlarda farklılıklar arz etmektedir. Bir tüzel ve/veya gerçek kişi için kazancın gelir sayılabilmesi için cari yıl içerisinde yapılmış olan üretime katılmanın bir sonucunda olması gerekmektedir. Üretime katılan temel faktörler doğal kaynaklar, girişim, emek ve sermayedir. Bundan dolayı ekonomik bağlamda gelirler kar, ücret, faiz ve rant şeklinde olabilir (Karataş, 2019: 55; Seyidoğlu, 2002: 221,222). Bu perspektiften bakıldığında bağış, yardım, vb. ödemeleri gelir olarak sayılmamaktadır. Çünkü cari yıl içerisinde yapılan üretimin karşılığı değildirler. Bu hususa ise “Transfer Harcamaları” denir. Ekonomi Biliminin temelli/mihenk taşı gelir kavramıdır. Firmalar ve üretim faktörleri sahipleri gelirlerini maksimum seviyeye getirecek şekilde çalışırlar. Tüketiciler ise belirli bir gelir ile maksimum fayda sağlamayı hedeflemektedirler (Seyidoğlu, 2002: 222).

2.4. Bölüşüm

Türk Dil Kurumu bölüşüm kavramını *“paylaşım işi”* ve *“gelir bölüşümü”* şeklinde tanımlamaktadır (www.tdk.gov.tr, 2020). İktisat Sözlüğü ise bölüşümü *“bir ekonomide belirli bir dönemde elde edilen toplam gelirin; emek, sermaye, doğa ve girişimciden oluşan üretim faktörlerine, ücret, faiz, kira ve kâr biçiminde dağıtılması”* şeklinde ifade etmiştir (İktisat Sözlüğü, 2020). Başka bir ifadeyle bölüşüm; *“üretime katılan, sermaye, emek, tabiat ve müteşebbis adı verilen temel üretim faktörlerinin üretime katılmaları sonucu yaratılmış bulunan şey üstündeki rollerinin yahut katılmalarının önemine göre, o şeyden hisse almalarıdır.”* Üretime

katılan bu üretim faktörlerinin almış oldukları bu paylara rant, kar, faiz ve ücret denilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bölüşüm, ulusal gelirin farklı toplumsal kategoriler ve sınıflar arasındaki dağılımda da kullanılmaktadır (İşgüden ve Turanlı, 1992: 45).

2.5. Milli Gelir

Milli geliri “*belirli bir ülkede belirli bir dönemde (genellikle bir yıl) yaratılan mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamından, amortismanların ve vasıtalı vergilerin çıkartılmasından sonra geriye kalan parasal değerler*” şeklinde ifade etmek mümkündür (İşgüden ve Turanlı, 1992: 245). Başka bir ifadeyle milli gelir; bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen hizmet ve malların toplamıdır. Milli gelir “Gayri Safi Milli Hâsıla” (GSMH) dan elde edilmektedir. GSMH’den eskime ve yıpranma çıkartıldığında “Safi Milli Hâsıla” elde edilmiş olur. Safi milli hasıladan ise dolaylı vergilerin toplamı çıkartıldığında milli gelir edilir. Milli gelir ise üretime katılan (kar, rant, faiz ve ücret) faktörlerin gelirlerinin toplamına eşittir. Uygulamada milli gelir üretim, gelir ve harcama bağlamında üç şekilde hesaplanabilmektedir. Milli gelir üretim bağlamında ekonomide yaratılan nihai hizmet ve malların toplam değeridir. Bu yöntem ile üretilen hizmet ve malların (bir yıl içerisinde) değerinden sübvansiyonlar ile dolaylı vergiler çıkartıldığında milli gelir bulunmuş olur. Gelir yönünden ise üretime katılan dört faktörün (kar, rant, faiz ve ücret) gelirlerinin toplamıdır. Son olarak harcama yönünden milli gelir ise “*özel kişilerin tüketim ve yatırım harcamaları ile hükümet harcamaları ve yabancıların bizim ihraç mallarımıza yaptığı harcamaların toplamından oluşmaktadır*” (Seyidoğlu, 2002: 430,431).

2.6. Gelir Dağılımı

İktisadi bir kavram olan gelir dağılımı milli gelirin dağılımını belirtmek için kullanılan bir kavramdır (Türk, 2015, s.313). Gelir dağılımı geniş anlamda ise bir ekonomi içerisindeki fertler arasındaki dağılım oranı şeklinde tanımlamak mümkündür (Özbilen, 1998: 373). Başka bir ifadeyle gelir dağılımı “Milli Gelir”in bir toplum içerisindeki farklı gruplar (birbirinden farklı ekonomik gelire sahip) arasındaki dağılım şeklidir (Seyidoğlu, 2002: 221).

2.7. Gelir Dağılımının Teorik Yapısı

Karataş, “Gelir Dağılımının Teorik Yapısı” başlıklı çalışmasında gelir dağılımını etkileyen sosyal politikaları; “Gelir Aktarımı Politikaları”, “Ekonomik Zenginliklerin Yaygınlaştırılması” ve “Sosyal Hizmetler” olarak üç kategoride toplamıştır (Karataş, 2019: 56). Koray ve Topçuoğlu ise aynı şekilde üç kategoride sınıflandırmıştır (Koray ve Topçuoğlu, 1987: 133).

2.7.1. Gelir Aktarımı Politikaları

Mevcut olunan zenginliklerin dağıtılması hususu devletin kurum ve kuruluşları (iktisadi) -toprak reformu haricinde- ideolojik, siyasal ve ekonomik yönden mühim zorluklar taşımaktadır. Bundan ötürü devletin gelir dağılımı hususunda oynadığı ve oynayacağı temel rol iktisadi büyüme sürecinde artan zenginliğin maksimum düzeyde dengeli bir şekilde dağıtılmasıdır. Kapitalist iktisadi düzende iktisadi zenginliğin belirli bir ellerde (kişi toplum vs.) toplanması kaçınılmazdır. Düşük gelir gruplarına büyümeden kaynaklanan zenginliklerden pay verilmesi sırasında güçlükler ortaya çıkmaktadır. Piyasa ekonomilerinde gelir ve ücretlerin oluşmasında toplu pazarlıkların ve devletin kısmen de olsa bir etkisi vardır fakat iktisadi genel yapı içerisinde temel fiyatların oluşumunda sosyal düşüncelerden ziyade piyasa kuralları etkin rol oynamaktadır. İktisadi büyümeden artan zenginliklerin eşit bir şekilde (hakça) pay edilmesi hususunda sınırlı müdahale araçları bulunmaktadır. Bundan ötürü devlet erkinin gelir dağılımı hususunda oynadığı rol gelir dağılımı esnasından ziyade gelir dağılımdan sonraki süreçte etkili olmaktadır. Devlet, sosyal yardımlar, vergiler, sübvansiyonlar gibi gelir aktarma yöntemleriyle düşük gelir grubuna gelir aktarımı yapabilmektedir. Örnek olarak gelişmiş ülkeler gelir dağılımındaki dengesizlikleri gidermek için “artan oranlı gelir vergisi” uygulamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise “dolaylı yoldan vergiler ve harcamalardan alınan vergilerle” gelir dağılımındaki dengesizliği gidermeye çalışmaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı yöntem gelir dağılımının dengeli olması konusunda oldukça yetersiz kalmaktadır (Koray ve Topçuoğlu, 1987: 135,136). Gelişmiş ülkelerde devlet erkinin farklı yol ve yöntemlerle gelir aktarımı yapma imkânı oldukça fazladır. Gelir aktarımı (sosyal yardım aracılığıyla) gelişmiş ülkelerde önemli bir yere sahiptir. Bu tip gelişmiş

ülkelerde sosyal yardım sistemiyle sosyal güvenlik sistemi neredeyse birbirine entegre olmuştur (Karataş, 2019: 57).

2.7.2. Ekonomik Zenginliklerin Yaygınlaştırılması

Kamu kesimi servetinin özelleştirilmesi, (sosyal amaçlar doğrultusunda) özel kesimin servetinin yeniden dağıtılması ve mevcut olan ekonomik zenginliklerin artması ile birlikte ekonomik zenginlikler yaygınlaştırılabilir. Günümüzde ulusal ekonomide kamu kesiminin önemli bir payı ve yeri bulunmaktadır. Fakat kamu kesiminin elinde bulunan zenginliklerin çoğunluğu özelleştirmeye elverişli değildir. Özelleştirmeye elverişli olanlar ise genellikle kamu hizmeti vermeyen, kar amacı güderek çalışan iktisadi devlet kuruluşlarıdır. Bu işletmeleri halka pay senetleri çıkartma usulüyle özelleştirmek mümkündür (Koray ve Topçuoğlu, 1987: 133).

Geliri yüksek olanların (kişi, toplum vd.) bahsi geçen bu pay senetlerini almasını/ele geçirmesini engellemek/önlemek için (düşük gelirli kişilerin satın alması için) birtakım önlemler gerekmektedir. Bu önlemler ise şunlardır (Koray ve Topçuoğlu, 1987: 134):

- Pay senetlerinin gerçek değeri altından vatandaşlara satılmalıdır.
- Pay senetlerinin tekelleşmesini önüne geçmek için kişi bazında satın alınacak pay senedi miktarını sınırlandırmak gerekir.
- Vatandaşlar tarafından alınan pay senetlerinin yine alıcı tarafından tekrardan başkalarına satılması için belirli bir sürenin geçmesi gerekir. Zira bu husus pay senetlerinin rant kapısı olmasının önüne bir nebze de olsa geçebilir.
- Pay senetlerinin borsa değeri devlet tarafından korunmalıdır. Pay senetleri gerektiğinde devlet tarafından vatandaşlardan satın alınmalıdır.
- Pay sahibi olan bir kişinin oy hakkının sınırlandırılması gerekir.

Özel kesimin servetinin yeniden dağıtılması için bazı temel hususlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu temel hususlar ise şunlardır (Koray ve Topçuoğlu, 1987: 134):

- *Gönüllü olarak işletmelerin halka açılması:* Burada temel amaç işletmelerin kendi istekleriyle işçilere ve ve/ya vatandaşlara pay senetlerini düşük fiyatlarla pay senetleri ile kardan pay vermeleridir.

Bu hususta devlet erkinin düşük gelirli gruplara tasarruf ve kredi primleri, vergi kolaylıkları sağlayarak pay senetlerinin satılmasını teşvik etmesi gerekir.

- *Miras yoluyla servetin başkalarına geçmesinin sınırlandırılması:* Bu husus servetin miras yoluyla intikali sırasında servetin etkin bir şekilde vergilendirmesiyle ilgilidir. Başka bir ifadeyle servetin vasiyet, bağış ya da miras yoluyla intikali bir üst sınırın konmasıyla ilgilidir. Fakat bu yöntemlerin sakıncalı taraflarının da olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Girişimcilerin hevesleri ve istekleri kırılmayacak bir şekilde yapılmalıdır. Ayrıca bu husus uygulanırken işletmelerin parçalanmasına sebebiyet vermesinin önüne geçilmelidir. Bu uygulamada büyük servetlerin ağır vergilerden geçirilmesindeki temel amaç vergiden gelen gelirin halka dağıtılması değil, devletin kendisine gelir sağlamasıdır.
- *Özel kesim servetinin bir defaya mahsus olmak üzere yasayla yeniden dağıtılması:* Belirtmek gerekir ki bu önlem piyasa ekonomisinin temel anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Bu husus başta siyasal, ekonomik ve psikolojik olmak üzere birçok konuda bazı güçlülere ve sakıncalara sebebiyet verebilir. Uygulamada bu yöntem toprak dağılımının adaletsiz olduğu bir devlette yapılacak olan bir toprak reformunda ortaya çıkabilir.

2.7.3. Sosyal Hizmetler

Gelir dağılımını doğrudan yahut dolaylı yoldan etkileyen hususlardan birisi de devletin sağlamış olduğu sosyal hizmetlerdir. Bunların başında kamu hizmeti olarak sağlanmakta olan sağlık ve eğitim hizmetleri gelmektedir. Bahsi geçen bu hizmetlerden yararlanan kişiler doğrudan doğruya bir ödeme yapmadıkları gibi, daha iyi eğitim görmüş ve daha sağlıklı fertler olarak gelirlerini artırma fırsatına sahip olmaktadır. Bundan dolayı sağlık ve eğitim hizmetleri gelir dağılımında her ne kadar doğrudan bir etkiye sahip olmasa da dolaylı yoldan bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunların yanı sıra sosyal konut uygulamaları ve politikaları da gelir dağılımını olumlu etkileyen politikaların başında gelmektedir. Fakat belirtmek gerekir ki bu tür hizmetler gelir dağılımına yalnızca sınırlı bir oranda pozitif yönde etki etmektedir. Bu etkinin niteliği ve kapsamı uygulanan politikalara

göre artıp azalabilmektedir. Alt gelir kategorisinde olan kişilerin bu tür hizmetlerden yararlanma oranı fazla olmasına rağmen bahsi geçen bu hizmetlerin gerek nitelik gerekse de kapsam olarak bu kategorideki kişilerin ihtiyaçlarını tamamen gidereceğini söylemek mümkün değildir. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi sosyal hizmetler büyük bir önem taşımaktadır fakat gelir dağılımındaki eşitsizliği düzeltme hususunda sınırlı bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür (Koray ve Topçuoğlu, 1987: 134; Karataş, 2019: 58).

2.8. Gelir Dağılımı Türleri

Gelir dağılım türlerini “Coğrafi Gelir Dağılımı”, “Sektörel Gelir Dağılımı”, “Kişisel Gelir Dağılımı” ve “Fonksiyonel Gelir Dağılımı” olmak üzere toplamda dört kategoride değerlendirmek mümkündür.

2.8.1. Coğrafi Gelir Dağılımı

Ekonomilerin çeşitli üretim bölgelerinden meydana geldiği bilinmektedir. Her bölge ve her ülkenin kendine özgü demografik, sosyal ve ekonomik özellikleri mevcuttur. Tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan ülkelerin üretimine bölgesel iklim farklılıkları doğrudan etki etmektedir. Aynı şekilde ticaret ve sanayi ağırlıklı bir ekonomiye sahip olan ülkeleri bölgesel farklılıklardan doğan dengesizlikler etkilemektedir. Bu hususlar milli gelirin bölgeler arasında eşit bir şekilde dağılmadığını ifade etmektedir. Milli gelirin coğrafi dağılımı ile bir ülkede farklı bölgelerde yaşayan vatandaşların milli gelirden hangi oranda pay aldıklarını göstermektedir. Milli gelirin bölgeler arasında farklılık göstermesinde farklı üretim araçlarının kullanılması etkili olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde bölgeler arasındaki milli gelir dağılımı dengesizliği oldukça fazla, gelişmiş ülkelerde ise bu oran oldukça düşüktür. Fakat gelişmiş ekonomilerde de bölgesel eşitsizliklerin olduğunu ifade etmek gerekir. Bir ekonomide tüm bölgelerin eşit bir şekilde geliştiğini düşünmek ön yargılı bir tutumdan başka bir şeyi ifade etmemektedir. Bundan dolayı, gelir dağılımı *“bir ekonomide gelişmiş ve az gelişmiş bölgeleri arasındaki farklılaşmaları tespit etmeye yarayan bir araç olarak”* kullanılmaktadır. Bu hususu açıklamak için şu örnek verilebilir: *“Coğrafi bölge içinde kişi başına düşen bölge geliri, kişi başına düşen milli gelirin 2/3’si ile karşılaştırılırsa, ekonomik olarak kalkınmış bölgeler içindeki nüfusu %1, kişi başına düşen milli gelirin 2/3’den daha az bir gelire sahip olduğu görülür.”* İsviçre ve İngiltere gibi kalkınmış ekonomiler bu hususa örnek

verilebilir. Norveç ve Fransa’da %10, İspanya ve İtalya’da ise %30’dur (Özbilen, 1998: 375,376).

2.8.2. Sektörel Gelir Dağılımı

Farklı üretim sektörlerinin sosyal hasılaya ne kadar (hangi oranda) katkı sağladığı hususu irdelenmesine sektörel gelir dağılımı denir. Bir başka ifadeyle hizmet, sanayi ve tarım sektörlerinin milli gelirden almış oldukları payların uzun süreçteki seyri ile devlet erkinin hangi sektörlerin lehine, hangisinin aleyhine milli gelirin dağıtımını etkilediği hususunun irdelenmesine gelir sektörü dağılımı denir. Devletin ekonomiye müdahale derecesi ve sistemin karakterine sektörler göre yapılan gelir dağılımıyla kendisini göstermektedir. Tarım sektörünün milli gelirdeki payı gelişmiş ülkelerde az, az gelişmiş ülkelerde ise fazladır (Türk, 2015: 314).

2.8.3. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Birbirinden farklı üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları payların incelenmesi hususu fonksiyonel gelir dağılımıdır. Milli gelir içerisinde kar, rant, ücret ve faiz paylarının belirlenmesiyle fonksiyonel gelir dağılımı elde edilmektedir. Çeşitli sosyal sınıflar içerisinde milli gelirin nasıl dağıldığının irdelenmesi fonksiyonel gelir dağılımı aracılığıyla yapılmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki spesifik olarak bu hususla farklı sosyal tabakaların milli gelirden ne kadar pay edindiklerini öğrenmek mümkün değil, yalnızca kaba taslak bir sonuca ulaşmak mümkündür. Çünkü sosyal tabakalaşma fonksiyonel dağılımın dörtlü sınıflandırması içerisine girmeyecek kadar karmaşık bir durumdadır. (Türk, 2015: 315).

2.8.4. Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımında gelirin ne yaparak, nasıl ve nerede elde edildiği hususuyla ilgilenmez. Bu dağılım sadece tüketici birimlerinin ve/veya bireylerin belirli bir süre zarfında elde etmiş oldukları gelir miktarını göz önünde bulundurmaktadırlar. Bundan dolayı, kişilerarası gelir eşitsizlikleri irdelenmek istenildiğinde tanımlaması yapılan bu gelir dağılımına (kişisel gelir dağılımı) başvurulmaktadır (Türk, 2015: 315).

Kişisel gelir dağılımı konusu incelenirken iki önemli hususa değinmek gerekir. Bu iki hususu ise Özbilen şu şekilde belirtmiştir (Özbilen, 1998: 379): İlk olarak tüketici karar birimi tespiti sonrasında ise ekonomide mevcut işsizlerin hesaba

dâhil edilmesi. Bundan ötürü kişisel gelir dağılımıyla ilgili olan temel hesaplamalarda aile temel birim olarak baz alınmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise kişisel gelir irdelenmelerinde sabit bir para değeri yahut bir yıl baz alınmalıdır. Lorenz eğrisiyle kişisel gelir dağılımı incelenebilir (Türk, 1998: 379). Çalışmanın 2.10.1. Lorenz Eğrisi başlığında Lorenz eğrisi açıklandığından dolayı burada değinilmemiştir.

2.9. Gelir Dağılımında Etkili Olan Faktörler

Gelir dağılımında etkili olan faktörleri “Emek Faktörünün Dağılımı”, “Servet Dağılımı” ve “Faktör Fiyatları” olmak üzere üç kategoride sınıflandırmak mümkündür.

2.9.1. Emek Faktörünün Dağılımı

Emek gelirleri arasındaki eşitsizliğin en önemli sebeplerinin başında emeğin (piyasaya sunulan) dağılımındaki eşitsizlikler gelmektedir. Ayrıca bu hususa binaen eğitim alanında mevcut olan eşitsizliklerde önem teşkil etmektedir. Vasıfsız işçiler ile kalifiyeli elamanlar arasında uygulanan farklı ücretlendirmeler de emeğin geliri olan ücretlerde farklılıklar yaratmaktadır. Piyasa ekonomisinde emeğe olan arz ve talepte emek faktörünün dağılışı ve ücretlerde değişiklikler yaratmaktadır. Günümüz dünyasında ise devletler (hükümetler) gelir dağılımını (kişisel) denkleştirmek için çok boyutlu vergi politikalarını hayata geçirmektedirler (Karataş, 2019: 62; Özbilen, 1998: 381,382).

2.9.2. Servet Dağılımı

Servetin birimler arasında dağılmasına göre gelir elde edilmesine servet gelirler neden olmaktadır. Bundan ötürü serveti fazla olanlar (kişi/ler, grup/lar vs.) az serveti fazla olanlar ise fazla gelir elde etme fırsatı bulacaklardır. Kişisel gelir dağılımında servet dağılımı önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak herkes aynı gelir düzeyinde gelir elde etmesiyle aynı miktarda gelire sahip olması imkânsızdır (Karataş, 2019: 62).

2.9.3. Faktör Fiyatları

Faktör fiyatlarıyla ifade edilmek istenen kar, rant ve faiz gibi üretim faktörleridir. İş gücü ve servet sabit olarak kabul edilirse, faktör fiyatlarında

yaşanacak olan değişmeler tüketici birimleri arasındaki gelir dağılımını fiyatı değişen faktörlerin aleyhine yahut lehine değiştirir. Faktör fiyatlarının sıfır olarak kabul edildiği bir ekonomide ise servet birikimi yalnız başına gelir artışı yapmamaktadır. Devlet erkinin uyguladığı ve uygulayacağı temel ekonomik politikalar ile gelir dağılımını bazı kişi, grup ve toplumlar lehine oluşunu engelleyebilmekte bazı sosyal toplulukların ise önünü açabilmektedir (Özbilen, 1998: 382,383).

2.10. Kişisel Gelir Dağılımı ve Eşitsizliğin Ölçülmesi

Kişisel gelir dağılımı ve eşitsizliğini “Lorenz Eğrisi” ve “Gini Katsayısı” ile ölçmek mümkündür.

2.10.1. Lorenz Eğrisi

Lorenz eğrisi iktisatta gelir zenginliğinin yahut gelir dağılımının grafiksel olarak ifade edilmesi şeklidir. Max Otto Lorenz 1905’te gelir dağılımındaki eşitsizliği ifade etmek için bu eğriyi geliştirmiştir (Ayyıldız, 2017: 134). Lorenz eğrisinin koordinat eksenlerinden birisinde kümülatif gelir yüzdeleri diğer ekseninde ise yine kümülatif nüfus yüzdelerinin değerleri gösterilerek elde edilmektedir. Eğri üzerindeki her nokta nüfusun yüzde kaçının, milli gelirden ne kadar pay aldığını göstermektedir. Bir toplumda gelir dağılımında tam bir eşit dağılım söz konusu ise (herkes gelirden aynı payı alıyorsa) bu eğri 45 derecelik düz bir doğru biçimi şeklinde olur. Yahut tek bir kişinin gelirin tamamını aldığı düşünüldüğünde Lorenz eğrisi grafiğin dikey ve yatay kenarlarından ibaret olurdu. Bu eğri 45 derecelik doğruya hangi ölçüde yaklaşırsa gelir dağılımı da o ölçüde eşit dağılmış olur. Tam tersi durumda ise (45 derecelik açıdan ne kadar uzaklaşırsa) gelir dağılımındaki eşitsizlikten oldukça uzaklaşmış olur. Aslında belirtmek gerekir ki Lorenz eğrisi sadece gelir dağılımının niteliğini göstermek için kullanılmamakta herhangi bir dağılımın niteliğinin belirtilmesi için de kullanılabilir. Bu eğrinin göstermiş olduğu eşitsizliği ölçmenin farklı bir yolu ise *“eğri ile 45 derecelik doğru arasında kalan alanı doğrunun altında kalan alana oranlamaktır”*. Bu orana ise Gini katsayısı denilmektedir (Seyidoğlu, 2002: 392).

2.10.2. Gini Katsayısı

Gini katsayısı 1912 yılında Corrado Gini tarafından geliştirilmiştir (Zaman, Dünder ve Aydın, 2019: 235). Gini, Lorenz eğrisiyle gösterilen gelir dağılımındaki

eşitsizliği bu katsayısıyla ifade etmiştir. “*Gini katsayısı Lorenz eğrisi ile 90 derecelik açının açığortayı arasındaki alanın dik üçgen alanına olan oranının rakamsal olarak değerini*” belirtmektedir. “*Katsayının değeri, sıfır ile bir arasında değişmekte, gelir dağılımı dengesizliği azaldıkça katsayının değeri sıfıra, artıkça bire yaklaşmaktadır*” (Türk, 2015: 318,319).

2.11. Büyüme

Büyüme köken olarak biyolojik bir kavramdır. Bir çocuğun yahut bir bitkinin büyümesi şeklinde örneklendirilebilir. Büyüme genel olarak çoğalma, nitelik bakımından yükselme, nicelikçe uzama ve genişleme olarak tanımlanabilir. Büyüme kavramı “boy” kökünden gelmektedir. Büyüme bundan ötürü; ağırlık, hacim ve boy artışı içerir (Dura, 2009). İktisadi büyüme kişi başına reel hasıla da sürekli meydana gelen artışı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Kişi başına düşen gelirin bir büyüme olarak kabul edilmesi için kişi başına düşen gelirin belli bir süreliğine olmaması başka bir ifadeyle sürekli olması gerekir (Ünsal, 2007: 11).

Büyüme kavramı nitelikten ziyade nicelik bağlamında ortaya çıkan değişiklikleri ifade etmektedir. Bir toplumun yahut ülkenin ekonomisinin büyümesi o toplumda yapısal değişimlerin muhakkak yapılacağı/yapıldığı anlamı taşımamaktadır. Büyüme kavramı yalnızca kişi başına düşen geliri ve üretimin artmasını ifade etmektedir (Han ve Kaya, 2012: 2). Büyüme, bir toplumun, ulusun ekonomik değerlerinin tamamının (gelir, yatırım, doğal kaynak düzeyi, üretim, servet, istihdam ve sermaye donanımı) artış göstermesidir. İfade edilen bu sayısal değerler yalnızca ekonominin temel yapısıyla yakından ilişkili olan verilerdir (Tolunay ve Akyol, 2006: 118). “*Ekonomik büyüme, bir ülkenin prodüktif kapasitesini genişletmesi için kullandığı araçlarla ilgili bir kavramdır*” (Yavilioğlu, 2002: 65).

Bir toplumda/ülkede belirli bir süre zarfında (dönemde) üretilen hizmet ve mal miktarlarındaki temel artışı ifade etmektedir. Kişi başına düşen reel gelir artışı da ifade eden İktisadi büyüme kavramı; uzun dönemde üretim kapasitesindeki artışları tanımlamaktadır. Bir süreç olarak iktisadi büyümeye bakıldığında birçok husus (faktör) ile iletişim ve etkileşim içerisinde olduğu görülür. İktisadi büyüme; fiziki ve beşeri sermaye birikimi, kişi başına düşen hâsıla miktarı, demografik etkenler, teknolojik gelişme, kurumsal ve kültürel etkenler, iklim, coğrafi etkenler,

makroekonomik istikrar, gelir dağılımı, demokrasinin düzeyi, hükümet politikaları gibi hususlarla olan ilişkilerinden ötürü dolaysız, bu hususların birbirleriyle kendi içerisindeki ilişkilerinden ötürü ise dolaylı yoldan etkilenmektedir (Akiş, 2010: 7).

İktisadi büyüme kavramı reel olarak kişi başına düşen gelirdeki artışı ifade etmektedir. Ancak bu artışlar uzun süreçlerde (dönemlerde) ülkenin potansiyelinin genişlemesi yahut üretim ölçeğinin artmasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme sorunu ise genel olarak uzun vadeli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bundan ötürü büyüme olgusu makroekonomik bağlamda genel olarak arz yönünde belirlenmektedir. Başka bir ifadeyle ekonomik büyümenin konusunu bir devletin uzun dönemde toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına sebebiyet veren hususlar oluşturmaktadır. Hükümetlerin sermayeyi artırıcı yatırımları ve üretim unsurlarını artırıcı teknoloji ve eğitim altyapılarını geliştirmesi bahsi geçen kaymaların temel nedenini oluşturmakta olduğunu söylemek mümkündür (Kibritçioğlu, 1998: 208,208).

İktisadi büyüme belli bir toplumda belirli bir dönemde –bu dönem genellikle bir yıldır- piyasada herkes (yabancı ve yerli) tarafından üretilen tüm nihai hizmet ve malların parasal ifadesini anlatan Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) yahut Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) da görülen artışı ifade etmektedir. Bir devletin iktisadi büyümesi iki şekilde meydana gelmektedir. İlk olarak, ekonomik kaynaklar tam istihdam seviyesinde kullanılarak büyümenin gerçekleştirilmesi, ikinci olarak ise tam kaynaklara yeni kaynaklar ilave edilerek iktisadi büyümenin gerçekleştirilmesidir. İktisadi büyüme, bir toplumun yahut devletin yaşam standartlarının yükseltilmesi yani kişi başına düşen geliri artırmaktır ve böylelikle toplumun hizmet ve mal taleplerindeki artışlar karşılanmaktadır. (Kaynak, 2011: 69,70).

İktisadi ekollerde ekonomik büyümeye karşı farklı yaklaşımlar içerisinde olmuşlardır. Fizyokratlar büyümeyi spontane (kendiliğinden meydana gelen) bir olgu olarak tanımlamaktadır. Bu spontane olguyu fizyokratlar “*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” olarak formüle etmişlerdir. Bu bağlamda liberal iktisadın temellerini fizyokratlar oluşturmuştur. Ekonomik büyümeyi Adam Smith, öncelikle iş bölümüne dayandırmış, verilen emeğin karşılığının (çıktısının) maksimum düzeye gelmesiyle ortaya çıkan bir artış şeklinde tasvir etmiştir. David Ricardo ise büyüme olgusunun öncelikle kendiliğinden geliştiğini sonrasında ise otomatik olarak

gerçekleştiğini ifade etmiştir. Marx'ta büyümeyi kapital bir birikime dayandırmıştır. Marx ilk olarak bahsi geçen birikim için teknik değişimin sürekliliğinin önemi belirtmiş sonrasında ise sürekli bir üretimin olması gerektiğini belirtmiştir. Schumpeter ise büyümeyi, tasarruf ve nüfus tesiriyle beraber mevcut üretim araçlarının genişlemesi ve artması şeklinde tanımlamıştır (Aksu, 2014: 1).

Günümüze kadar ekonomik büyüme ile ilgili birçok farklı tartışmalar yapılmıştır. İlk olarak büyüme olgusunun nicelik artışıyla ilgili analizler geliştirilmiştir. Sonrasında ise nicelik artışı ile ilgili analizler yapılmıştır. Sanayi devrisi sürecinde ise özellikle nicelik artışına önem verilmiştir. Bu süreçte temel amaç yalnızca işgücü, sermaye ve üretimin artırılması olmuş bu hususta ilgili politikalar geliştirilip, uygulanmıştır. Günümüz dünyasında ise makro ekonomi politikalarında refah toplumun seviyesinin yükseltilmesi, gelir dağılımı, istihdam, sosyal adalet, sendikacılık güvenlik, işsizlik kültürel gelişim ve değişimler, toprakların kullanımı ve doğal kaynaklar ve buna benzer demokratik değerler ve haklar önem kazanan konular olmuştur (Aksu, 2014: 3).

2.11.1. İktisadi Büyümenin Temel Belirleyicileri

İktisadi büyümenin temel belirleyicilerini Ünsal “Coğrafya”, “Kültür”, “Ticaret/Entegrasyon” ve “Kurumlar” olmak üzere dört (4) kategoride açıklamıştır (Ünsal, 2016: 645-651):

2.11.1.1. Coğrafya

Coğrafya temel bir belirleyici olarak bir devletin/ülkenin fiziksel konumunun dezavantajlarını ve avantajlarını kapsamaktadır. Bundan ötürü coğrafya büyümeyi iklim ile etkilemektedir. İlk olarak iklim olgusunun büyümeyi tarımsal verimlilik üzerinden etkilediğini belirtmek gerekir. Tropikal bölgelerde iş gücünün büyük bir bölümü tarım alanında çalışmaktadır. Fakat aynı gübre, emek ve sermaye ile tropikal bölgede üretilecek olan üretim miktarı ılıman bölgelerde üretilecek olan ürün miktarının yaklaşık olarak (%30) yüzde otuz kadar azdır. Tropikal bölgelerdeki üretimin ılıman bölgelerdeki üretimden yaklaşık olarak üçte biri kadar az olmasının sebebi ise ılıman bölgelerde donun olmaması ve düzensiz aralıklarla yağmurun yağmasıdır. İklimin büyüme olgusunu sağlık üzerinden de etkilediğini belirtmek gerekir. Tropikal bölgeler sarıhumma ve sıtma gibi bazı hastalıkların oluşması için elverişlidir. Bundan dolayı bu bölgede yaşayan insanların sağlık problemleri

yaşamaları doğrudan yahut dolaylı bir şekilde verimliliği etkilemektedir. Coğrafya büyümeyi dış ticaret yoluyla da etkilemektedir. Dış ticaret olgusu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere dayılı bir üretim yapısına sahip olmalarına olanak tanımaktadır. Bu yapıyla birlikte verimlilik ve kişi başına düşen gelir artar. Ayrıca belirtmek gerekir ki; dış ticaretle birlikte ülkelere yeni teknolojiler ve yeni mallar gelmektedir. Bu husus ise bilgi birikimini ve teknoloji transferini kolaylaştırmakta ve böylelikle verimlilik artmaktadır. Son olarak ise coğrafyanın doğal kaynaklar (doğal gaz, petrol madenler, ormanlar vs.) yoluyla doğrudan büyümeyi etkilediğini, kişi başına düşen geliri artırdığını ifade etmek mümkündür (Ünsal, 2016: 645,646).

2.11.1.2. Kültür

Bir toplumda hüküm süren inançlar, davranışlar ve değerler bütününe kültür denir. Yeni fikirlere açık olan kültürler başka ülkelerde geliştirilen birçok teknolojiyi kolaylıkla benimseyebilmekte ve benimsediği bu teknolojileri kendisi de kolaylıkla geliştirebilmektedir. Böylelikle kişi başına düşen gelir yeni fikirlere açık olan kültürlerde artar, bu fikirlere kapalı olan kültürlerde ise azalır. Gelecek için tasarruf ve çalışkanlık büyümeyi etkilemektedir. Tasarrufun ve çalışkanlığın teşvik edildiği kültürlerde teknolojik ilerlemeler ve sermaye birikimi hızlı bir şekilde artar ve böylelikle bu ülkelerde kişi başına düşen gelir artar. Tüm iktisadi işlemlerin temelinde güven temeline dayanmaktadır. İktisadi güven olan bir ülkede üretim yükselme eğilimine olmaktadır. Bundan ötürü güven duygusunun güçlü olduğu ülkelerde fert başına düşen milli gelir artar, düşük olan ülkelerde ise azalır (Ünsal, 2016: 646,647).

2.11.1.3. Ticaret/Entegrasyon

Dünya ekonomisiyle daha fazla entegre olan ülkelerin diğer ülkelere nazaran kişi başına düşen gelirleri fazladır. Dünya ekonomisine entegrasyonlu/açık olan bir ülke dünya sermaye piyasasına nazaran daha ucuz yollarla borçlanma imkânı sağlayabilmektedir. Böylelikle entegrasyon “*yurtiçi tasarruf haddinin yurtiçi yatırım üzerindeki sınırlayıcılığı*” engellemekte ve sermaye birikiminin hızlanmasının önünü açmaktadır. Ticaret/entegrasyonun, devletlerin karşılıklı üstünlüklere sahip olduğu malların üretimlerinde profesyonelleşmeye imkân tanımaktadır. Her ülke üretimde üstünlük sağladığı ürünleri üretip ihraç ederek elde ettiği döviz ile üretimde üstünlüğe sahip olmadığı ürünleri ithal etmektedir. Yine belirtme gerekir ki

ticaret/entegrasyona açık olan bir ülkenin iyi teknolojileri elde etmesiyle (ithal) yahut üretmesiyle birlikte bu teknoloji ile verimliliği artırmaktadır. Entegrasyonun artmasıyla beraber ülke içerisindeki firmalar dış rekabetle ile karşı karşıya kalmışlardır. Dış rekabetin artmasıyla birlikte ülke içerisinde faaliyet gösteren üreticiler teknolojik değişim, dönüşüm ile yetkinliklerini artırmaya yönelmişlerdir (Ünsal, 2016: 648,649).

2.11.1.4. Kurumlar

İktisadi büyümenin son temel belirleyici ise kurumlardır. *“Kurumlar insanlar tarafından insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendirmek-insanlar tarafından insanlar arasındaki etkileşimin çerçevesini oluşturmak”* için uygulanan kısıtlamalardır. Kurumların önem teşkil ettiği hususların başında mülkiyet hakları gelmektedir. Kurumlar bu mülkiyet haklarını tanıyıp güvence altına almaktadır. Başka bir ifadeyle kurumlar kişilerin yürütmüş oldukları faaliyetlerin çıktılarında (gelirlerinden) faydalanma hakkını tanımlar, güvence altına alır ve fertlere birtakım teşvikler sağlar. Mülkiyet haklarının yetersiz olduğu, tanımlanmadığı yahut güvence altında bulunmadığı bir ülkede/toplumda hiçbir üretici beşeri ve fiziksel sermaye ve/veya kişi/ler için zengin bir teknolojik alt yapı kurma girişiminde bulunmaz. Bundan dolayı o toplumda uzmanlaşma ve işbölümü gelişmez. İyi kurumsal yapıların olduğu ülkelerde iktisadi büyümenin daha hızlı geliştiği, kurumların oturmadığı, kötü olduğu ülkelerde ise büyümenin birçok aksaklıklarla karşılaşacağı bilinmektedir (Ünsal, 2016: 649-651).

2.12. Kalkınma

Kalkınma kavramı yalnızca kişi başına düşen gelirin ve/veya salt üretimin artmasını ifade etmemektedir. Azgelişmiş olan bir toplumda soyo-kültürel ve iktisadi yapının da yenileştirilmesi, değiştirilmesi ve dönüştürülmesini ifade etmektedir. Kalkınmanın temel öğelerini milli gelirin artması, (kişi başına düşen) genel olarak üretim faktörlerinin miktarlarının ve etkinliklerinin değişmesi, sanayi kesiminin ihracat ve milli gelir içerisindeki paylarının artması gibi temel yapısal değişiklikler oluşturmaktadır (Han ve Kaya, 2012: 2).

Des Gasper kalkınmayı; bir devletin/ulusun arzu ettiği şekilde iktisadi gelişim sürecini ortaya koyabilmesi için bir bütün şeklinde ulusun ekonomisini düzenlemesi şeklinde tasvir etmiştir. Başka bir deyişle kalkınma kavramı bir

toplumda siyasal, ekonomik ve toplumsal arenada istenilen her türlü gelişim ve değişim olarak tanımlanabilir (Tunalı, 2010: 7).

Kalkınma, iktisadi bir gelişmeyi yahut bir aktiviteye atıfta bulanmamakta ve sosyo-politik gelişim, değişim ve dönüşüm süreçlerini ifade etmemektedir. Zira toplumlar ve ülkeler ve toplumlar her daim bir gelişim ve dönüşüm sürecinin içerisinde dirler. Bahsi geçen bu süreçler içerisinde toplumsal değerler, kurumsal yapılar, kaynakların dağılımı, insanların tutum ve davranışları ve üretim teknikleri gelişmektedir. Bütün bu hususlarla birlikte insanların uğraşları ve gelenekleri statik bir durumda değildir, her zaman farklı formlar içerisinde gelişir ve yeniden şekillenir. Bundan ötürü sosyal değişim süreçlerini etkilemek için yapılan (olumlu) müdahaleler kalkınma kavramıyla yakın ilişkilidir. Kalkınma, mevcut olan konumdan hareketle değişim ve dönüşüm içerisine girmeyi öngören ve dinamik olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Tolunay ve Akyol, 2006: 118).

Kalkınma kavramının tam olarak neyi ifade ettiği, kapsamının ne olduğu, hangi ideolojik referansları içerdiği, hangi faktörlerle ifade edildiği sorularına verilecek olan cevaplar doğrultusunda, kalkınma kavramı birbirinden farklı birçok içerik ve anlam kazanmaktadır. Bundan ötürü bazı diğer kavramlar gibi kalkınma kavramının da tanımlanması oldukça zordur. Kalkınma kavramı II. Dünya Savaşına kadar ekonomik, sosyal ve siyasal anlam barındırmış savaş sonrası dönemde ise bu kavram ekonomik anlam (faktörler) ile sınırlandırılmıştır. Günümüz dünyasında kalkınma kavramı popülaritesini kaybetmiştir. Bundan ötürü kalkınma kavramı ile yakın tanımsal değerleri olan modernleşme, ilerleme, büyüme, yapısal değişme ve sanayileşme gibi kavramlar, kalkınma kavramı yerine kullanılmaktadır. Bundan dolayı kalkınma kavramının tam olarak neyi ifade ettiği ile ilgili anlam karmaşası ve yoğunluğu mevcuttur. Günümüz anlamında literatürde kalkınma ilk defa 1947'de Birleşmiş Milletler kalkınma planlarına dair yapılan incelemelerde *“hükümetin iktisadi ve kalkınmada nihai amacının tüm nüfusunun refah seviyesini yükseltmek olduğu”* şeklinde yer edinmiştir. O dönemlerde kalkınma iktisadi içeriklerden daha çok kültürel ve sosyal içerikler barındırmıştır. Adam Smith ise kalkınma kavramı yerine “maddi ilerleme” kavramını kullanmıştır. Smith, İngiltere’nin zenginleşmesini ve sanayileşmesini kalkınma kavramı kullanmadan maddi ilerleme ile tanımlamıştır. Ortodoks yaklaşım kalkınmayı yalnızca ekonomik olarak değil büyüme odaklı görmüşlerdir. Henry Bruton (Kalkınma İktisatçısı) ise kalkınmanın salt bir amaç

olmadığını belirterek kalkınmanın bir süreç dizgisi olduğunu ifade etmiştir. Günümüzde gelişmiş olan ülkeler için ise kalkınma yalnızca büyümeyi ifade etmektedir. Dünya bankası ise kalkınmayı kişi başına düşen milli gelir bağlamında hesaplamaktadır. Fakat kalkınmışlık seviyesinin yalnızca istatistiki bilgilere ve verilere indirgemek üretilmiş olan gelirin ve/veya sağlanmış olan refahın tabana eşit olarak ulaşıp ulaşmadığını ve gelir adaletsizliğini göz ardı etmekten başka bir şeyi ifade etmediğini belirtmek gerekir. Ekonomik büyüme nicelikli bir ilerleme şeklidir. (sosyal ve ekonomik kaygılar yok denilecek kadar azdır.) Kalkınmada ise yalnızca ekonomik bir değişim ve dönüşüm değil hem kültürel hem de sosyal bir dönüşümü içerisinde barındırır. (Muş, 2017: 90-93).

Kaynak, kalkınmayı; *“bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının (refah düzeyinin) yükseltilmesi”* şeklinde tanımlamıştır. Kaynak, kalkınmanın temel amacının ise kişiler ve toplumun başta doğa olayları olmak üzere uluslararası ilişkiler, ekonomik sosyal ve siyasal hususlarda özgür olmasını sağlamaktır. Yine Kaynak, kalkınmanın altı boyutunun olduğunu ifade etmiştir. Bu altı boyut ise şunlardır (Kaynak, 2011: 77,78):

- *Teknoloji ve Üretim Boyutu:* Hayata kalabilmek ve hayatı idame edebilmek için doğa ve doğa olaylarıyla mücadelede başarılı çıkmak. Doğa olaylarını kontrol altına alıp katma değeri yüksek olan ürünler üretebilmek.
- *İnsani Boyut:* Yurttaşların hayat standartlarını olabildiğince maksimum seviyeye getirmek.
- *İstihdam Boyutu:* Çalışma koşullarını iyileştirip iş olanaklarını (istihdam seviyesini) yükseltmek.
- *Çevre Boyutu:* Çevreye minimum zarar vererek maksimum fayda kazandırmak.
- *Hâkimiyet Boyutu:* Ülkeler ve/veya toplumlar arasında öncül olmak, ön sıralarda yer almak.
- *Özgürlük Boyutu:* Bu boyutların sonucunda uluslararası ilişkiler, siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarda özgürlük seviyesini artırmak.

2.13. İnsani Gelişim Nedir

Kavramsal olarak insani gelişme; *“insanların içinde bulunduğu ekonomilerin zenginliğinden öte insan hayatının zenginleşmesi”* şeklinde tasvir edilmektedir. İnsani gelişme insanın kendisine ve sahip olduğu birtakım fırsatlara odaklanmayı hedeflemektedir. İktisadi büyümenin herkese eşit şekilde refah artışı sunmadığı saptamasıyla; insanların hayatlarının yine insanların eliyle değişebileceği hususuna odaklanmaktadır. İnsani gelişmede gelir nihai bir hedeften ziyade insanların gelişimi için bir araç olarak görülmektedir. İnsanların kanunlarla belirlenmiş sınırlar çerçevesinde diledikleri bir yaşam sürebilmeleri için insanlara daha fazla imkân ve özgürlük sağlanmasının önemi belirtilmektedir. İnsani gelişme çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (İNGEV, 2020).

“İnsani gelişme milli gelir dışında bir refah göstergesi olup; gelir ile birlikte eğitim, sağlık ve iyi yaşam standartlarını içeren çok boyutlu bir kavramdır.” İlk kez insani gelişme kavramı, Pakistanlı iktisatçı Mahbub ul Haq tarafından İnsani Gelişim Endeksi başlığı ile birçok çeşitli bileşene bağlı olarak ülkeler düzeyinde oluşturulan bir raporda kullanılmıştır. 1990’da Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (BMKP) yayımlanmış olduğu Gelişim Raporu’nda bu endekse yer verilmiştir. BMKP’nin bu raporunda insani gelişme yalnızca ekonomik gelirle değil, sağlık ve eğitim alanındaki göstergelerle beraber değerlendirilmiştir. Sağlıklı, yaratıcı ve uzun bir ömür, eğitim ve bilgiye ulaşma bilirlilik, kaynaklara ulaşım ve bireysel gelişim insani gelişimin temelini oluşturur. 1990 yılından günümüze kadar her yıl İnsani Gelişim Endeksi bazı hesaplama metotlarının değiştirilmesiyle birlikte yayımlanmaktadır (İNGEV, 2017: 8).

İnsani gelişim endeksi 1990 yılından itibaren her yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) tarafından hazırlanmaktadır. BMKP’ye göre insani gelişme/insani gelişim yaklaşımı; *“sadece insanların içinde yaşadığı ekonominin zenginliğinden ziyade, insan yaşamının zenginliğini genişletmekle ilgilidir. İnsanlara ve onların fırsatlarına ve seçimlerine odaklanan bir yaklaşım”* şeklinde tanımlanmaktadır. BMKP’e insani gelişmeyi; insanlar, fırsatlar ve tercihler şeklinde üç kategoride tanımlamıştır (BMKP, 2020):

İnsanlar: İnsani gelişme, iktisadi büyümenin ve gelişmenin insan hayatını pozitif yönde etkileyeceği varsayımını kabul etmemektedir. İnsani gelişim, insanların yaşam şartlarının iyileştirilmesini/geliştirilmesini temel hedef olarak görmektedir.

Fırsatlar: İnsani gelişme, insanların önemsedikleri/arzuladıkları bir hayatı yaşama özgürlüğüdür. İnsani gelişim, İnsanların kabiliyetlerini ve yeteneklerini geliştirip, dönüştürüp kullanabildikleri bir yaşam şansı manasına da gelmektedir. “İnsani gelişmenin üç temeli, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam sürmek, bilgili olmak ve iyi bir yaşam standardı için gereken kaynaklara erişim sağlamaktır.” Kadın erkek eşitliğini sağlanması gibi birçok etmen de insani gelişme için önem teşkil etmektedir. İnsani gelişme için gerekli olan bu temel prensiplere ulaşıldığında insanların birçok yönü pozitif yönde değişip dönüşecek ve yeni fırsatlar için kapılar aralanacaktır.

Seçim: İnsani gelişimin temelinde insanların daha çok seçme fırsatı mevcuttur. İnsanların isteklerini gerçekleştirmek için makul şanslarının olması ve bu şanslarını kendi istek ve arzuları doğrultusunda gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu hususta bir şeyleri zorlama/dikte etmek kabul edilemezdir.

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi’nin hazırlanmasında üç temel değişken kullanılmaktadır. Bu üç temel değişken; sağlıklı, uzun ve yaratıcı bir hayat yaşamak, eğitim ve bilgi edinme hakkına sahiplik ve insanların insanlara yaraşır bir şekilde yaşayabilmesi için gerekli olan temel kaynaklara ulaşabilmesidir. Bu temel üç unsura aynı anda ulaşıldığında, hayatın diğer alanlarında gelişme ve ilerleme fırsatlarının artacağı belirtilmektedir. İnsani gelişim, daha fazla fırsat ve daha fazla seçme şansı demektir. Zira temel referansı budur. İnsanların mutluluğunu hiç kimse garanti edemez, insanların ömür boyu yapmış oldukları tercihlerin sonuçları kendilerini bağlamaktadır. Fakat insani gelişme, herkese kolektif yahut bireysel olarak kendi potansiyellerini ortaya çıkartmayı/geliştirmeyi, yaratıcı ve üretken bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli olan temel argümanları hedeflemektedir (İNGEV, 2020).

Çizelge 1: İnsani Gelişme Raporu Ana Temaları (1990-2019)

İNSANİ GELİŞME RAPORU ANA TEMALARI (1990-2019)	
YIL	TEMA
1990	İnsani Gelişme Kavramı ve Ölçümü
1991	İnsani Gelişmenin Finansmanı
1992	İnsani Gelişmenin Küresel Boyutu
1993	İnsanların Katılımcılığı
1994	İnsani Güvenliğin Yeni Boyutları
1995	Toplumsal Cinsiyet ve İnsani Gelişme
1996	Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme
1997	Yoksulluğu Gidermek İçin İnsani Gelişme
1998	İnsani Gelişme İçin Tüketim
1999	İnsani Bir Çehre İle Küreselleşme

2000	İnsan Hakları ve İnsani Gelişme
2001	Yeni Teknolojileri İnsani Gelişme İçin Kullanmak
2002	Parçalanmış Bir Dünyada Demokrasiyi pekiştirmek
2003	Binyıl Kalkınma Hedefleri
2004	Günümüzün Farklı Dünyasında Kültürel Özgürlük
2005	Eşit Olmayan Bir Dünyada Yardım, Ticaret ve Güvenlik
2006	Kıtlığın Ötesinde: Güç, Yoksulluk ve Küresel Su Krizi
2007-	İklim Değişikliğiyle Mücadele: Bölünmüş Bir Dünyada İnsani Dayanışma
2008	
2009	Engellerin Üstesinden Gelme: Göç ve Kalkınma
2010	Ulusların Gerçek Zenginliği: İnsani Gelişme Patikaları
2011	Sürdürülebilirlik ve Eşitlik: Herkes için Daha İyi Bir Gelecek
2012	-
2013	Güneyin Yükselişi: Farklı Bir Dünyada İnsani Gelişim
2014	Sürdürülebilir İnsani Gelişim: Savunmasızlığın Azaltılması ve Direncin İnşası
2015	İnsani Gelişme için Çalışmak
2016	Herkes İçin İnsani Gelişme
2017	Tüketiciden İnsana Geçiş
2018	İnsani Gelişme Endeksleri e Göstergeleri
2019	21. Yüzyılda İnsani Gelişimdeki Eşitsizlikler

Çizelge 1 (devamı). Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/global-reports>

1990'dan beri İnsani Gelişim Raporları ve yaklaşımları (çizelge 1'de her yıl belirlenen ana temanın ne olduğu görülmektedir.) yoksulluk ve gelişmişlik hususunda farklı bakış açıları ve yaklaşımlarla bu alana önemli katkılar sağlamış ve farklı perspektifler getirmiştir. Önem teşkil eden bu raporlarda her yıl düzenli olarak farklı konular belirlenerek, ülkeler bazında insani gelişmişlik seviyesi değerlendirip detaylı analizler yapılmaktadır. Bu raporlarda “*tematik politika analizleri*” iktisadi durumdan insan refahına kadar birçok konu ülkeler bazında irdelenip birleştirilerek veriler paylaşılmaktadır. Uluslararası birçok kişi, kurum ve kuruluş ile birlikte çalışılarak bu veriler elde edilmektedir. İnsani gelişim yaklaşımı ile yoksulluk ve gelişmişliğin çok boyutlu bir husus olduğu uluslararası camia tarafından kabul görmektedir. İnsani gelişmenin temel prensibi yalnızca gelirlerin artırılmasından ziyade insanların fırsatlarının ve olanaklarının genişletmesi hususudur. Kalkınma politikaları hazırlanırken, iktisadi gelişmenin yanında kişilerin yaşam koşullarını artıracak kültürel, siyasal ve toplumsal imkânlarının genişletilmesi hususu da dikkate alınmaktadır (Gürses, 2009: 344).

Sen, insani gelişimi şu şekilde ifade etmektedir (Sen, 2004: 202):

“İnsani gelişme ne sağlar? Toplumsal fırsatların yaratılması insan kapasitelerinin ve yaşam kalitesinin (yukarıda tartışıldığı gibi) artışına doğrudan bir katkı sağlar. Sağlık hizmetlerinin, eğitimin ve toplumsal güvenliğin vb. artması yaşam kalitesine ve bu kalitenin artışına doğrudan katkıda bulunur. Görece düşük gelirli de olsa herkese sağlık hizmeti ve eğitim güvencesi veren bir ülkenin bütün nüfusun yaşam uzunluğu ve kalitesi bakımından gerçekten dikkat çekici sonuçlar sağlayabildiğini

Kaynak: İnsani Gelişme Raporu, 2010: 215),

https://www.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf

Şekil 1’de İnsani gelişmişlik endeksinin ölçülürken hangi boyutlarının, göstergelerinin ve boyut endekslerinin olduğuna yer verilmiştir.

2.14.1. İnsani Gelişim Endeksi Ölçümü

İnsani Gelişme endeksi 1990’da hesaplanırken üç temel faktör kullanılmıştır. *“Doğumda yaşam süresi sağlık, okuryazar oranı eğitim ve kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hâsıla ise gelir göstergesi olarak hesaplamaya katılmıştır.”* Temel üç faktör eşit bir şekilde değerlendirilmiş ve aritmetik ortalaması alınarak endeks hesaplanmıştır. 1991’de ise iki değişken eğitim göstergesi için kullanılmaya başlanmıştır. Ortalama okullaşma oranı ile okur-yazar oranı dikkate alınmıştır. Okullaşma oranı 1/3, okur-yazar oranı ise 2/3 oranında eğitim endeksini etkilemiştir. Gelir endeksinin hesaplanma yöntemi değiştirilmiş, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla yoksulluğun sınırıyla bağdaştırılmıştır. 1994’de ise endeks hesaplamasında minimum ve maksimum değerler sabitlenmiştir. *“Buna göre yaşam beklentisi 25- 85 yıl, okuryazar oranı %0-%100 oran, ortalama okullaşma yılı 0-15 yıl ve kişi başına düşen gelir ise 200 \$-40.000 \$ aralığında belirlenmiştir* 1995’te ise ortalama okullaşmanın yerini, ilk okul, orta okul ve lise eğitimlerine katılımın oranı alınmaya başlanmıştır. Kişi başına gelir minimum 100\$ olarak belirlenmiştir. 1999’da ise endekse kişi başına düşen gelirin logaritmik değeri eklenmiştir (UNDP,1990-2015’ten akt. İNGEV, 2017: 8).

Bu endekste en güncel değişiklikler 2010’da gelir ve eğitim endekslerinde yapılmıştır. Okur-yazar oranı endeksin dışında bırakılmış, Ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma oranı endeks hesaplamasına eklenmiştir. 25 yaş ve üzeri bireylerin almış oldukları eğitim senelerinin aritmetik ortalamaları baz alınarak beklenen okullaşma oranı hesaplanmıştır (Satın alma gücünde kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla yerine gayri safi milli hâsıla kullanılmıştır. Yapılmış olan bu değişikliklerle birlikte beklenen okullaşma oranı 0-20,6 yıl, beklenen yaşam süresi 2-83,2 yıl, kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla 163-108.211\$, ve ortalama okullaşma oranı ise 0-13,2 yıl olarak belirlenmiş ayrıca endeksin hesaplanmasında aritmetik ortalama yerine geometrik ortalama kullanılmıştır (İNGEV, 2017: 8,9).

Ünal bir çalışmasında İnsani Gelişme Endeksinin değer aralıklarını şu şekilde belirtmiştir. (Ünal, 2013: 274):

“İnsani Gelişme Endeksinin değeri 0 ile 1 arasında olup; 0’a yakın değerler insani açıdan daha düşük gelişmişlik seviyesini gösterirken, değer 1’e yaklaşması insani gelişmişlik seviyesinin yüksekliğini ifade etmektedir. İGE sıralamasında yer alan ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre bugün dört grupta değerlendirilmektedirler. İGE değeri 0- 0.479 arasındaki ülkeler Düşük Beşeri Gelişmişlik, 0.480-0.670 arasındaki ülkeler Orta Beşeri Gelişmişlik, 0.671-0.780 arasındaki değerlere sahip ülkeler Yüksek Beşeri Gelişmişlik ve 0.781-1 arasındaki değerler sahip olanlar Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik kategorisine dâhil edilmektedir.”

2.15. İnsani Gelişmişlik Endeksi’nin Üç Bileşeni

Hasan Al-Hilani bir çalışmasında İnsani Gelişmişlik Endeksinin üç farklı bileşenin olduğunu ifade ederek bu üç farklı bileşeni şu şekilde belirtmiştir (Al-Hilani, 2012: 25):

2.15.1. Yaşam Standardı

Üç bileşenden birincisi yaşam standardıdır. Bu standartın hesaplanması için kullanılan muadil değer, kişi başına düşen Gayri Safi Mili Hasılanın (GSYH) ABD doları cinsinden belirlenmiş satın alma gücünü ifade etmektedir. GSMH, ekonomide, yurtdışından elde edilen faiz dışı gelirleri, artı ürün vergileri ve ekonomide yerleşik üreticilerin katma değerlerinin toplamından oluşması bakımından Gayri Safi Yurtiçi Hasıladan (GSYH) farklıdır. Her ülke için GSMH şu şekilde formülleştirilir:

$$\text{Gelir Endeksi(II)} = \frac{\ln(\text{GNI}) - \ln(\text{min})}{\ln(\text{Max}) - \ln(\text{min})}$$

$\ln(\text{max})$ ve $\ln(\text{min})$, belirli bir yıl için rapor edilen maksimum ve minimum GSMH için doğal hesaplama.

2.15.2. Eğitim Standartı

Üç bileşenden ikinci eğitim standardıdır. Tüm ülkelerin eğitim seviyeleri, eğitim endeksi üzerinden hesaplanır. Beklenen eğitim yılı ve eğitim süresine bu formülde yarım ağırlık verilmektedir. Eğitim endeksi formülü;

$$\text{Education (EI)} = \left(\left(\frac{\text{MYS} - \text{MYSmin}}{\text{MYSmax} - \text{MYSmin}} \times \left(\frac{\text{EYS} - \text{EYSmin}}{\text{EYSmax} - \text{EYSmin}} \right) \right) \right)^{1/2}$$

Bu formülde EYS beklenen eğitim yılı MYS ise ortalama eğitim yılını ifade etmektedir.

2.15.3. Sağlık ve Uzun Yaşam

Son bileşen ise sağlık ve uzun yaşam endeksidir. Uzun yaşam doğumdaki yaşam beklentisiyle ölçülmektedir ve şu şekilde formüle dökülür;

$$Longevity (LI) = \frac{L - L_{min}}{L_{max} - L_{min}}$$

L, bir ülke için beklenen yaşam süresini, maksimum ve minimum ise o yıl için belirlenen maksimum ve minimum değerleri ifade etmektedir. Son olarak ise İnsani Gelişim endeksi bu üç bileşenin geometrik ortalamasını şu formülle almaktadır;

$$= \sqrt[3]{EI \times II \times LI}$$

Bu hesaplama örneği verilecek olursa; 2011 yılında 183 ülkenin hesaplamaya katıldığı İnsani Gelişim Endeksinde Norveç 0,943 ile listenin başında Kongo Cumhuriyeti ise 0,283 ile listenin sonunda yer almıştır.

III. BÖLÜM

İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ İLE HİBRİT REJİMLER

İnsani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasındaki ilişkiyi incelemeden önce iktisadi ve insani yönden çok yüksek, yüksek, orta ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin demokrasi uygulamalarını incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen ülkelerden beş (5) örnek verilerek inceleme yapılacak olup, bu örnek kategorilerin her birinde yer alan ilk beş ülkenin anayasalarında belirtilen demokratik hükümler ve mevcut uygulamalar irdelenecektir. Ayrıca her ülkeden beş örnek verilecektir.

Ülke incelemeleri yapılırken insan hakları örgütlerinin raporları başta olmak üzere yerli ve yabancı uluslararası birçok kurum ve kuruluşun verilerine başvurulmuş, 2014-2018 yılları arasındaki birçok dergi, gazete ve web siteleri ile ülkelerin resmi web siteleri taranmıştır.

3.1. Çok Yüksek Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke

Bu başlık altında çok yüksek beşeri gelişmişliğe sahip ilk beş ülke olan Norveç Krallığı, İsviçre Konfederasyonu, İrlanda Cumhuriyeti, Almanya Federal Cumhuriyeti ve İzlanda Cumhuriyeti incelenmiştir.

3.1.1. Norveç Krallığı

Norveç, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik Endeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde dünyada birinci sırada (çok yüksek beşeri gelişmişliğe sahip) yer almıştır. Norveç, The Economist'in 2018 demokrasi endeksinde 167 ülke arasında birinci sırada tam demokrasinin olduğu bir ülke olarak açıklanmıştır. Ayrıca Freedom House'un 2018 değerlendirmesine göre ise özgür ülke statüsündedir.

Norveç anayasasının ikinci maddesi demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü benimsediğini açıklamaktadır. Norveç anayasası demokrasinin seçimler yoluyla işlediğini ve 18 yaşını doldurmuş olan her vatandaşın seçimlere katılabileceğini belirtmektedir. Norveç'te meclis seçimleri ilçe meclisleri ve belediye meclisleriyle birlikte dört yılda bir düzenli olarak yapılmaktadır. Önem teşkil eden konularda danışma referandumları yahut örneğin yerel ölçekte belediyelerin birleşmesi önerileri için yerel seçimler yapılmaktadır. Anayasanın ikinci maddesi yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirlerini denge ve denetlemesini hedeflemektedir. Hukukun üstünlüğüyle öngörülebilirlik, kanun önünde eşitlik ve herkesin aynı muameleye tabii olması gerektiği ifade edilmektedir. Yine ikinci maddede insan hakları yaşama hakkını, ayrımcılığa karşı korumayı, ifade özgürlüğünü, mahremiyet hakkını, din ve ifade özgürlüğünü içermektedir (Norveç Krallığı Anayasası, 2014).

Norveç monarşik -Norveç Krallığı bağımsız, özgür ve bölünemez bir krallıktır. Yönetim şekli ise dar ve kalıtsal monarşik bir yapıya sahip olmasına rağmen, Kral, anayasanın on ikinci maddesinde belirtildiği üzere vatandaşlar tarafından oluşan bir oylama konseyi tarafından seçilmektedir. Kral konsey tarafından seçilmesine rağmen tahta geçiş için irsi özellik aranmaktadır. Dolayısıyla Kral'ın seçimi göstermelik olmaktan öteye gitmemektedir. Norveç üniter devlet yapısına sahiptir. Norveç'te çok partili bir siyasal sistem mevcuttur. Seçim sistemi ise nispi temsildir. Günümüz dünyasında Norveç özelinde tek parti yahut hâkim bir partinin iktidarından söz etmek mümkün değildir. Geçmişten günümüze yapılan seçimlerde iktidarların değiştiği, değişebildiği gözlemlenmektedir. Norveç gerek Freedom House gerekse The Economist'e göre en demokratik ülkelerden birisidir. Son beş yılda (2014-2018) temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasında herhangi olumsuz uygulama gözlenmemiştir. Anayasa ve uygulamaların birbirini tamamladığını ifade etmek mümkündür.

3.1.2. İsviçre Konfederasyonu

İsviçre, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde dünyada ikinci sırada yer almıştır. The Economist'in 2018 demokrasi endeksine göre İsviçre 167 ülke arasında onuncu sırada olduğunu

açıklanmıştır. Freedom House'un 2018 değerlendirmesine göre ise özgür ülke statüsünde olduğu belirtilmiştir.

İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasası'nın ikinci maddesi halkın özgürlüklerinin ve haklarının teminat altına alındığını belirtir. İkinci maddede ülkede kültürel çeşitliliği, iç uyumu, sürdürülebilir kalkınmayı ve ortak refahı teşvik ettiği ifade edilmiş ve vatandaşlar arasında maksimum düzeyde fırsat eşitliğinin sağlanması için çalışılacağı belirtilmiştir. Anayasanın yedinci maddesi insan onurunun korunması gerektiğini belirtir. Anayasanın sekizinci maddesi kanun önünde tüm insanlar eşit olduğunu belirtmiş ve hiçbir ferdin özellikle etnik kökeni, cinsiyeti, dili, dini, ırkı, yaşı, yaşam tarzı, sosyal durumu yahut siyasi görüşü, psikolojik, fiziksel veya zihinsel bir sebepten ötürü bir ayrımcılığa tabii tutulamayacağını ifade eder. Ayrıca kadınlar ve erkeklerin her konuda eşit haklara sahip olduğunu belirtmektedir. Anayasanın dokuzuncu maddesi her insanın devlet organlarının iyi niyetle muamele görme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Onuncu maddede ise yaşama hakkını ve kişisel özgürlükleri (işkence, zalimce, insanlık dışı her türlü muamele ve ölüm/idam cezasının yasaklanması) güvence altına almıştır. Ayrıca on üçüncü madde özel hayatı ve mahremiyeti on beşinci madde din ve vicdan özgürlüğünün garanti altında olduğunu on altıncı madde ifade ve bilgi özgürlüğünün garanti altına alındığını on yedinci madde de ise bilgi dağıtımının özgür olduğu, basın ve yayının kesinlikle sansürlenemeyeceği teminat altına alınmıştır. Son olarak ise on sekizinci maddede dil özgürlüğünün teminat altına alındığı belirtilmiştir (İsviçre Konfederasyonu Anayasası, 2020).

İsviçre, federal bir devlet yapısına sahiptir. İsviçre'de çok partili bir siyasal sistemin varlığı söz konusudur. İsviçre'nin seçim sistemi ise liste usulü nispi temsil sistemidir. İsviçre özelinde tek parti yahut hâkim bir partinin iktidarından söz etmek mümkün değildir. Zira yaklaşık 50 yıldır İsviçre koalisyon hükümetleri ile yönetilmektedir. Geçmişten günümüze değin belli aralıklarla yapılan seçimler ile iktidarın el değiştirdiği, değiştirebildiği gözlemlenmektedir. İsviçre hem The Economist'e göre hem de Freedom House'a göre tam demokratik/özgür bir ülkedir. Ayrıca son beş yılda (2014-2018) temel hak ve özgürlüklerin uygulamasında herhangi bir olumsuz uygulama gözlenmemiştir. Bundan ötürü anayasa ve uygulamaların birbirini tamamladığını söylemek mümkündür.

3.1.3. İrlanda Cumhuriyeti

İrlanda, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde dünyada üçüncü sırada yer almıştır. The Economist'in 2018 demokrasi endeksine göre İrlanda 167 ülke içerisinde altıncı sırada yer aldığı belirtilmiş ve tam demokratik bir ülke statüsünde olduğu ifade edilmiştir. İrlanda, Freedom House'un 2018 değerlendirmesine göre ise tam demokratik/özgür bir ülke statüsündedir.

İrlanda anayasasının birinci maddesi İrlanda milletinin kendi gelenek ve göreneklerine uygun bir hükümet biçimini seçme hakkına sahip olduğu belirtilmiş ve kültürel, ekonomik ve siyasi yaşamın geliştirilmesi hususunda vazgeçilemez egemen hakka sahip olduğu güvence altına alınmıştır. Üçüncü maddede cinsiyet ayrımcılığı kesinlikle reddedilmiş ve hiçbir vatandaşın cinsiyetinden ötürü vatandaşlıktan çıkartılamayacağı kesin hükme bağlanmıştır. Beşinci madde ise İrlanda'nın demokratik, bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu ifade etmektedir. Anayasanın kırkinci maddesi kanunlar önünde tüm vatandaşların eşit olduğunu belirtmiştir. Ayrıca otuz sekizinci madde de ise hiç kimsenin kanunun gidişatı dışında herhangi bir cezai suçlamadan ötürü yargılanamayacağı kesin bir şekilde belirtilmiştir. Yine kırkinci maddenin devamında hiçbir vatandaşın hukuka aykırı bir şekilde kişisel hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılamayacağını, yurttaşların meskenin yasaların belirtmiş olduğu durumlar haricinde zorla girilemeyeceğini, vatandaşların fikirlerini ve düşüncelerini özgürce ifade etmesinin engellenemeyeceğini, vatandaşların barış içerisinde toplanma hakkının olduğunu, yine vatandaşların sendika ve dernek kurma hakkının önüne engeller konulamayacağı açık bir şekilde belirtmiştir. İrlanda anayasasının kırk dördüncü maddesi din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almıştır (İrlanda Cumhuriyeti Anayasası, 2020).

İrlanda, üniter bir devlet yapısına sahiptir. İrlanda'da çok partili bir siyasal yapı mevcuttur. Hâkim bir partinin varlığı yahut tek partinin iktidarından söz etmek mümkün değildir. Zira çok partili siyasal bir sistem işlemektedir. İrlanda seçimler nispi temsil sistemi üzerinden devredilebilir tek oyla yapılmaktadır. Kanunlarla belirlenmiş olan süreler zarfında seçimler düzenli bir şekilde yapılmaktadır. Yapılan seçimlerle İrlanda'da iktidarın el değiştirebildiği, değiştirme imkânının olduğu görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Freedom House'a İrlanda'yı özgür ülke The Economist ise tam demokratik bir ülke kategorisinde sınıflandırmıştır. Bu

doğrultuda yapılan incelemelerde İrlanda'da yukarı da ifade edilen temel hak ve özgürlüklerin uygulamasında son beş yılda (2014-2018) herhangi bir olumsuz uygulama gözlemlenmemiştir. Bundan dolayı İrlanda özelinde anayasa ve pratikte yapılan uygulamaların birbirini tamamladığını ifade etmek mümkündür.

3.1.4. Almanya Federal Cumhuriyeti

Almanya, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde dünyada dördüncü sırada yer almıştır. The Economist'in 2018 demokrasi endeksine göre Almanya 167 ülke arasında on üçüncü sırada yer aldığı açıklanmış ve tam demokratik bir ülke statüsünde olduğu ifade edilmiştir. Almanya, Freedom House'un 2018 değerlendirmesinde ise özgür ülke statüsünde yer almıştır.

Almanya anayasasının birinci maddesi insan onurunun dokunulmaz olduğunu saygı duyulmasının ve insanları korumanın tüm devlet yetkililerinin temel görevlerinin başında geldiğini ifade eder. İkinci madde her ferdin başka fertlerin haklarını ihlal etmediği durumlarda ve anayasal düzeni yahut ahlaki yasayı ihlal etmediği müddetçe kendisini özgürce herhangi bir sınırlandırma ile karşılaşmadan geliştirme hakkına sahiptir. Bu maddenin devamında her ferdin yaşama hakkına ve bedensel bütünlüğe sahip olduğu kesin bir ifadeyle belirtilmiş sonrasında ise kişi hak ve özgürlüklerine kanunların çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde müdahale edilebileceği ifade edilmiştir. Üçüncü maddede tüm insanların kanun önünde eşit olduğu ifade edilmiştir. (Kadın ve erkeklerin aynı haklara sahip olduğu özellikle belirtilmiştir.) Bu madde ayrıca hiçbir ferdin dili, dini, ırkı kökeni, cinsiyeti siyasi görüşü, vatani nedeniyle küçük ve dezavantajlı bir duruma düşürülmeyeceği kesin bir şekilde belirtilmiştir. Dördüncü madde din, vicdan ve ideolojik özgürlüğün dokunulmaz olduğunu belirtmekte ve güvence altına almaktadır. Beşinci madde her ferdin kendi fikirlerini özgürce ifade etme hakkına ve görüntülü, yazılı ve sesli her türlü erişebilir kaynaklardan bilgi alma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Maddenin devamında ise basın, radyo ve film aracılığıyla haber yapma özgürlüğünün garanti altında olduğu belirtmiş basın ve yayının sansürlenemeyeceği kesin bir şekilde teminat altına alınmıştır. Sekizinci madde tüm Almanların silahsız ve barışçıl toplanma hakkına sahip olduğunu dokuzuncu madde ise vakıf ve dernek kurma hakkına sahip olduklarını belirtmektedir. On üçüncü madde ise hane/evin dokunulmaz olduğu ilkesi kesin bir şekilde ifade edilmektedir. Ev aramalarının

yalnızca yakın tehlike durumunda hâkim tarafından ve kanunda öngörülen diğer yetkili merciiler tarafından yine kanunda belirtilen şekilde yapılabilir (Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası, 2020).

Almanya federal bir devlet yapısına sahiptir. Almanya çok partili bir siyasal sisteme sahip olan ülkelerden birisidir. Tek partinin ya da hâkim partinin iktidarın bahsetmek mümkün değildir. Çünkü çok partili siyasal yapı mevcuttur. Almanya'nın seçim sistemi ise kişiselleştirilmiş nispi temsil sistemidir. Düzenli bir şekilde daha önceden belirlenen süreler içerisinde seçimler yapılmaktadır. Yapılan seçimlerin sonucunda ise Almanya'da siyasal iktidarın el değiştirebildiği, değiştirdiği görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi The Economist Almanya'yı tam demokratik bir ülke Freedom House ise özgür ülke statüsünde kategorize etmiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemelerde Almanya'da yukarı da bahsi geçen temel hak ve hürriyetlerin uygulamasında son beş yılda (2014-2018) herhangi bir olumsuz uygulamaya rastlanmamıştır. Bundan ötürü Almanya özelinde anayasa ve pratikte yapılan uygulamaların birbirini tamamladığı söylenilebilir.

3.1.5. İzlanda Cumhuriyeti

İzlanda, Birleşmiş Milletler 2018 İnsani Gelişmişlik İndeksine göre insani gelişmişlik seviyesinde dünyada altıncı sırada yer aldığı belirtilmiştir. The Economist'in 2018 demokrasi endeksine göre 167 ülke arasında ikinci sırada yer aldığı belirtilmiş ve tem demokratik bir ülke statüsünde olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca İzlanda Freedom House'un 2018 demokratik değerlendirmesinde özgür ülke kategorisinde yer almıştır.

İzlanda anayasasının altmış beşinci maddesi her ferdin kanunlar önünde eşit olduğunu hiç kimsenin dil, din, cinsiyet, ırk, fikir, köken, renk, soy, ulusal köken ve ekonomik durumu göz önünde bulundurulmaksızın insan haklarından yararlanacağı güvence altına alınmıştır. (Bu maddenin devamında özellikle kadın ve erkeğin her konuda eşit haklara sahip olduğu belirtilmiştir.) Altmış üçüncü maddede herkesin dini inanç ve özgürlüklerinin kısıtlanamayacağı belirtilmiştir. Altmış dördüncü madde ise hiçbir ferdin özel hayatına, konutuna, ailesine ve haberleşme keyfine karıştılamayacağını şan ve şerefine saldırılamayacağını açık bir şekilde belirtmektedir. Bu maddenin devamında ise özellikle her ferdin din seçmekte zorunlu olmadığı belirtilip tüm dinlerin dışında kalabileceği güvencesi verilmiştir. Altmış

altıncı maddede İzlanda vatandaşlığından hiçbir vatandaşın mahrum bırakılamayacağı güvencesi vermiştir. Altmış yedinci maddede ise kanun izin vermedikçe hiçbir ferдин özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağı açıkça ifade edilmiştir. Altmış sekizinci madde ise insanlık dışı muameleyi (işkenceyi, zalimliği, aşağılayıcı muameleyi) kesinlikle reddeder. Yetmişinci madde İzlanda’da her ferдин hak ve yükümlülüklerinin ve kendisine yöneltilen bir suç isnadının belirlenmesinde tarafsız ve bağımsız bir mahkemece açık ve adil bir şekilde yargılanma hakkının güvence altına alındığı belirtilmektedir. Otuz dördüncü madde her 18 yaşını geçen İzlanda vatandaşının seçime girme hakkının güvence altında olduğunu açıkça belirtmiştir. Yetmiş üçüncü madde ise her ferдин kendi fikirlerini, düşüncelerini ve inançlarını özgürce ifade edebileceğinin teminatıdır. Ayrıca bu maddenin devamında ifade özgürlüğüne karşı kısıtlamalar ve sansürün hiçbir zaman kanunda yer alamayacağı açıkça belirtilmiştir. Yetmiş dördüncü maddede insanların önceden herhangi bir yerden izin almadan sendikalar ve dernekler kurma hakkına sahip olduğu açıkça belirtilmiştir (İzlanda Cumhuriyeti Anayasası, 2020).

İzlanda üniter bir devlet yapısına sahiptir. Çok partili siyasi bir yapı İzlanda’da mevcuttur. Hâkim partinin yahut tek partinin iktidarının varlığından söz etmek mümkün değildir. İzlanda’nın seçim sistemi ise listeli nispi temsil sistemidir. Belirli aralıklarla önceden belirlenen süreler içerisinde seçimlerin yapıldığı görülmüştür. Yapılan seçimlerle iktidarın el değiştirdiği, değiştirebildiği, muhalefetin iktidar olma yahut koalisyonu katılma fırsatının olduğu görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere The Economist İzlanda’yı tam demokratik bir ülke Freedom House ise özgür/demokratik ülke statüsünde kategorize etmiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemelerde İzlanda’da yukarı da bahsi geçen temel hak ve özgürlüklerin uygulamasında son beş yılda (2014-2018) herhangi bir olumsuz uygulamaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı İzlanda özelinde anayasa ile pratikte yapılan uygulamaların birbirini tamamladığını söylemek mümkündür.

3.2. Yüksek Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke

Bu başlık altında yüksek beşeri gelişmişliğe sahip ilk beş ülke olan Sırbistan Cumhuriyeti, Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Mauritius Cumhuriyeti ve Panama Cumhuriyeti incelenmiştir.

3.2.1. Sırbistan Cumhuriyeti

Sırbistan, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmiş seviyesinde dünyada altmış üçüncü sırada yer almış ve yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasında yer almıştır. The Economist'in 2018 demokrasi endeksine göre 167 ülke arasında altmış altıncı sırada yer aldığı belirtilmiştir ve kusurlu demokrasi ile yönetilen ülkeler statüsünde olduğu belirtilmiştir. Sırbistan, Freedom House'un 2018 demokratik değerlendirmesinde ise özgür ülke statüsünde yer almıştır.

Sırbistan anayasasının birinci maddesi Sırp halkının ve içerisinde yaşayan tüm vatandaşların sosyal adaleti, azınlık ve insan hakları, sivil demokrasi ilkeleri ile beraber hukukun üstünlüğünü benimsediğini ifade etmiştir. İkinci madde egemenliğin kaynağının vatandaştan geldiğini belirtmiştir. Üçüncü madde ise hukukun üstünlüğünün anayasanın vazgeçilemez, temel ve ön koşulsuz insan haklarına dayandığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu maddenin devamında ise hukukun üstünlüğünün ancak özgür ve doğrudan yapılacak olan seçimlerle, azınlık ve insan haklarının anayasal güvenceleriyle, kuvvetler ayrılığıyla, bağımsız yargı ve hukuka ve anayasaya itaat yoluyla sağlanacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Beşinci maddede siyasi partilerin demokrasinin gelişmesinde öncül olduğu belirtmiş ve siyasi partilerin kurulmasının önünde herhangi bir engelin olamayacağı teminat altına alınmıştır. On beşinci madde Sırbistan devletinin kadın ve erkek eşitliğini her konuda garanti altına aldığı ve fırsat eşitliği politikalarının geliştirileceği açıkça ifade edilmiştir. On dokuzuncu madde ise azınlıklık haklarını garanti altına almıştır. Ayrıca hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı olarak demokratik, açık ve adil bir toplumda insan onurunun korunmasının ve her ferdin tam eşitliği ve özgürlüğünün sağlanmasının güvence altında olduğu belirtilmiştir. Yirmi birinci madde ise anayasa ve kanun önünde herkesin eşit olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu madde ile ırk, milliyet din, dil, kültür, mülk, yaş, cinsiyet, sosyal köken ve fiziksel ve/veya zihinsel engellerden ötürü doğrudan yahut dolaylı bir şekilde ayrımcılık yapılması kesinlikle yasaklanmıştır. Yirmi üçüncü madde ise insan onurunun dokunulmaz olduğunu açık bir şekilde belirtmiş ve herkesin buna saygı gösterip koruması görev olarak verilmiştir. Otuz ikinci madde her ferdin hak ve sorumluluklarının belirlenmesinde ve kendisine karşı yönetilen herhangi bir suç karşısında bağımsız, tarafsız, eşit ve açık bir şekilde yargılanma hakkına sahip olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Otuz

sekizinci madde Sırbistan vatandaşlığının kazanılmasının ve sona ermesinin kanunla düzenlenemeyeceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Otuz dokuzuncu madde ise konut dokunulmazlığının mahkeme kararı olmaksızın keyfi bir şekilde ihlal edilemeyeceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Kırk üçüncü madde ise düşünce, inanç, vicdan ve dini özgürlüklerin güvence altına alındığını ve kişilerin inançlarında yahut dinlerinde kalma ve/veya değiştirme hakkının olduğu bu hakkı olduğu net bir şekilde ifade etmektedir. Kırk altıncı madde her türlü ifade ve düşünce özgürlüğünü açık bir şekilde güvence altına almıştır. Ellinci madde ise yasaların ön gördüğü şekilde herhangi bir onay almadan gazete ve diğer kamuya açık bilgi araçlarının kurulmasına aracılık etmenin yahut direkt kurmanın önünde herhangi bir kısıtlamanın olamayacağını açık bir şekilde belirtmektedir. Ayrıca bu maddenin devamında ise Sırbistan’da sansüre yer olmadığı net bir şekilde belirtilmiştir. Elli birinci madde ise her yetişkin vatandaşın seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu ve bu hakkın güvence altına alındığını belirtmektedir. Elli dördüncü madde vatandaşların barışçıl gösterilere katılma hakkının elli beşinci madde ise siyasi, sendikal ve dernek kurma hakkının güvence altına alındığını açık bir şekilde belirtmiştir (Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası, 2006).

Yukarıda Sırbistan anayasasının teminat altına almış olduğu kişi hak ve hürriyetleri açıklanmıştır. Sırbistan’da teori ile uygulamanın tam manada birbirini tamamlamadığı aşağıda verilen örneklerde görülmektedir:

- 2014’tün Mayıs ayında Sırbistan’da bir sel felaketi meydana gelmiştir. Yaşanan bu sel felaketi sonrasında hükümetin tavır ve tutumunu/tepkisini eleştiren bir yazı çevrimiçi bir web sitesinde yayınlanmıştır. Bu içerik hızlı bir şekilde kaldırılmıştır. Bu olay sonrasında “Druga Strana” ve “Teleprompter” isimli web siteleri geçici süreliğine devre dışı bırakılmıştır. Bunlara ek olarak bu süreç içerisinde Dragon Todorovic isimli bir yazarın “Blic” gazetesinin web sitesindeki bloğu silinmiştir (Adams, 2014).
- Şubat 2014’te Roman olmayan bir grup Sırbistan’ın kuzeyinde yer alan Novi Sad şehrinde Roman sivil toplum örgütünün üyelerine saldırmışlardır. Nisan 2014’te ise 15 kişilik bir grup Sırbistan’ın güneyindeki Roman Protestan kilisesine molotof kokteyli atarak

kilise törenlerinin yapıldığı odayı ateşe vermişlerdir (Human Rights Watch, 2015a)

- Ocak 2017’de iktidarda bulunan Sırp İlerleme Partisi üyeleri gösteri yapan birtakım sivil toplum kuruluşu üyelerine saldırmıştır. Saldırıda iki kişi yaralanmıştır (Human Rights Watch, 2018a).
- 2018’in Ocak ve Ağustos aylarında Sırbistan Bağımsız Gazeteciler Derneği Sırbistan’da gazetecilere yönelik dört (4) fiziksel saldırı 18 gazetecinin devlet yetkilileri tarafından sindirilmesi ile beraber toplamda 50 sindirme, tehdit ve şiddet vakasının meydana geldiğini açıklamıştır (Human Rights Watch, 2019a).
- Haziran 2018’de bağımsız gazeteci ve blog yazarı olan Stefan Cvetkoviç Kosovalı Sırp siyasetçi Oliver Ivanoviç’in Ocak 2018’de öldürülmesiyle ilgili bir haber yapmıştır. Yaptığı bu haber sonrasında yakınları tarafından Cvetkoviç’in ortadan kaybolduğu açıklanmıştır. Kayıp haberinden iki gün sonra Cvetkoviç ortaya çıkmış ve kimliği belirsiz üç kişi tarafından kaçırıldığını açıklamıştır. Fakat Savcılık makamı Cvetkoviç’in kaçırıldığını yalanlamış ve yalan kaçırılma beyanında bulunduğu için hakkında soruşturma açılmıştır Ayrıca Cvetkoviç daha önceki yıllarda da yapmış olduğu haberlerden ötürü çok sayıda tehdit aldığını açıklamıştır (Human Rights Watch, 2019a).

Sırbistan’da üniter bir devlet yapısı mevcuttur. Sırbistan çok partili bir siyasal yapıya sahiptir. Tek partinin yahut hâkim partinin varlığı mevcut değildir. Sırbistan’ın seçim sistemi liste usulü nispi temsil sistemidir. Sırbistan’da belirli aralıklarla önceden belirlenen tarihler içerisinde seçimlerin yapıldığı görülmüştür. Yapılan seçimlerle birlikte iktidarın el değiştirdiği, değiştirebildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Sırbistan’da muhalefet partilerinin iktidar olma umudu ve imkânı vardır. The Economist Sırbistan’ı kusurlu demokrasinin olduğu ülke Freedom House’un ise özgür ülke statüsünde kategorize etmiştir. Sırbistan anayasasında temel hak ve hürriyetler açıkça belirtilip ve güvence altına alınmasına rağmen son beş yılda (2014-2018) anayasada belirtilen hükümler ile yapılan uygulamaların birbirlerini tamamlamadığı yukarıda verilen bazı örnekler ile görülmektedir.

3.2.2. Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti

Trinidad ve Tobago Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde dünyada altmış üçüncü sırada yer aldığı belirtilmiş ve yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler arasında yer aldığı ifade edilmiştir. The Economist'in 2018 demokrasi endeksine göre 167 ülke arasında kırk dördüncü sırada yer almış ve ülkede kusurlu bir demokrasinin işlediği belirtilmiştir. Trinidad ve Tobago, Freedom House'un 2018 demokratik değerlendirmesinde ise özgür ülke statüsünde yer almıştır.

Trinidad ve Tobago anayasasının birinci maddesi Trinidad ve Tobago'nun egemen ve demokratik bir devlet olduğunu açıkça belirtmiştir. Dördüncü madde ise cinsiyet, dil, din, ırk ve renk ayrımı yapılmadan her ferдин eşit haklara ve güvencelere sahip olduğu net bir şekilde güvence altına alınmıştır. Bu maddenin devamında her ferдин yaşama, güvenlik ve özgürlük hakkının teminat altına alındığı, her bireyin ve ailesinin özel hayatının ve konut dokunulmazlığın ihlal edilemeyeceği, kamu otoritesinin karşısında her ferдин aynı muameleye tabii olması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Siyasi partilere ve seçimlere katılma ve kendini açık bir şekilde ifade etme özgürlüğü, dini inanç ve vicdan özgürlüğü, ifade ve düşünce özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü ve basın özgürlüğü yine bu (dördüncü maddede) açık bir şekilde teminat altına alınmıştır. Beşinci madde keyfi tutuklanmayı, sürgünü, hapsedilmeyi, zalimliği, işkenceyi, insanlık dışı muameleyi, adil ve eşit yargılanmanın dışına çıkılmasını, bilgilendirme hakkının engellenmesini kesinlikle reddetmiş ve bu hakların teminat altında olduğu belirtmiştir (Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti Anayasası, 2020).

Yukarıda Trinidad ve Tobago anayasasının kişi hak ve özgürlüklerini teminat altına alan maddeleri açıklanmıştır. Teori ile uygulamanın birbirini tam manada tamamlamadığını aşağıda verilen örneklerde görülmektedir:

- Nisan 2014'te bir üniversitenin yönetimini eleştiren Express gazetesine Yüksek mahkeme tarafından fahiş (500 bin dolar) bir tazminat ödenmesi cezası verilmiştir. Bu ceza o güne değin en yüksek meblağ olmuştur (Refworld, 2015).
- Trinidad ve Tobago'da önemli sorunlardan birisi de insan kaçakçılığıdır. ABD Dışişleri Bakanlığının 2016 İnsan Ticareti

Raporuna göre iktidar kaçakçılıkla suç ortaklığı içerisinde olan bazı hükümet yetkilileri dâhil olmak üzere, insan ticaretiyle doğrudan yahut dolaylı bir şekilde bir bağlantısı olan hiç kimseyi 2011’de yürürlüğe giren İnsan Ticareti Yasası” gereği mahkûm etmemiştir. (Office To Monitor And Combat Trafficking In Persons, 2016).

- 2018 İnsan Hakları Uygulamaları Ülke Raporlarında Trinidad ve Tobago’da 2017’de polisin 46 göstericiyi 2018’in ekim ayına kadar ise 28 göstericiyi silahla vurarak öldürdüğünü belirtmiştir. Aynı raporda gazetecilerin yaptıkları haberlerden ötürü şiddet, taciz ve sindirme politikalarıyla karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir (Country Reports On Human Rights Practices For, 2018a: 1).
- 2017’devlet yöneticilerinin konut dokunulmazlığını defalarca ihlal ettiği açıklanmıştır (Country Reports On Human Rights Practices For, 2018a: 6).
- 2018 yılında gazetecilerin yaptıkları haberlerden dolayı taciz, şiddet ve sindirme politikalarıyla karşı karşıya kaldıkları belirtilmiştir (Country Reports On Human Rights Practices For, 2018a: 7).

Trinidad ve Tobago’da üniter bir devlet yapısı mevcuttur. Trinidad ve Tobago’da çok partili bir siyasal yapı mevcuttur. Hâkim partiden yahut tek partiden bahsetmek mümkün değildir. Trinidad ve Tobago’nun seçim sistemi çoğunluk sistemidir. Trinidad ve Tobago’da daha önceden belirlenen tarihlerde düzenli aralıklarla seçimler yapılmaktadır. Yapılan seçimlerle iktidarın el değiştirdiği, değiştirebildiği gözlemlenmiştir. Muhalefetin iktidar olma umudu, ümidi ve fırsatının olduğu görülmüştür. Freedom House Trinidad ve Tobago’yu özgür ülke statüsünde, The Economist ise kusurlu bir demokrasinin olduğu bir ülke olarak kategorize etmiştir. Trinidad ve Tobago’nun anayasasında temel hak ve özgürlükler açıkça belirtilmiş ve güvence altına alınmıştır. Fakat son beş yılda (2014-2018) anayasada belirtilen hak ve özgürlüklerle uygulamaların birbirini tam manada tamamlayamadığı yukarıda verilen bazı örneklerle belirtilmiştir.

3.2.3. İran İslam Cumhuriyeti

İran, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde dünyada altmış beşinci sırada yer almış ve yüksek beşeri

gelişmişlik seviyesine sahip olan bir ülke olarak açıklanmıştır. Freedom House 2018 demokratik değerlendirmesinde İran'ı özgür olmayan ülke statüsünde olduğunu belirtmiştir. The Economist'in 2018 demokrasi değerlendirmesinde ise 167 ülke arasında yüz elli birinci sırada yer alarak otoriter ülke kategorisinde değerlendirilmiştir.

İran İslam devletidir. Din kurallarıyla yönetilen bir devlettir. İran anayasasının on üçüncü maddesi Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştlere tanınan tek dini azınlık olduğunu belirtmiş ve bu azınlıkların hukuk çerçevesinde dini törenlerini, ayinlerini ve dini eğitimlerini yapmakta özgür oldukları teminatını vermektedir. On dokuzuncu madde aşiret, etnik grup, dil, ırk ve renk fark etmeksizin tüm İran halkının eşit haklara sahip olduğunu hiç kimseye ayrıcalık tanınmayacağı güvencesini vermiştir. Yirmi birinci madde ise kadınların İslami kriterlere göre haklarının korunacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Ferdin mülkiyeti, haysiyeti, mesleği, yaşamı ve konutu kanunla belirlenen durumlar dışında kesinlikle ihlal edilmeyeceği net bir şekilde belirtilmiştir. Yirmi üçüncü madde ise hiç kimsenin inancının soruşturulamayacağını, hiç kimsenin bir dini inanca tabii olduğu için yargılanamayacağı ve taciz edilemeyeceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Yirmi dördüncü madde ise basın ve yayının İslam'ın temel ilkelerine ve/veya halkın haklarına zarar vermediği sürece ifade özgürlüğüne sahip olduğunu ve detaylı ayrıntıların kanunla belirleneceğini belirtmiştir. Yirmi beşinci madde de ise kanunda belirtilen hususlar dışında mektupların incelenmesi, telefon görüşmelerinin kaydedilmesi, telgrafların ifşa edilmesi ve bunların sansürü yahut bahsi geçen hususların kasıtlı olarak dinlenmesi, iletilmemesi ve her türlü soruşturmanın yasak olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Yirmi altıncı madde dini derneklerin yanı sıra, cemiyetlerin, partilerin, her türlü profesyonel loncaların oluşumuna, milli özgürlük, bağımsızlık ve milli birlik ilkelerini ve İslami kriterleri ihlal etmemeleri şartıyla izin verileceğini belirtmektedir. Bu maddenin devamında hiçbir ferdin ifade edilen bu gruplara katılımının engelleyemeyeceği yahut bunlara katılmasını zorlayamayacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Yirmi yedinci madde ise silahsız ve halka açık olan her türlü yürüyüşlere ve toplantılara İslam'ın temellerine zarar vermemek kaydıyla izin verildiği belirtilmiştir. Otuz ikinci madde kanunların belirttiği emir ve usuller dışında hiç kimsenin yargılanamayacağı net bir şekilde belirtilmiştir. Maddenin devamında ise tutuklanma durumunda suçlama gerekçesi en kısa sürede (24 saate) sanığa tebliğ

edilmelidir. Otuz dördüncü madde ise tüm yurttaşların adalet aramak için yetkili mahkemelere başvurma hakkının teminat altında olduğu belirtilmiş otuz altıncı madde de ise sadece yetkili mahkemelerin yasaları uygulama ve ceza verme hakkına sahip olduğu güvencesi vermiştir. Otuz sekizinci madde bilgi ve itiraf almak için her türlü işkencenin yasak olduğunu belirtmiştir. Son olarak ise kırk birinci madde İran vatandaşlığının her İranlı'nın tartışılmaz bir hakkı olduğu net bir şekilde belirtilmiştir (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 2020).

Yukarıda İran anayasasının kişi hak ve hürriyetlerini teminat altına alan maddeleri açıklanmıştır. Teori ile uygulamanın birbirini tam manada tamamlayamadığını aşağıda verilen örneklerde görmek mümkündür:

- Kötüleşen ekonomik koşullar nedeniyle Aralık 2017'de hükümet karşıtı protestolar yapılmaya başlanmıştır. Bu protestolar esnasında binlerce İran vatandaşının keyfi olarak gözaltına alındığı ve tutuklandığı görülmüştür. İran milletvekili Alireza Rahimi'ye göre Aralık 2017 ve Ocak 2018'de devam eden protestolar esnasında 4900 kişi tutuklanmış ve bu protestolarda 21 kişi öldürülmüştür (Human Rights Watch, 2019b).
- İran Hükümeti Sünni Müslümanlar dâhil olmak üzere diğer dini azınlıklara karşı ayrımcılık yaptığı belirtilmektedir. Kürt, Azeri, Beluc ve Arap etnik azınlıkların siyasi ve kültürel faaliyetlerinin kısıtlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca Yazd Şehir Meclisinin Zerdüş üyesi Sepanta Niknam dininden ötürü üyeliği belirli bir süreliğine askıya alınmıştır (Human Rights Watch, 2019b).
- Mart 2017'de gazetecilik faaliyetlerinden ötürü ve Zeinab Karmianian ve Hengameh Shahidi İstihbarat tarafından gözaltına alınmış ve yaklaşık beş ayın sonunda serbest bırakılmışlardır (Human Rights Watch, 2018b).
- İranlı gazeteci Ruhullah Zem 2017-2018 yılları arasında ekonomik durumun kötüye gittiği iddiasıyla hükümet karşıtı yayınlarına yurtdışından Telegram üzerinden yapmıştır. Yapmış olduğu bu yayınlardan ötürü Ekim 2019'da gözaltına alınmış Aralık 2020'de de idam edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

- İran mahkemeleri özellikle de devrimci mahkemelerin adil yargılamayı sağlamakta yetersiz kaldıkları, işkence altında aldıkları itiraflar mahkemelerde delil olarak kullandıkları görülmüştür. Yetkililerin özellikle soruşturma esnasında tutukluların hukuki danışmanlarına erişimini kasten engellediği görülmüştür (Human Rights Watch, 2018b).

İran üniter bir devlet yapısına sahiptir. Seçim sistemi ise çoğunluk sistemidir. İran’da özgür, bağımsız ve eşit koşullarda yapılan seçimlerin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Muhalefetin iktidar olma umudunun ve fırsatının olmadığı görülmektedir. Zira The Economist İran’ı otoriter ülke, Freedom House ise özgür olmayan ülke statüsünde kategorize etmiştir. İran anayasasında bazı temel hak ve hürriyetler özgürce ifade edilmiş ve teminat altına alınmıştır. Fakat son beş yılda (2014-2018) anayasada belirtilmiş olan hak ve özgürlükler ile pratikte uygulamalarının birbirini tamamlayamadığı yukarıda verilen birtakım örnekler ile de görülmüştür.

3.2.4. Mauritius Cumhuriyeti

Mauritius, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde altmış altıncı sırada yer almış ve yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip bir ülke konumunda olmuştur. The Economist 2018 demokrasi değerlendirmesinde 167 ülkeyi değerlendirmiştir. Mauritius bu değerlendirmede on sekizinci sırada yer almış ve tam demokratik ülke statüsünde olduğu açıklanmıştır. Mauritius, Freedom House’un 2018 değerlendirmesinde ise özgür ülke kategorisinde yer almıştır.

Mauritius anayasasının birinci maddesi Mauritius’un egemen ve demokratik bir ülke olduğunun altını çizmektedir. Üçüncü madde ise dil, din, ırk, inanç cinsiyet siyasi görüşü fark etmeksizin her ferdin eşit olduğu belirtilmiştir. Üçüncü maddenin devamında ise bireylerin yaşama hakkı, güvenliği, özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, örgütlenme hakkı, ifade özgürlüğü, toplanma hakkı ve konut dokunulmazlığı teminat altına alınmıştır. Beşinci madde kanunların izin vermiş olduğu haller haricinde hiçbir ferdin kasten kişisel özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağını teminat altına almıştır. Altıncı madde ise hiçbir ferdin zorla çalıştırılamayacağını, esaret ve kölelik altında tutulamayacağını net bir şekilde belirtmiş yedinci madde ise hiçbir ferde

aşağılayıcı, insanlık dışı uygulamalar ve işkenceler yapılamayacağı teminat altına alınmıştır. Onuncu madde tüm davaların yetkili mahkemeler tarafından yapılacağını, davaların makul bir süre içerisinde, bağımsız, tarafsız ve eşit şartlarda yapılacağını net bir şekilde belirtmiştir. On birinci madde ise din ve vicdan özgürlüğünü teminat altına almıştır. Her ferdin, bilgi alma, bilgi verme, her türlü yazışmaları ve ifade özgürlüğü on ikinci madde ile güvene altına alınmıştır. Toplantı ve dernek kurma hürriyeti ise on üçüncü madde teminat altına alınmıştır. Otuz dokuz, kırk bir, kır iki ve kırk dördüncü maddeler seçme ve seçilme hakkının teminat altına alındığını belirten maddelerdir (Mauritius Cumhuriyeti Anayasası, 2016).

Mauritius üniter bir devlet yapısına sahiptir. Mauritius'da çok partili bir siyasal yapı mevcuttur. Tek partinin ve/veya hâkim partinin iktidarının varlığından söz etmek mümkün değildir. Mauritius'da düzenli aralıklar ile daha önceden belirtilen zaman içerisinde seçimlerin yapıldığı görülmüştür. Düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde iktidar erkinin el değiştirdiği, değiştirebildiği ve muhalefetin iktidar olma umudu ve fırsatının olduğu gözlemlenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere The Economist Mauritius'u tam demokratik bir ülke Freedom House ise özgür ülkeler statüsünde kategorize etmiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemede Mauritius'da yukarıda ifade edilen temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasında son beş yılda (2014-2018) herhangi bir olumsuz uygulamaya rastlanmamıştır. Bundan ötürü Mauritius özelinde anayasa ile pratikte yapılan uygulamaların birbirlerini tamamladıklarını söylemek mümkündür.

3.2.5. Panama Cumhuriyeti

Panama Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde altmış yedinci sırada yer almış ve yüksek beşeri gelişmişlik seviyesinde olan ülkeler arasında kategorize edilmiştir. Freedom House 2018 demokrasi değerlendirmesinde Panama'yı özgür ülke kategorisinde değerlendirmiş. The Economist ise 2018 demokrasi değerlendirmesinde 167 ülkeyi değerlendirmiş ve Panama'yı bu ülkeler arasında kırk altıncı sıra ile kusurlu demokrasiye sahip olan ülkeler arasında kategorize etmiştir.

Panama anayasasının on yedinci maddesi her ferdin onurunu, hayatını ve mülklerinin korunmasını teminat altına almıştır. On dokuzuncu madde ise ayrıcalık, ayrımcılık ve/veya imtiyazın reddedildiğini din, dil, ırk cinsiyet, sosyal sınıf, engel

durumu ve siyasi düşünceler gözetmeksizin her ferdin eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Yirmi birinci madde kanunla belirlenen durumlar haricinde hiç kimsenin kasten, keyfi olarak özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağını teminat altına almıştır. Ayrıca gözaltına alınan her ferdin derhal bilgilendirilmesi ve anayasadan doğan haklarını derhal kullanabilmesi ve gözaltı süresinin yirmi dört saati aşmaması gerektiği yirmi ikinci maddede belirtilmiştir. Yirmi altıncı madde ise konut dokunulmazlığını teminat altına almıştır. Yirmi dokuzuncu madde her ferdin özel bilgileri ve yazışmalarının dokunulmaz olduğunu mahkeme izni olmadan kasten ve keyfi olarak incelenemeyeceğini, kayıt altına alınamayacağını net bir şekilde belirtmiştir. Otuz beş ve otuz altıncı madde dini özgürlüğü güvence altına almıştır. İnsanların onuru itibarı yahut sosyal güvenliğine ya da kamu düzene aykırı olmayan herhangi bir kişinin yazılı ve sözlü her türlü düşüncesi sansüre tabii olamayacağını otuz yedinci madde teminat altına almıştır. Otuz sekizinci madde ise silahlı ve barışçıl her türlü toplanma ve protesto hakkını güvence altına aldığını belirtmiştir. Otuz dokuzuncu madde ahlaka ve hukuka aykırı olmayan her türlü dernek ve şirketin kurulmasının önüne engel koyulamayacağını net bir şekilde belirtmiştir. Yüz otuz beşinci madde de seçme hakkının bir ödev olduğu net bir şekilde belirtilmiş ve devamında oy hakkının doğrudan, gizli evrensel ve özgür olduğu açıkça ifade edilmiştir. Yüz otuz yedinci madde ise vatandaşların seçme ve seçilme hakkını teminat altına almıştır (Panama Cumhuriyeti Anayasası, 2004).

Panama üniter devlet yapısına sahip olan bir ülkedir. Panama’da çok partili bir siyasal yapı bulunmaktadır. Ayrıca Panama’nın seçim sistemi karma seçim sistemidir. Panama’da hâkim parti yahut tek partinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Panama’da daha önceden belirlenen tarihler arasında düzenli aralılarla seçimlerin yapıldığı görülmüştür. Düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde iktidarın seçimlerle değiştiği, değişebildiği görülmüştür. Ayrıca muhalefetin iktidar olma umudu ve fırsatı olduğu gözlemlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere Freedom House Panama’yı özgür ülke statüsünde kategorize etmiştir. Fakat The Economist Panama’yı kusurlu demokrasinin olduğu ülkeler arasında kategorize etmiştir. Ancak 2014-2018 yıllarını kapsayan dönem incelendiğinde Panama’da temel hak ve özgürlüklerin uygulamasında herhangi bir olumsuz uygulamaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı Panama özelinde anayasa ile pratikte yapılan uygulamaların birbirlerini tamamladıklarını söylemek mümkündür.

3.3.Orta Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke

Bu başlık altında orta beşeri gelişmişliğe sahip ilk beş ülke incelenecekti fakat ilk beş ülke arasında olan Irak Cumhuriyeti, Filistin Devleti, Fas Krallığı ve Kırgızistan Cumhuriyeti hibrit rejim oldukları için hibrit rejim olan ülkeler ile birlikte değerlendirileceklerinden dolayı bu başlık altında incelenmemiştir. Bu başlık altında ilk beş ülkeden birisi olan Marshall Adaları Cumhuriyeti ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti ile hibrit rejim olan ülkelerin hemen ardından gelen Guyana Kooperatif Cumhuriyeti, El Salvador Cumhuriyeti ve Tacikistan Cumhuriyeti incelenmiştir.

3.3.1. Marshall Adaları Cumhuriyeti

Marshall Adaları Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre yüz on yedinci sırada yer almış ve orta beşeri gelişmişliğe sahip olan ülke olarak değerlendirilmiştir. Freedom House Marshall Adaları'nı özgür ülke statüsünde kategorize etmiştir. The Economist ise yaptığı demokrasi değerlendirmesinde Marshall Adaları'nı dâhil etmemiştir.

Marshall Adaları anayasasının ikinci maddesi her ferdin vicdan, inanç ve düşünce özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmiştir. Bu maddenin devamında basın, ifade özgürlüğü barışçıl toplanma dernek kurma, bilgi edinme ve dinin özgürce yaşanması karşısında herhangi bir engelin getirilemeyeceği bu hakların güvence altına alındığı açık bir şekilde belirtilmiştir. Hiç kimse zorla ve zorunlu bir şekilde çalıştırılmaz, hiçbir fer köle olamaz, esaret altında tutulamaz. Yine bu maddenin devamında kanunların belirlediği ve yetkilendirdiği durumlar ve kişiler haricinde hiç kimsenin meskeni kasten ve keyfi bir şekilde aranmayacağı belirtilmiştir, kanuni usul ve esaslar olmadıkça hiçbir fert mülkiyetten ve özgürlükten yoksul bırakılamayacağı ifade edilmiş ve herkesin kanun önünde eşit olduğunu yine her ferdin adil bir yargılama hakkına sahip olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir. Dördüncü madde Marshall Adaları vatandaşı her ferdin seçme (18 yaşını gelmiş) ve seçilme (21 yaşına gelmiş) hakkına sahip olduğu açık bir şekilde belirtmiştir (Marshall Adaları Cumhuriyeti Anayasası, 2020).

Marshall Adaları üniter devlet yapısına sahip olan bir ülkedir. Marshall Adaları çok partili siyasal sisteme sahip olan ülkelere birisidir. Marshall Adaları'nın seçim sistemi ise çoğunluk seçim sistemidir. Bu ülkede tek partinin

varlığından yahut hâkim partinin iktidarından bahsetmek mümkün değildir. Zira çok partili bir sistem işlemektedir. Marshall Adaları'nda daha önce belirlenen tarihler içerisinde seçimler yapılmaktadır. Yapılan bu seçimlerle iktidar erkinin el değiştirdiği, değiştirebildiği muhalefetin iktidar olma fırsatının olduğu gözlemlenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Freedom House Marshall Adaları'nı özgür ülke statüsünde kategorize etmiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemelerle Marshall Adaları'nda yukarıda açıklanan temel hak ve özgürlüklerin uygulamasında son beş yıl (2014-2018) içerisinde herhangi bir olumsuz uygulamaya rastlanmamıştır. Bundan ötürü Marshall Adaları özelinde anayasa ve pratikte yapılan uygulamaların birbirini tamamladığını söylemek mümkündür.

3.3.2. Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti

Vietnam Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre yüz on sekizinci sırada yer almış ve orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkeler arasında değerlendirilmiştir. The Economist yapmış olduğu demokrasi değerlendirmesinde Vietnam'ı otoriter ülke statüsünde Freedom House ise özgür olmayan ülke kategorisinde değerlendirmiştir.

Vietnam anayasasının üçüncü maddesi halkın mülkiyetini teminat altına almıştır. Bu maddenin devamında tüm insanların hak ve hürriyetlerini sağlamak, tanımak, korumak ve saygı duymanın devletin temel hedefi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yine bu maddede devletin temel hedefinin zengin bir halk, güçlü bir demokrasi ve insan haklarının uygulanabildiği bir ülke, özgür, mutlu, müreffeh ve kapsamlı kalkınma koşullarının olduğu bir ülke yaratmaktır. Beşinci madde tüm etkin grupların haklarını teminat altına almış tüm halkların eşit olduğunu, bir birilerine saygı duyması gerektiğini belirtmiş ve tüm bölünmeleri ve etkin ayrımcılıkları kesinlikle reddetmektedir. On dördüncü madde insan haklarının (siyasi, sosyal, medeni, kültürel ve ekonomik) anayasaca tanındığını, saygı gösterildiğini ve teminat altına alındığını yalnızca kanunlarla düzenlenen haller haricinde kısıtlanabileceği belirtilmiştir. On altıncı madde hiçbir ferde medeni, sosyal, kültürel ve siyasi yaşamında ayrımcılık tanınmayacağını her ferdin yasalar önünde eşit olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir. Yirminci madde her ferdin vücut dokunulmazlığı, haysiyeti, şerefi ve sağlığı teminat altına alınmıştır. Yine bu maddenin devamında şiddet, işkence, zulüm ve her türlü kötü muamele yasaklanmış mahkeme kararı olmadan tutuklanamayacağı belirtilmiş kişilerin tutuklanması ve

gözetine alınması hususu kanunlarla belirtilmiştir. Yirmi birinci madde ise özel hayatın gizliliğini teminat altına almıştır. Yirmi dördüncü madde dini inançlara inanma yahut inanmama özgürlüğünü teminat altına almıştır. Yirmi beşinci madde ise vatandaşların bilgiye erişim, örgütlenme, gösteri yapma, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi haklarının teminat altına alındığını belirtmekte ve bu haklarının nasıl ve ne şekilde kullanılacağı nerede ve hangi hususlarda bu hakların kısıtlanacağı kanunlar ile belirlendiği ifade edilmiştir. Yirmi altıncı madde ise cinsiyet eşitliğini teminat altına almıştır. Yirmi yedinci madde Vietnam vatandaşı her ferdin seçme (18 yaşına gelmiş) ve seçilme (21 yaşına gelmiş) hakkına sahip olduğu açık bir şekilde belirtmiştir (Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, 2013).

Yukarıda Vietnam anayasasının kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan anayasa maddeleri açıklanmıştır. Vietnam'da teori ile uygulamanın birbirini tam anlamda tamamlamadığını aşağıda verilen örnekleri ile görmek mümkündür:

- 2014 Nisan ayında Nha Trang şehri polisi, blog yazarı Nguyen Ngoc Nhu Quynh ve diğer önde gelen aktivistler tarafından düzenlenen bir insan hakları toplantısını zorla dağıtmıştır. Yine Temmuz 2014'de Vietnam Bağımsız Gazeteciler derneğini kuran gazeteciler Eylül ayında yetkili merciler tarafından sorgulanmak için çağırılmışlardır. Vietnam hükümeti birçok gazeteci ve düşünürü yurt dışında yapılan kongrelere, oturumlar, sempozyumlara gitmelerine izin vermemektedir. (2014'de Cenevre'de düzenlenen Evrensel Periyodik İnceleme oturumuna katılmak için yurtdışına çıkmak isteyen Pham Chi Dung'un yurtdışına çıkışı engellenmiştir. Nisan 2014'te Nguyen Thi Huyen Trang, Temmuz 2014'de ise Pham Dac Dat yurtdışında yapılacak olan toplantıya gitmeleri hükümet yetkilileri tarafından engellenmiştir) (Human Rights Watch, 2015b).
- 2015'in Ocak, Nisan ve Temmuz aylarında Budist birkaç grubun dini liderlerinin doğum ve ölüm yıldönümlerini anmak için düzenledikleri etkinlikler polis tarafından yasaklanmış, engellenmiş ve etkinliğe katılanlar taciz edilmiş, darp edilmiş, saldırıya uğramış ve sindirilmiştir. Yine Ocak 2015'de Ho Chi Minh şehrinde yerel yetkililer bağımsız bir Mennonite kilisesinin üyelerinin topluca ibadet etmelerini engellemiştir. Mennonite kilisesi papazı Nguyen

Hong Quang ve diğer Budist aktivistler defalarca saldırıya maruz kalmıştır. Hükümet yetkilileri birçok dini alanda ibadetin yasaklanmasını keyfi olarak kamu düzeni, ulusal birlik ve çıkara aykırı olduğu iddiasıyla engellemektedir (Human Rights Watch, 2016a).

- Vietnam’da mahkemeler hükümetin kontrolü ve altında olmuştur. 2016 yılında uluslararası yargılanma standartlarının çok gerisinde kaldığı belirtilmiştir. Gazetecilerin ve aktivistlerin yargılanmasına katılmak isteyen aileleri, yakınları ve çalışma arkadaşları polis tarafından sürekli şiddete ve gözdağına maruz kalmışlardır (Human Rights Watch, 2017a).
- Vietnam hükümeti tüm bağımsız siyasi partileri, sendikaları, insan hakları örgütlerinin faaliyetlerini engellemiştir. Bu örgütler halka açık toplantılar yapmak için yetkili mercilerden izin istemekte fakat yürüyüş, toplantı ve gösteriler için izin talepleri reddedilmiştir. Mayıs 2016’da polis Ho Chi Minh ve Hanoi şehrinde çevre yanlısı yürüyüşleri dağıtmak için aşırı güç kullanmış ve birçok protestocuyu feci bir şekilde dövüp ve saatlerce gözaltında tutmuştur. Ayrıca gözaltında tutulan bazı protestocular (Dang Ngoc Thuy, Vo Chi Dai Duong, Quan, Xuan Dieu ve diğerleri) herhangi bir yasal işleme tabi tutulmadan alıkonulmuşlardır (Human Rights Watch, 2017a).
- Vietnam’da polisin gözaltında işkencesi sonucunda birçok kişi hayatını kaybetmektedir. Mayıs 2017’de devlete karşı propaganda yaptığı iddiasıyla Vinh Long polisi Nguyen Huu Tan’ı gözaltına almıştır. Sorgu sırasında Nguyen Huu Tan’ın intihar ederek öldüğü ailesine bildirilmiştir. Fakat ailesini direnmesiyle (cesetteki darp izleri) sorgu sırasında polisler tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir (Human Rights Watch, 2018c).

Vietnam üniter devlet yapısına sahip bir ülkedir. Vietnam’da tek parti rejimi mevcuttur. Özgür, bağımsız ve eşit koşullarda yapılan seçimlerden bahsetmek mümkün değildir. Muhalefetin etkinliğinin olmadığı görülmüştür. Muhalefet tek parti rejiminin izin verdiği ölçüde, sembolik olmaktan öteye gidememektir. Yukarıda

da belirtildiği üzere The Economist Vietnam'ı otoriter ülke, Freedom House ise özgür olmayan ülke statüsünde kategorize etmiştir. Vietnam anayasası bazı kişi temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alındığını belirtmiş olsa da son beş yılda (2014-2018) teori ile pratikte uygulanan uygulamaların birbirinin tam zıttı olduğu birbirlerini tamamlamadığı yine yukarıda verilen birtakım örneklerle görülmüştür.

3.3.3. Guyana Cumhuriyeti

Guyana Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) raporuna göre insani gelişmişlik seviyesinde yüz yirmi üçüncü sırada yer almış ve orta beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler arasında kategorize edilmiştir. The Economist 2018 demokrasi değerlendirmesinde Guyana'yı yetmiş birinci sırada kusurlu demokrasiye sahip bir ülke olarak tasnif etmiş Freedom House ise Guyana'yı 2018 değerlendirmesinde özgür ülkeler arasında kategorize etmiştir.

Guyana anayasanın kırkinci maddesi her ferdin cehaletten, açlıktan, hastalıktan uzak mutlu, üretken ve yaratıcı bir yaşam hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir. Irk, menşe, dil, din, renk, siyasi görüş ve cinsiyeti fark etmeksizin her ferdin kanun önünde eşit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu maddenin devamında her ferdin yaşam, güvenlik, özgürlük hakkının ve hukukunun korunması gerektiğini, dernek kurma, toplanma, ifade ve vicdan özgürlüğünün engellenemeyeceğini ve konut dokunulmazlığının teminat altında olduğunu açıkça belirtmektedir. Yirmi dokuzuncu madde ise kadın ve erkeğin her alanda (sosyal, ekonomi ve siyasi) eşit olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Onuncu madde ise siyasi parti kurma ve eylem özgürlüklerini garanti altına almıştır. Elli dokuzuncu madde ise seçme ve seçilme hakkını teminat altına almıştır. (Guyana Kooperatif Cumhuriyeti Anayasası, 2020).

Guyana üniter yapıya sahip olan bir devlettir. Guyana çok partili siyasi sistemin hâkim olduğu ülkelerden birisidir. Guyana'nın seçim sistemi ise nispi temsil sistemidir. Tek partinin varlığı ve/veya hâkim partinin iktidarından söz etmek mümkün değildir. Guyana'da daha önceden belirlenen tarihler içerisinde eşit şartlarda seçimler yapılmaktadır. Yapılan bu seçimler ile iktidarın el değiştirdiği, değiştirebildiği muhalefet partilerin iktidar olma fırsatları ve imkânlarının olduğu görülmüştür. The Economist Guyana'yı kusurlu demokrasinin işlediği ülkeler kategorisinde değerlendirmiştir. Freedom House ise raporunda Guyana'yı özgür ülke

statüsünde değerlendirmiştir. Bu doğrultuda her ne kadar The Economist Guyana'yı kusurlu demokrasi statüsünde değerlendirse de yapılan incelemede yukarıda anayasa da teminat altına alınan temel hak ve özgürlüklerin uygulanmasında son beş yıl (2014-2018) içerisinde herhangi bir olumsuz uygulamaya Guyana'da rastlanmamıştır. Bundan dolayı Guyana özelinde anayasa ile pratikte yapılan uygulamaların birbirlerini tamamladığı değerlendirmesini yapmak olağandır.

3.3.4. El-Salvador Cumhuriyeti

El Salvador Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde yüz yirmi dördüncü sırada yer almış ve orta beşeri gelişmişliğe sahip olan bir ülkedir. Freedom House demokrasi değerlendirmesi yaptığı 2018 raporunda El Salvador'u özgür ülke kategorisinde değerlendirmiştir. The Economist ise 167 ülkenin demokrasi değerlendirmesini yaptığı 2018 raporunda El Salvador'u kusurlu demokrasinin işlediği ülkeler arasında kategorize etmiştir.

El Salvador anayasasının birinci maddesi devletin her vatandaşının ekonomik refahı, sosyal yaşamı, kültürü, sağlığı ve özgürlüğü teminat altına aldığını net bir şekilde belirtmiştir. İkinci madde ise her ferdin yaşama, bedensel ve manevi bütünlük, çalışma, özgürlük, güvenliğini tesisi, onur ve haysiyetinin korunması ve mülkiyetinin güvence altında olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü madde dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin her ferdin kanunlar önünde eşit haklara sahip olduğu net bir şekilde belirtilmiştir. Dördüncü madde ise insan ticaretini, işkenceyi, zulmü, kötü muameleyi ve köleliği yasaklamış her ferdin özgür olduğunu belirtmiştir. Altıncı madde kamu düzenini bozmadan, kişi hak ve özgürlüklerini ihlal etmeden her ferdin fikirlerini özgürce ifade edip yayabileceğini teminat altına almıştır. Yedinci madde ise silahsız ve barışçıl olmak koşuluyla El Salvador sakinlerinin özgürce örgütlenebileceğini, dernek kurabileceğini ve protestolara katılabileceğinin güvencesini vermiştir. On birinci madde hiçbir ferdin özgürlüğü, yaşam hakkı ve mülkiyetinden (konut dokunulmazlığı yirminci maddede teminat altına alınmıştır) yoksun bırakılamayacağını on ikinci madde ise adil yargılanma hakkının güvencesini vermekte on dördüncü madde ise yargılama yetkisinin sadece yetkili yargı organlarında olduğunu belirtmektedir. Yirmi beşinci ve yirmi altıncı madde dini özgürlüğü güvence altına almıştır. Yetmiş birinci, ikinci ve üçüncü madde on sekiz yaşında olan El Salvador vatandaşlarının seçme ve seçilme hakkını teminat altına almıştır (El Salvador Cumhuriyeti Anayasası, 2014).

Yukarıda El Salvador anayasasının teminat altına almış olduğu kişi hak ve hürriyetleri açıklanmıştır. El Salvador'da teori ile uygulamanın tam manada birbirini tamamlamadığı aşağıda verilen örneklerde görülmektedir:

- Ağustos 2016 itibariyle Genel Müfettişlik Ofisi, işkence ve zalimce muamele iddiasıyla 31 polis hakkında şikâyetin olduğunu açıklamıştır. Ayrıca maddi durumu kötü olan gençlerin polisler tarafından çete üyelerine özendikleri iddiasıyla kötü muameleye maruz kaldıkları belirtilmiştir (U.S.Embassy İn El Salvador, 2016).
- İnsan Hakları Ombudsmanlığı yayınladığı insan hakları raporunda Haziran 2015 ile Mayıs 2016 yılları arasında polis ve askerin ihlal ettiği toplamda 1.284 insan hakları ihlali şikâyeti olduğunu açıklamıştır (U.S.Embassy İn El Salvador, 2016).
- El Salvador'un hükümetinin (2010'lu yıllarda) çözemediği, çözmekte yetersiz kaldığı hususların başında çeteleşme ve çete olayları gelmektedir. Ülkenin neredeyse tamamına yayılmış yaklaşık altmış bin (60 bin) çete üyesinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çete üyeleri, gasp, adam kaçırma, şantaj ve öldürme, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi birçok olaya karışmışlardır. Ayrıca seçim süreçlerinde hemen hemen tüm siyasi partilerin bazı yöneticilerin bu çete üyeleriyle görüştükleri iş birliği yaptıkları görülmüştür. Fakat 2017 yılı itibariyle çetelere yönelik sert politikalar ve önlemler alınmış 2017 sonlarına doğru on sekiz bin (18 bin) çete üyesi yakalanmış ve ceza evine gönderilmiştir (Country Reports On Human Rights Practices For, 2018b); (Human Rights Watch, 2019c).
- İç savaşın (1980-1992 yılları arasında) izlerinin silinmeye çalışıldığı El Salvador'un birçok şehrinin suçluların cenneti olduğu belirtilmektedir. El Salvador dünyada en çok cinayetin işlendiği ülkeleri başında gelmektedir (Kamiloğlu, 2018).
- El Salvador Gazetecilere Yönelik Saldırı İzleme Merkezi 2017-2018 dönemi arasında gazetecilere saldırı, gözdağı, erişim yasağı olmak üzere toplamda 25 olayın meydana geldiğini belirtmiştir (Asociacion de Periodistas de el Salvador, 2018).

El Salvador üniter devlet yapısına sahip olan bir ülkedir. El Salvador’da adil, özgür ve bağımsız seçimlerin yapıldığı gözlemlenmiştir. Daha önceden belirlenen tarihler içerisinde seçimlerin yapılmakta muhalefetin iktidar olma umudu ve fırsatının olduğu görülmüştür. Yukarıda da ifade edildiği üzere Freedom House El Salvador’u özgür ülke, The Economist ise kusurlu demokrasinin işlediği ülkeler arasında kategorize etmiştir. El Salvador anayasası bazı temel hak ve özgürlüklerin teminat altına aldığına güvencesini vermiştir. Fakat son beş yılda (2014-2018) anayasa belirtilen bazı hak ve hürriyetler ile pratikte uygulamaların birbirini tamamlamadığını, tamamlayamadığını yukarıda verilen örnekler ile doğrultusunda anlamak mümkündür.

3.3.5. Tacikistan Cumhuriyeti

Tacikistan Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde yüz yirmi beşinci sırada yer aldığı belirtilmiş ve orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olduğu ifade edilmiştir. The Economist 2018 demokrasi değerlendirmesinde Tacikistan’ı 167 ülke arasında yüz elli birinci sırada otoriter rejim olduğunu, Freedom House ise 2018 değerlendirmesinde Tacikistan’ı özgür olmayan ülkeler kategorisinde olduğunu belirtmiştir.

Tacikistan anayasasının beşinci maddesi temel insan hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından gözetildiğini ve teminat altına alındığı belirtmektedir. Ayrıca on dördüncü madde de temel hak ve hürriyetlerin anayasa, kanunlar, Tacikistan Devleti ve uluslararası yasal düzenlemelerle güvence altına alındığı belirtmiştir. On yedinci madde her ferdin, dili, milliyeti, ırkı, dini, sosyal statüsü, mülkiyeti ve eğitim durumu ne olursa olsun kanunlar ve mahkemeler önünde her koşulda eşit hak ve sorumluluklara sahip olduklarını net bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca bu maddenin devamında kadın ve erkeklerin eşit hak ve sorumluluklara sahip olduğu da belirtilmiştir. On sekizinci madde her ferdin yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmiş, kişinin dokunulmazlığının devlet tarafından teminat altına alındığı ifade edilmiş, hiç kimsenin işkenceye zalimce, insanlık dışı, aşağılayıcı muamele görmesi yasaklanmıştır. On dokuzuncu madde ise hiç kimsenin yasal dayanak olmadan tutuklanamayacağını, tutuklandıktan itibaren herkesin bir temsilci yardımına başvurma hakkının teminat altında olduğunu belirtmektedir. Aynı bu maddenin devamında yargılama yetkisinin kanunla belirtilmiş bağımsız ve tarafsız yargı organı tarafından yapılacağı belirtilmektedir. Yirmi ikinci madde konut dokunulmazlığını

teminat altına almıştır. Kanunlarla belirlenen hususlar dışından hiçbir ferdin konutuna zorla girilemeyeceğini konuttan mahrum bırakılamayacağını belirtmektedir. Yirmi üçüncü madde ise kanunda belirtilen haller dışında kişisel iletişim gizliliğini teminat altına almıştır. Yirmi altıncı madde ise din ve vicdan özgürlüğünü rahatça yaşayabilmenin güvencesini vermiştir. Yirmi yedinci madde her vatandaşın siyasi yaşama ve kamu yönetimine doğrudan yahut dolaylı bir şekilde (temsilciler aracılığıyla) katılma hakkına sahip olduğunu açık bir şekilde belirtmiş ve maddenin devamında her Tacikistan vatandaşı kanunların belirtmiş olduğu yaştan (örneğin seçme yaşı 18'dir.) itibaren seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu teminatını vermiştir. Yirmi sekizinci madde her vatandaş kamu kurumların oluşumuna, sendikaların ve siyasi partilerin kuruluşuna, katılma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Yirmi dokuzuncu madde ise her vatandaşın kanunla belirlenen barışçıl yürüyüşlere, mitinglere, gösterilere ve toplantılara katılma hakkının olduğu belirtmiş ayrıca hiç kimse bahsi geçen faaliyetlere zorla götürülemeyeceğinin garantisi verilmiştir. Otuzuncu madde basın özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü ve medyayı her ferdin kullanma özgürlüğünü garanti altına almıştır (Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası, 2006).

Yukarıda Tacikistan anayasasının kişi hak ve özgürlüklerini teminat altına alan anayasa maddeleri belirtilmiştir. Tacikistan'da teori ile uygulamanın birbirini tam manada tamamlamadığını/tamamlayamadığını aşağıda verilen örnekler ile görmek mümkündür:

- Ekim 2014'te muhalif Grup 24 Duşanbe şehrinde halka açık bir gösteri planlamış fakat etkinliğin yapılmasından günler öncesinden itibaren ülke genelinde internet ve cep telefonu erişim hizmeti hükümet yetkililerince kısıtlanmış ve engellenmiştir. Ayrıca hükümet yetkilileri yıl boyunca birçok uluslararası kuruluş temsilcisine vize vermeyi reddetmiş, bağımsız gözlemcilerin denetimini engellemek için hükümet yöneticileri bütün imkânları kullanmışlardır (Human Rights Watch, 2015c).
- 2015 yılında hükümet mensupları siyasi muhalefete karşı baskı ve sindirme politikalarını genişletmiştir. 2015'in ilk aylarında muhalefet partisi olan Sosyal Demokrat Partisi genel başkan yardımcısı olan Shukhrat Kudratov, dolandırıcılık ve rüşvetten suçlu

bulunduğu belirtilmiştir. Fakat Kudratov'un üzerine atılan bu suçlamadan önce 2013 yılında cumhurbaşkanı adayı olacağını belirten ve sonradan hükümetin talimat vermesiyle tamamen siyasi amaçlı olarak gözaltına alınan ve 26 yıl hapis cezasına çarptırılan Zayd Saidov'un avukatlığını yapmıştır. Cumhurbaşkanı adayı olabileceğini açıklayan Saidov'a yakın olan birçok kişi gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır (Human Rights Watch, 2016b).

- 2016'da Tacikistan devlet telekomünikasyon kurumu ulusal güvenliği koruma iddiasıyla Gmail, Radio Free Europe, Radio Ozodi, Facebook ve muhalefet web siteleri ile birlikte hükümeti eleştiren ve/veya eleştirme potansiyeli olan bütün web siteleri engellemiştir. Kasım 2016'da Tacikistan'ın son bağımsız gazetelerinden birisi olarak anılan "Nigoh" cumhurbaşkanı kelimesini yanlış yazdığından ötürü- devlet başkanına hakaret olarak kabul edilmiş- kapanmaya zorlanmıştır (Human Rights Watch, 2017b).
- 2017'de Tacikistan'da ifade ve düşünce özgürlüğünü önüne tabiri caizse set çekilmiştir. İktidar erkini elinde bulunduran kişi/kişiler muhalefeti, çok sesliliği susturmak için kapsamlı ve sert uygulamaları faaliyete geçirmiştir. Güvenlik güçleri basın ve yayın kuruluşlarına karşı korkutma ve sindirme politikalarını uygulamıştır. Muhalefet ve basın siyasi amaç güden yargılamalar, keyfi tutuklamalar, tacizler ve hapis cezalarıyla karşı karşıya kalmıştır (Uluslararası Af Örgütü, 2018: 16).
- 2018'de Tacikistan yöneticileri erkekler için uzun sakal ve kadınlar için başörtüsü olmak üzere bazı giyim şekillerini yasaklayarak inanç ve din özgürlüğünü ciddi bir şekilde kısıtlamıştır. Ayrıca hükümet, İslam inanç hareketlerinden olan Selefililiği 2011'den bu yana yasaklamıştır. Selefi gruplara üye oldukları iddiasıyla her yıl birçok kişi tutuklanmaktadır (Human Rights Watch, 2019d).

Tacikistan üniter devlet yapısına sahip bir ülkedir. Tacikistan'da bağımsız, eşit koşullarda ve tarafsız bir şekilde yapılan seçimlerin varlığından söz etmek

mümkün değildir. Tacikistan’da iktidar gücünü elinde bulunduranlar devlet gücüyle muhalefeti bastırıp, sindirmektedir. Bundan ötürü muhalefetin iktidar olma fırsatı ve ümidinin olmadığı gözlemlenmiştir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere The Economist Tacikistan’ı otoriter bir ülke, Freedom House ise özgür olmayan ülke kategorisinde değerlendirmiştir. Tacikistan anayasasında kişi temel hak ve hürriyetleri açık bir şekilde ifade edilip teminat altına alındığı belirtilmesine rağmen son beş yılda (2014-2018) anayasada belirtilmiş olan temel hak ve hürriyetler ile pratikte uygulamaların birbirini tamamlamadığını yukarıda verilen örneklerle görülmüştür.

3.4.Düşük Beşeri Gelişmişliğe Sahip Olan Beş Ülke

Bu başlık altında düşük beşeri gelişmişliğe sahip ilk beş ülke açıklanacaktı fakat ilk ülkede Suriye Arap Cumhuriyeti yer almıştır, Suriye’de yaklaşık dokuz yıldır iç savaş olduğu için değerlendirmeye tabii tutulmamıştır. İlk beş ülkeden yalnızca Ruanda Cumhuriyeti değerlendirmeye alınmıştır. Zira ilk beş ülke arasında olan Papua Yeni Gine Devleti, Komorlar Birliği ve Nijerya Federal Cumhuriyeti hibrit rejim olan ülkeler ile birlikte değerlendirileceğinden ötürü bu başlık altında incelenmemiştir. Bu ülkeler yerine alt sırada yer alıp hibrit rejim olmayan Togo Cumhuriyeti, Moritanya İslam Cumhuriyeti, Sudan Cumhuriyeti ve Afganistan İslam Cumhuriyeti değerlendirilmiştir.

3.4.1. Ruanda Cumhuriyeti

Ruanda Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani beşeri gelişmişlik seviyesinde yüz elli yedinci sırada yer aldığı belirtilmiş ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler arasında kategorize edilmiştir. Freedom House 2018 demokrasi değerlendirmesinde Ruanda’yı özgür olmayan ülkeler arasında, The Economist ise 2018 demokrasi değerlendirmesinde Ruanda’yı otoriter ülkeler arasında değerlendirmiştir.

Ruanda anayasasının on ikinci maddesi her ferdin yaşam hakkını teminat altına almıştır. On üçüncü madde ise her insanın kutsal ve dokunulmaz olduğunu devlet erkinin insanı koruma, savunma ve saygı gösterme yükümlülüğünün olduğunu belirtmiştir. On dördüncü madde herkesin ruhsal ve bedensel bütünlük hakkı olduğunu belirtmiş, hiçbir ferdin zalimliğe, işkenceye, kötü, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye ve tacize maruz kalmaması gerektiğini belirtmektedir. On

beşinci madde ise herkesin kanun önünde eşit hak ve sorumluluklara sahip olduğunu belirtmektedir. On altıncı madde dil, din, klan, cinsiyet, klan, soy, inanç, servet, kültürel farklılıklar, ekonomik kategoriler, bölge, siyasi görüş, zihinsel ve fiziksel engeller gibi her türlü ayrımcılığı yasaklamıştır. Yirmi üçüncü madde konut dokunulmazlığını, iletişim mahremiyetini, insan onur ve haysiyetini teminat altına almıştır. Yirmi dördüncü madde herkesin güvenliği ve özgürlüğü devlet tarafından teminat altına alındığını belirtmiş ve kanunların yetki verdiği kişi ve kurumlar haricinde hiç kimsenin yargılama yapıp ceza verme yetkisine sahip olmadığını net bir şekilde belirtmiştir. İkinci madde oy hakkının evrensel olduğunu belirtmiş seçme ve seçilme hakkına tüm Ruanda vatandaşlarının sahip olduğunu net bir şekilde belirtmiştir. Ayrıca yirmi yedinci madde ise tüm Ruanda vatandaşlarını hükümete doğrudan yahut temsilciler vasıtasıyla katılma hakkını güvence altına almıştır. Yirmi dokuzuncu madde her vatandaşın tarafsız, bağımsız ve eşit mahkemeler tarafından yargılanma hakkına sahiptir. Otuz birinci madde ise herkesin dernek (otuz dokuzuncu maddede dernek kurma hakkına bir daha değinilmiştir) ve sendika kurma hakkını güvence altına almıştır. Otuz yedinci madde ise her ferdin din ve vicdan özgürlüğünün güvencesidir. Otuz sekizinci madde bilgiye erişim, basın ve ifade özgürlüğü devlet garantisinde olduğu belirtilmiş ve kanunla belirlenen haller dışında bilgiye erişimin ve ifade özgürlüğüne helal getirilemeyeceği net bir şekilde ifade edilmiştir. Kırkıncı madde ise silahsız ve barışçıl toplanma özgürlüğünü teminat altına almıştır (Ruganda Cumhuriyeti Anayasası, 2015).

Yukarıda Ruanda anayasasının temel kişi hak ve hürriyetlerini teminat altına alan anayasa maddeleri belirtilmiştir. Ruanda’da teori ile uygulamanın birbirini tam anlamda tamamlayamadığını aşağıda verilen örneklerle görmek mümkündür:

- Yolsuzlukla mücadele aktivisti Gustave Makonene Temmuz 2014’te öldürülmüştür. Yapılan araştırmalarda iki polisin Makonene’nin öldürülmesiyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir (Human Rights Watch, 2015d).
- Araştırmacı gazeteci John Williams Ntwali 2015 ‘te tanınmış işadamı Assinapol Rwigara’nın ölümünü ve birçok hassas konuyu araştırmakta iken 2016’yılıının Ocak ayında küçük bir çocuğa tecavüz ettiği iddiasıyla tutuklanmıştır. Sonrasında suçlama uygunsuz saldırı daha sonrasında ise bu suçlama düşürülmüştür.

Fakat Ntwali, hakkında karalama kampanyaları hükümet yetkilileri tarafından devam etmiştir (Human Rights Watch, 2017c).

- 6 Aralık 2016'da Fulgence Rukundo isimli bir vatandaş hırsızlık yaptığı iddiasıyla Batı Ruganda yakınlarındaki köyünden askerler tarafından gözaltına alınmış ve köyün ilerisinde infaz edilmiştir (Human Rights Watch, 2018d).
- 2017'de yapılan başkanlık seçim sonuçlarına Ruanda Yurtsever Cephesi ve Ruanda Demokratik Yeşiller Partisi başkan adayları ile bağımsız başkan adayı seçim öncesinde İktidardaki Ruanda Yurtsever Cephesi başkan adayı ve daha önceki dönem devlet başkanı Paul Kagame taraftarları ve hükümet yetkililerince gözdağı, baskı, taciz ve tehditlerle karşı karşıya kaldıklarını belirtmişlerdir (Human Rights Watch, 2018d).
- İktidarda bulunan Ruanda Ruanda Yurtsever Cephesi ve Başkan Paul Kagame, siyasi muhalefet liderlerini, susturmuş, sindirmiş, sürgüne yollamış ve/veya tutuklatmıştır. Bundan ötürü iktidar erkini elinde bulunduran Başkan ve partisi Ruanda siyaseti üzerinde hegemonyasını kurmuştur. Baskı, şantaj, sindirme ile tarafsız, bağımsız, adil ve eşit olmayan şartlarda yapılan seçimler ile iktidar gücünü elinde bulunduran Başkan Paul Kagame %98,8 oyla yeniden başkanlığa seçilmiştir (Human Rights Watch, 2019e).

Ruanda üniter bir devlet yapısına sahiptir. Ruanda'da bağımsız, tarafsız ve eşit koşullarda yapılan seçimlerin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ruanda'da devlet gücünün elinde bulunduran hâkim parti kendisine muhalefet olan, muhalefet olma potansiyeli olan her kurumu, partiyi ve ferdi bastırıp, sindirmiş ve sindirmeye devam etmektedir. Bundan ötürü muhalefet etmeye çalışan siyasi partilerin iktidar olma fırsatı ve umudu da yoktur. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere Freedom House Ruanda'yı özgür olmayan ülke, The Economist ise otoriter ülke kategorisinde değerlendirmiştir. Ruanda anayasasında kişi hak ve hürriyetler açık bir şekilde belirtilmiş ve teminat altına alınmıştır fakat Ruanda'da son beş yılda (2014-2018) açıklanan temel hak ve hürriyetler ile pratikte yaşanan uygulamaların birbirini tamamlamadığını yukarıda verilen bazı örneklerle anlaşılmıştır.

3.4.2. Moritanya İslam Cumhuriyeti

Moritanya Birleşmiş Milletler İnsan Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde yüz altmış birinci sırada yer aldığı belirtilmiş ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler arasında kategorize edilmiştir. The Economist 2018 demokrasi değerlendirmesinde Moritanya'yı 167 ülke arasında yüz on altıncı sırada olduğunu belirtmiş ve otoriter bir rejime sahip olan ülkeler arasında olduğunu açıklamıştır. Freedom House ise 2018 demokrasi değerlendirmesinde Moritanya'yı özgür olmayan ülkeler arasında değerlendirmiştir.

Moritanya anayasasının birinci maddesi sosyal statü, ırk, cinsiyet ve köken fark etmeksizin tüm vatandaşların kanun önünde eşit haklara sahip olduğu güvencesini vermiştir. Onuncu madde devletin tüm vatandaşlarına bireysel ve kamusal özgürlüklerin güvencesini vermiştir. Ayrıca bu maddenin devamında ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, dernek ve sendika kurma özgürlüğünü güvence altına almış ve özgürlüklerin ancak yasaları belirtmiş olduğu durum ve hallerde belirtilen ölçülerde kısıtlanabileceği ifade edilmiştir. On üçüncü madde köleliği, işkenceyi, zulmü, insan istismarını, insanlık dışı her türlü muameleyi yasaklamıştır. Ayrıca meşru yargı organı tarafından suçluluğu deliller ile kanıtlanana kadar herkesin masum kabul edileceği belirtilmiştir. Yine bu maddenin devamında kanunların ön gördüğü haller dışında keyfi olarak hiçbir fert tutuklanamaz, cezalandırılmaz ve devlet erki vatandaşının konutunu, özel yaşamını, onurunu ve özel hayatını korumak ile mükellef olduğu açıkça belirtilmiştir. Üçüncü ve kırk yedinci madde ise seçme ve seçilme hakkını teminat altına almıştır (Moritanya İslam Cumhuriyeti Anayasası, 2017).

Yukarıda Moritanya anayasasının temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan anayasa maddeleri belirtilmiştir. Moritanya'da teori ile uygulamanın birbirini tam anlamda tamlamadığını, tamamlayamadığını aşağıda verilen örneklerle açıklamak mümkündür:

- 2017'de yapılan seçimler sonrasında 11 gün boyunca internet erişimini ülke genelinde kesmiştir (Country Reports On Human Rights Practices For, 2018c: 9).
- Moritanya'da kölelik 1981 yılında kaldırılmış 2007 yılında ise kölelik suç olarak sayılmış olmasına rağmen Küresel Kölelik

İndeksine göre Moritanya’da doksan bin doğrudan yahut dolaylı bir şekilde köle statüsünde çalıştırılan kişinin olduğu belirtilmiştir. Tahmin edilen köle sayısı Moritanya’nın nüfusunun yüzde ikisine denk gelmektedir. (Human Rights Watch, 2019f)

- 7 Ağustos 2018’de yetkililer kölelik karşıtı bir derneğin başkanı olan Biram Dah Abeid’i hakaret ve tehdit iddiasıyla tutuklamıştır (Human Rights Watch, 2019f).
- Cheikh Jiddou ve Abderrahmane Weddady adlı iki kişi 22 Mart 2017’de Facebook’ta hükümetin yolsuzluğa bulaştığını ifade ettikleri birkaç paylaşım yapmışlardır. Bu paylaşımlardan hemen sonra polisler tarafından bu iki kişi gözaltına alınmıştır (Country Reports On Human Rights Practices For, 2018c: 6).
- Senatör Mohamed Ould Ghadda 2017’nin ilk aylarında Başkan Abdülaziz tarafından desteklenen bir önergeyi feshetmeye ön ayak olmuştur. Mohamed Ould Ghadda Ağustos 2017’de bir finansçıdan rüşvet aldığı iddiasıyla tutuklanmıştır (Human Rights Watch, 2019f).

Moritanya üniter devlet yapısına sahiptir. Moritanya’da çok partili bir siyasal yapı mevcuttur. Seçim sistemi ise listeli nispi temsil sistemidir. Moritanya’da her ne kadar çok partili bir siyasal yapı olsa da yapılan incelemelerde hâkim partinin iktidarının söz konusu olduğu görülmüştür. Muhalefet partilerinin iktidar olma umudu ve fırsatının olmadığı görülmüştür. Zira yukarıda da belirtildiği üzere The Economist değerlendirmesinde Moritanya’yı otoriter rejim, Freedom House ise özgür olmayan ülke olarak açıklamıştı. Bu değerlendirmeler doğrultusunda Moritanya anayasasında temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı belirtilmiştir. Fakat Moritanya’nın son beş yılı (2014-2018) değerlendirildiğinde açıklanmış olan temel hak ve özgürlükler ile pratikte yaşanan uygulamaların birbirini tamamlamadığı yukarıda verilen bazı örnekler ile görülmüştür.

3.4.3. Togo Cumhuriyeti

Togo Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde yüz altmış yedinci sırada yer almış ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler arasında kategorize edilmiştir. Freedom House 2018 demokrasi değerlendirmesinde Togo’yu özgür olmayan ülkeler arasında

değerlendirmiştir. The Economist ise 2018 demokrasi değerlendirmesinde Togo'yu 167 ülke arasında yüz yirmi altıncı sırada otoriter ülke olarak değerlendirmiştir.

Togo anayasasının ikinci maddesi dil, din, ırk, cinsiyet ve sosyal durum ayrımı yapmadan tüm vatandaşların kanun önünde eşitliğini teminat altına almıştır. Bu maddenin devamında ise tüm dini görüşlere ve siyasi görüşlere saygı duyulması gerektiğini açık bir şekilde belirtmiştir. Beşinci madde oy hakkının evrensel olduğunu belirtmiştir. Seçme yaşının on sekiz olduğu belirtilip her on sekiz yaşına gelen Togo vatandaşının seçme hakkının teminat altında olduğu (seçilme yaşının ise kanunla belirtilmiştir) belirtilmiştir. Yedinci madde her Togo vatandaşının (belirli kurallar çerçevesinde) özgürce siyasi parti kurabileceğinin güvencesidir. On birinci madde ise hak ve onur bakımından eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Bu maddenin devamında ise kadın ve erkeğin yasalar önünde eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu açıklanmıştır. On üçüncü madde devletin bütün fertlerin ruhsal ve bedensel yaşam hakkını teminat altına almakla mükellef olduğunu açıklamıştır. On beşinci madde hiç kimsenin keyfi olarak tutuklanamayacağını belirtmiştir. On altı on yedi ve on sekizinci madde tutuklanan herkesin bağımsız ve tarafsız yargı organları tarafından yargılanma hakkının olduğunu belirtmiştir. Yirmi birinci madde ise insanın kutsal olduğunu, dokunulamayacağını belirtmiş ve hiç kimsenin zalimliğe, işkenceye, kötü muameleye, aşağılayıcı davranışlara ve insanlık dışı muameleye tabii olamayacağını belirtmiştir. Yirmi beşinci madde her ferdin din, vicdan ve düşünce özgürlüğünün olduğunu belirtmektedir Kişiler bu hak ve özgürlüklerini kullanırken diğer fertlerin haklarına ve kamu düzenine riayet etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Yirmi altıncı madde ise her ferdin konuşma ve yazma yoluyla fikir ve düşüncelerini yayma hakkına sahip olduğu ve bunu özgürlüğünü teminat altına alınmıştır. Ayrıca bu maddenin devamında basın özgürlüğünün devlet erki tarafından teminat altına alındığını net bir şekilde ifade etmiştir. Yirmi sekizinci madde özel hayat, haysiyet, şeref ve konut dokunulmazlığını güvence altına almıştır (Togo Cumhuriyeti Anayasası, 2007).

Yukarıda Togo anayasasının temel hak ve hürriyetleri teminat altına alan anayasa maddeleri belirtilmiştir. Togo'da teori ile uygulamanın birbirini tam manada tamlamadığını, tamamlayamadığını aşağıda verilen örnekle ile belirtmek mümkündür:

- Haziran 2016'da İbrahim Agriga, Guerin Kouka'daki konutunda iken üç polis tarafından gözaltına alınmıştır. Gözaltında iken işlemediği bir suçu kabul etmesi için ağır şiddete maruz kaldığı belirtilmiş ve üç gün sonra herhangi bir açıklama yapılmadan serbest bırakıldığı açıklanmıştır (Amnesty International, 2017).
- 28 Şubat 2017'de başkent Lome'de petrol fiyatlarının artışını protesto eden grubu dağıtmaya çalışan güvenlik güçleri gerçek mühimmat kullanmış bazı göstericiler vefat etmiş birçok gösterici ise yaralanmıştır (Amnesty International, 2018).
- Eylül 2017'de muhalefet öncülüğünde yapılan protestolardan dolayı iktidar ülke genelinde protesto organizasyonlarını aksatmak için ülke genelinde dokuz gün boyunca internete erişimi engellemiştir. Ayrıca bu protestolara müdahalelerin sertliğinin ulusal ve uluslararası medyada paylaşılması için gazetecilerin çalışmaları ve uluslararası hak savunucuların ülkeye girişi engellenmiştir (Amnesty International, 2018).
- Ağustos 2018'de bir muhalefet hareketinin sözcüsü olan Folly Satchivi izinsiz bir basın toplantısı düzenlediği gerekçesiyle tutuklanmıştır. Hükümet yetkilileri Satchivi, kamu düzenini bozmakla suçlamıştır. Ocak 2019'da kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle üç yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (U.S. Department Of State , 2019)
- 20 Nisan 2018'de güvenlik güçleri izinsiz protestolar düzenlediği iddiasıyla muhalefet partisinin danışmanı Ouro-Djikpa Tchatikpi'yi gözaltına almıştır. Mahkemeye çıkmadan hakkında herhangi bir dava dosyası oluşturulmadan Tchatikpi üç aydan fazla tutuklu kaldıktan sonra 10 Ağustos 2018'de serbest bırakılmıştır (U.S. Department Of State , 2019).

Togo üniter devlet yapısına sahip bir ülkedir. Togo'da çok partili bir siyasi sistemi mevcuttur. Seçim sistemi nispi temsil sistemidir. Togo'da hâkim partinin iktidarı mevcuttur. Muhalefet vardır fakat muhalefetin iktidar olma umudu ve fırsatı yoktur, devlet gücünü elinde bulunduran iktidar erki muhalefeti ve muhalif

olabilecek potansiyelde olanlara karşı baskı ve sindirme politikaları uygulamıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere The Economist demokrasi değerlendirmesinde Togo'yu otoriter ülke Freedom House ise özgür olmayan ülke statüsünde değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında Togo anayasasında belirtilen temel hak ve özgürlükler belirtilmiş ve Togo'nun son beş yıldaki (2014-2018) uygulamaları değerlendirildiğinde belirtilen temel hak ve hürriyetlerin pratikte uygulanmış olan uygulamalar ile birbirini tam manada tamamlamadığını, tamamlayamadığını yukarıda verilen bazı örnekler ile görmek mümkündür.

3.4.4. Sudan Cumhuriyeti

Sudan Birleşmiş Milletler İnsan Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde yüz altmış sekizinci sırada yer aldığı belirtilmiş ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler arasında kategorize edilmiştir. The Economist 2018 demokrasi değerlendirmesinde Sudan'ı 167 ülke arasında yüz kırk yedinci sırada olduğunu belirtmiş ve otoriter bir rejime sahip olan ülkeler arasında olduğunu açıklamıştır. Freedom House ise 2018 demokrasi değerlendirmesinde Sudan'ı özgür olmayan ülkeler arasında değerlendirmiştir.

Sudan anayasasının dördüncü maddesi dil, din, kültür, cinsiyet, renk, kültür, ekonomik ve sosyal durum, engel durumu ve siyasi görüşü fark etmeksizin tüm fertlerin eşit hak ve sorumluluğa sahip olduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu maddenin devamında devletin insan onurunu teminat altına aldığı belirtilmiştir. Altıncı madde ise hukukun üstünlüğünü güvence altına almıştır. Dördüncü madde de ifade edilen hususlar kırk üçüncü madde de tekrardan ifade edilmiş ve bu hususların devletin sorumluluğu ve teminatı altında olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kırk dördüncü madde her ferdin temel yaşama hakkının olduğunu belirtmiştir. Kırk altıncı madde ise kanunla belirlenen çerçevede her ferdin kişisel hak ve özgürlüklere ve insanca muamele görme hakkına sahip olduğu belirtilmiş kırk yedinci madde de ise kölelik ve zorla çalıştırmanın devlet tarafından yasaklandığı ifade edilmiştir. Kırk sekizinci madde kanunlar önünde herkesin eşit haklara sahip olduğu açıklanmıştır. Kırk dokuzuncu madde ise kadın ve erkek eşitliğini teminat altına almış ve kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizliği gidermek için kadınlara pozitif ayrımcılığın yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Elli birinci madde işkenceyi, kötü, aşağılayıcı ve insanlık dışı muameleyi kesinlikle reddetmiştir. Elli ikinci madde ise her ferdin adil yargılanma hakkını teminat altına almıştır. Elli beşinci madde herkesin özel hayatının

gizliliğinin devlet güvencesinde olduğu belirtilmiştir. Elli altıncı madde ise her insanın dini inanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmiş ve dini ibadet ve eğitimlerinin devlet güvencesinde olduğu açıklanmıştır. Elli yedinci madde ise herkesin basın ve ifade özgürlüğünün devletin teminatı altında olduğu net bir şekilde belirtilmiştir. Elli sekizinci madde barışçıl toplanma hakkını güvence altına almış ve her vatandaşın siyasi parti kurmak dâhil olmak üzere özgürce örgütlenebileceğini, meslek birlikleri, sendikalar ve dernekler kurabileceğini ya da kurmada yardımcı olabileceğini net bir şekilde açıklamıştır. Elli dokuzuncu madde ise her yurttaşın kamu işlerine ve siyasete katılma hakkının devlet güvencesinde olduğunu belirtmiştir (Sudan Cumhuriyeti Anayasası, 2019).

Yukarıda Sudan anayasasının temel hak ve hürriyetleri teminat altına alan anayasa maddeleri belirtilmiştir. Sudan’da teori ile uygulamanın birbirini tam manada tamlamadığını, tamamlayamadığını aşağıda verilen örneklerle belirtmek mümkündür:

- Sudan 2014’de çok düşük düzeyde olan insan hakları sicilinde herhangi bir ilerleme kat edememiştir. 2014 yılında Mavi Nil, Güney Kordofan ve Darfur eyaletlerinde protestocular ile hükümet görevlileri arasında birçok çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmalar neticesinde birçok sivil, protestocu ve güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiş birçok kişi de yerinden olmuştur. Güvenlik güçleri hükümet politikalarına karşı gösteri yapan protestocuları defalarca bastırmıştır. Yine hükümet yetkilileri bu protestoları ve eleştirileri bastırmak için sivil toplum kuruluşlarını ve medyayı baskı altında tutmuştur (Human Rights Watch, 2015e).
- 2015’te hükümet güçleri, Mavi Nil, Güney Kordofan ve Darfur eyaletlerindeki çatışmalarda sivillere karşı yaygın tecavüz, mülke zarar verme ve cinayet gibi ciddi saldırılar gerçekleştirmiştir. Sudanlı yetkililer bağımsız medyayı sansürlemiş sivil toplum örgütlerini ve protestocuları sert bir şekilde bastırmıştır. Nisan 2015’te Başkan Omar el-Bashir, özgür, adil ve uluslararası standartlara uymayan bir seçimle yeniden başkanlığa seçilmiştir (Human Rights Watch, 2016c).

- 2016'da da Sudan'ın insan hakları sicilinde bir ilerleme kat edildiği görülmemiştir. Mavi Nil, Güney Kardofan ve Darfur eyaletlerinde hükümet güçlerinin sivillere yönelik saldırıları devam etmiştir. Önceki yıllarda olduğu gibi sivil toplum grupları ve medya ağır bir baskı altında tutulmuştur. Ayrıca eylemlere katılan birçok aktivist ve öğrenci de keyfi bir şekilde gözaltına alınmıştır (Human Rights Watch, 2017d).
- 2017'de Sudan'ın insan haklarında önceki yıllarda olduğu gibi bir ilerleme kat edilememiştir. Hükümetin baskısı devam etmiş, siyasi ve temel medeni haklar ihlal edilmiş, dini özgürlükler kısıtlanmış, uluslararası hukuktan doğan insan hakları yükümlülükleri göz ardı edilmiştir (Human Rights Watch, 2018e).
- 2018'de Sudan'da insan hakları ihlalleri devam etmiştir. Ocak ve Şubat aylarındaki protesto dalgasında güvenlik görevlileri yüzlerce protestocuyu ve muhalefet partisi gözaltına almıştır. Gözaltına aldığı kişilerden haftalarca haber alınamamıştır (Human Rights Watch, 2019g).

Sudan federal devlet yapısına sahip olan bir ülkedir. Sudan'ın seçim sistemi karma seçim sistemidir. Sudan'da çok partili bir siyasal hayat mevcuttur fakat bağımsız, özgür ve eşit koşullarda yapılan seçimlerin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Muhalefetin baskı ve şiddetle sindirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Zira The Economist Sudan'ı otoriter ülke, Freedom House ise özgür olmayan ülke statüsünde kategorize etmiştir. Sudan anayasasında temel hak ve hürriyetler özgürce ifade edilmiş ve teminat altına alınmıştır. Fakat son beş yılda (2014-2018) anayasada belirtilmiş olan hak ve özgürlükler ile pratikte uygulamalarının birbirini tamamlamayadığı yukarıda verilen birtakım örnekler ile anlaşılmaktadır.

3.4.5. Afganistan İslam Cumhuriyeti

Afganistan Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksine (2018) göre insani gelişmişlik seviyesinde yüz yetmişinci sırada yer almış ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan bir ülkedir. Freedom House demokrasi değerlendirmesi yaptığı 2018 raporunda Afganistan'ı özgür olmayan ülke kategorisinde değerlendirmiştir. The Economist ise 167 ülkenin demokrasi değerlendirmesini

yaptığı 2018 raporunda Afganistan'ın yüz kırk birinci sırada yer aldığını ve otoriter rejim olan ülkeler arasında kategorize edildiğini belirtmiştir.

Afganistan anayasasının altıncı maddesi devletin insan haklarını ve onurunu korumakla mükellef olduğunu belirtmiştir. Bu maddenin devamında ise devletin demokrasiyi ve sosyal adaleti benimsediğini hiç kimsenin başka bir kimseden üstünlüğünün olmadığını, her ferdin eşit haklara sahip olduğunu net bir şekilde belirtmiştir. Yirmi ikinci madde Afganistan vatandaşları arasındaki her türlü ayrımcılığı yasaklamış ve kadın ile erkeğin yasalar önünde eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Yirmi dördüncü madde ise özgürlüğün insanın doğal hakkı olduğunu belirtmiş ve her ferdin başka bir ferdin özgürlüğüne dokunmadan kamu düzenine saygı çerçevesinde bu özgürlüğünü istediği gibi kullanabileceği devlet teminatı altına alınmıştır. Yirmi dokuzuncu madde insanlık dışı muameleyi (zulüm, onur kırıcı söz, işkence vs.) yasaklamıştır. Otuzuncu madde ise zorla elde edilen ifade ve itirafların geçersiz olduğu belirtilmiştir. Otuz birinci madde ise adil yargılama hakkını teminat altına almıştır. İkinci madde ise devletin dinin İslam olduğunu belirtmiş fakat diğer dini inançlara sahip olanların kanunlar içerisinde özgürce dini vaciplerini yerine getirmelerinin devlet güvencesi altında olduğunu ifade etmiştir. Otuz üçüncü madde her Afganistan vatandaşının seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca seçme ve seçilme yaşı ve diğer hususların kanunla belirtildi açıklanmıştır. Otuz dördüncü madde ise ifade özgürlüğünün dokunulamaz olduğunu belirtmiştir. Her Afgan'ın bu anayasanın hükümlerine uygu olarak resim, yazı, konuşma ve diğer yollarla kendini açık bir şekilde ifade etme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca her Afgan'ın kanun hükümlerine göre yetkililere önceden bildirmeden bilgi alışverişinde bulunma hakkının güvence altında olduğu ifade edilmiştir. Bu maddenin devamında televizyon, radyo ve basın ile yayın ve diğer kitle iletişim araçları ile ilgili hususların kanunla düzenlendiğini belirtmiştir. Otuz altıncı madde barışçıl ve meşru amaçlara ulaşmak için kanunlara uygun olarak silahsız gösteriler düzenleme hakkını teminat altına almıştır. Otuz yedinci madde yazışma ve iletişim özgürlüğünü otuz sekizinci madde ise konut dokunulmazlığını güvence altına almıştır (Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, 2004).

Yukarıda Afganistan anayasasının teminat altına almış olduğu kişi hak ve hürriyetleri açıklanmıştır. Afganistan’da teori ile uygulamanın tam manada birbirini tamamlamadığı aşağıda verilen örneklerde görülmektedir:

- 2014 yılında Afganistan insan hakları ihlalleri açısından istikrarsız bir döneme girmiştir. Haziran 2014’teki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda yarışan Eşref Ghani ve Abdullah Abdullah birbirlerini dolandırıcılıkla suçlamış ve her ikisi de seçimleri kazandıklarını iddia etmişler bundan ötürü ülke yönetimi siyasi bir çıkmaza girmiştir. Eylül 21’de ise iki aday anlaşarak Ghani’yi cumhurbaşkanı, Abdullah’ı ise baş yönetici olarak seçilmesi için antlaşma imzalamışlardır. Afganistan’daki şiddetli çatışmalar, aylarca süren istikrarsızlık ve durgunluk ülke içerisinde korkuları artırmış ve antlaşmanın şartları üzerinde süregelen tartışmalar ve anlaşmazlık kabine oluşumunu geciktirmiştir. (Human Rights Watch, 2015f).
- Siyasi geçişi çevreleyen belirsizlik, Taliban isyancılarının artan baskılarıyla beraber güvenlik güçleri tarafından yapılan ihlaller, ifade özgürlüğüne karşı tehditler ve sivillerin öldürülmesi ülkede insan haklarına saygının yerle bir olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler raporuna göre Afganistan’da 2014’tün ilk ayı ile 2013’ün ilk altı ayı kıyaslandığında sivil ölümlerin %24 oranında arttığı açıklanmıştır (Human Rights Watch, 2015f).
- Afganistan’da Taliban örgütüyle hükümet güçleri arasındaki çatışmalar, 2015’te Taliban’ın Kunduz şehrinin kontrolünü ele geçirmesi ve yaklaşık olarak iki hafta boyunca elinde tutmuştur. Afganistan güvenlik güçleri ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hava ve yer desteğiyle kontrolü ele geçirmiştir. Birleşmiş Milletler 2015’te Afganistan şehirlerinin yarısına yakınına yüksek ve/veya aşırı yüksek risk altında olduğunu ifade etmiştir (Human Rights Watchs, 2016d).
- 2 Haziran 2017’de ülkede kötüleşen güvenlik koşullarını protesto etmek için Kabil’de birçok gösterici (bazı göstericiler 31 Mayıs’ta

Taliban'ın bombalı saldırısında hayatını kaybedenlerin yakınlarıdır) toplanmıştır. Güvenlik güçleri bu gösteriyi dağıtmak için sert müdahalede bulunmuş gerçek mühimmatlar kullanmıştır. Bu müdahalede birçok gösterici hayatını kaybetmiş birçoğu da yaralanmıştır (Human Rights Watch, 2018f).

- 2018'de Afganistan'da hükümet güçleri, isyancılar ve uluslararası güçler tarafından gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda on binden fazla sivil hayatını kaybetmiş on binlerce insan da yaralanmıştır. Sivil ölümlerden her ne kadar isyancıların sorumlu olduğu belirtilse de ABD ve Afgan güçlerinin hava saldırılarında da yüzlerce sivilin öldüğü ve binlerce sivilin yaralandığı bilinmektedir. Bu saldırılardaki kayıpların suçluların bulunması ile ilgili ne Afgan ne de ABD güçleri tarafından herhangi bir soruşturma açılmamıştır (Human Rights Watch, 2019h).

Afganistan üniter devlet yapısına sahip olan bir ülkedir. Afganistan'ın seçim sistemi devredilmez tek oy sistemidir. Afganistan'da çok partili bir siyasi yapı mevcuttur. Fakat ülkede siyasi istikrarsızlık mevcuttur. Çünkü Taliban örgütünün eylemleri ve devletin müdahaleleri yukarıda bahsi geçen ve anayasada güvence altına alınan kişi hak ve hürriyetlerinin uygulanmasına hançer gibi inmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi The Economist değerlendirmesinde Afganistan'ı otoriter rejim, Freedom House ise özgür olmayan ülke olarak değerlendirmiştir. Afganistan'ın son beş yılda (2014-2018) uygulamalarının anayasada belirtilen kişi hak ve özgürlüklerinin uygulanması ile uyuşmadığını, birbirini tamamlayamadığını yukarıda verilen örnekler ile açıklamak mümkündür.

3.5.İnsani Gelişmişlik Seviyesi İle Hibrit Rejimler

Bu bölümde öncelikle The Economist Dergisi ve Freedom House'un hibrit rejim olarak kabul ettiği ülkelerin 2006, 2008, 2010-2018 yılları arasındaki puanları ve yıllar arasındaki puan ve durum değişiklikleri çizelge halinde sunulmuştur. Sonrasında ise The Economist ve Freedom House'un hibrit rejim olarak kabul ettiği ülkelerin İnsani Gelişim Endeksleri (Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan) çizelge halinde sunulmuştur.

3.5.1. The Economist 2006-2018 Verileri

Çizelge 2: The Economist Dergisinin 2006-2018 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Değerlendirmeye Göre Hibrit Rejim Olarak Kabul Edilen Ülkeler

P: Puan, D: Durum, H: Hibrit Rejim, K: Kusurlu Demokrasi, O: Otoriter Rejim,

	Ülkeler	2006/ P-D	2008/P-D	2010/ P-D	2011/ P-D	2012/ P-D	2013/ P-D	2014/ P-D	2015/ P-D	2016/ P-D	2017/ P-D	2018/ P-D
1	Arnavutluk	5.91/H	5.91/H	5.86/H	5.81/H	5.67/H	5.67/H	5.67/H	5.91/H	5.91/H	5.98/H	5.98/H
2	Bangladeş	6.11/K	5.52/H	5.87/H	5.86/H	5.86/H	5.86/H	5.78/H	5.73/H	5.73/H	5.43/H	5.57/H
3	Benin	6.16/K	6.06/K	6.17/K	6.06/K	6.00/K	5.87/H	5.65/H	5.72/H	5.67/H	5.61/H	5.74/H
4	Bolivya	5.98/H	6.15/K	5.92/H	5.84/H	5.84/H	5.79/H	5.79/H	5.75/H	5.63/H	5.49/H	5.70/H
5	Bosna Hersek	5.78/H	5.70/H	5.32/H	5.24/H	5.11/H	5.02/H	4.78/H	4.83/H	4.87/H	4.87/H	4.98/H
6	Burkina Faso	3.72/O	3.60/O	3.59/O	3.59/O	3.52/O	4.15/H	4.09/H	4.70/H	4.70/H	4.75/H	4.75/H
7	Burundi	4.51/ H	4.51/ H	4.01/ H	4.01/H	3.60/O	3.41/O	3.33/O	2.49/O	2.40/O	2.33/O	2.33/O
8	Butan	2.62/O	4.30/H	4.68/H	4.57/H	4.65/H	4.82/H	4.87/H	4.93/H	4.93/H	5.08/H	5.30/H
9	Ermenistan	4.15/H	4.09/H	4.09/H	4.09/H	4.09/H	4.02/H	4.13/H	4.00/H	3.88/O	4.11/H	4.79/H
10	Etiyopya	4.72/ H	4.52/ H	3.68/ O	3.79/ O	3.72/ O	3.83/ O	3.72/ O	3.83/ O	3.60/ O	3.42/ O	3.35/ O
11	Fas	3.90/O	3.88/O	3.79/O	3.83/O	4.07/H	4.07/H	4.00/H	4.66/H	4.77/H	4.87/H	4.99/H
12	Fiji	5.66/H	5.11/H	3.62/O	3.67/O	3.67/O	3.61/O	5.61/H	5.69/H	5.64/H	5.85/H	5.85/H
13	Fildişi Sahili	3.38/O	3.27/O	3.02/ O	3.08/O	3.25/ O	3.25/ O	3.53/ O	3.31/ O	3.81/O	3.93/O	4.15/ H
14	Filistin	6.01/K	5.83/H	5.44/H	4.97/H	4.80/H	4.80/H	4.72/H	4.57/H	4.49/H	4.46/H	4.39/H
15	Guatemala	6.07/K	6.07/K	6.05/K	5.88/H	5.88/H	5.81/H	5.81/H	5.92/H	5.92/H	5.86/H	5.60/H
16	Gürcistan	4.90/H	4.62/H	4.59/H	4.74/H	5.53/H	5.95/H	5.82/H	5.88/H	5.93/H	5.93/H	5.50/H
17	Haiti	4.19/H	4.19/H	4.00/H	4.00/H	3.96/O	3.94/O	3.82/O	3.94/O	4.02/H	4.03/H	4.91/H
18	Honduras	6.25/K	6.18/K	5.76/H	5.84/H	5.84/H	5.84/H	5.84/H	5.84/H	5.92/H	5.72/H	5.63/H
19	Irak	4.01/H	4.00/H	4.00/H	4.03/H	4.10/H	4.10/H	4.23/H	4.08/H	4.08/H	4.09/H	4.06/H
20	Kamboçya	4.77/H	4.87/H	4.87/H	4.87/H	4.96/H	4.60/H	4.78/H	4.27/H	4.27/H	3.63/O	3.59/O
21	Karadağ	6.57/K	6.43/K	6.27/K	6.15/K	6.05/K	5.94/H	5.94/H	6.01/K	5.72/H	5.69/H	5.74/H
22	Kenya	5.08/H	4.79/H	4.71/H	4.71/H	4.71/H	5.13/H	5.13/H	5.33/H	5.33/H	5.11/H	5.11/H
23	Kırgızistan	4.08/H	4.05/H	4.31/H	4.34/H	4.69/H	4.69/H	5.24/H	5.33/H	4.93/H	5.11/H	5.11/H
24	Liberya	5.22/H	5.25/H	5.07/H	5.07/H	4.95/H	4.95/H	4.95/H	4.95/H	5.31/H	5.23/H	5.35/H
25	Lübnan	5.82/H	5.62/H	5.82/H	5.32/H	5.05/H	5.05/H	5.12/H	4.86/H	4.86/H	4.72/H	4.63/H
26	Madagaskar	5.82/H	5.57/H	3.94/O	3.93/O	3.93/O	4.32/H	4.42/H	4.85/H	5.07/H	5.11/H	5.11/H

27	Kuzey Makedonya	6.33/K	6.21/K	6.16/K	6.16/K	6.16/K	6.16/K	6.25/K	6.02/K	5.23/H	5.57/H	5.87/H
28	Malavi	4.97/H	5.13/H	5.84/H	5.84/H	6.08/K	6.00/K	5.66/H	5.55/H	5.55/H	5.49/H	5.49/H
29	Mali	5.99/H	5.87/H	6.01/K	6.36/K	5.12/H	5.90/H	5.79/H	5.70/H	5.70/H	5.64/H	5.41/H
30	Moldova	6.50/K	6.50/K	6.33/K	6.32/K	6.32/K	6.32/K	6.32/K	6.35/K	6.01/K	5.94/H	5.85/H
31	Mozambik	5.28/H	5.49/H	4.90/H	4.90/H	4.88/H	4.77/H	4.66/H	4.60/H	4.02/H	4.02/H	3.85/O
32	Nepal	3.42/O	4.05/H	4.24/H	4.24/H	4.16/H	4.77/H	4.77/H	4.77/H	4.86/H	5.18/H	5.18/H
33	Nijerya	3.52/O	3.53/O	3.47/O	3.83/O	3.77/O	3.77/O	3.76/O	4.62/H	4.50/H	4.44/H	4.44/H
34	Nikaragua	5.68/H	6.07/K	5.73/H	5.56/H	5.56/H	5.46/H	5.32/H	5.26/H	4.81/H	4.66/H	3.63/O
35	Pakistan	3.92/O	4.46/H	4.55/H	4.55/H	4.57/H	4.64/H	4.64/H	4.40/H	4.33/H	4.26/H	4.17/H
36	Senegal	5.37/ H	5.37/ H	5.27/ H	5.51/ H	6.09/ K	6.15/ K	6.15/ K	6.08/ K	6.21/ K	6.15/ K	6.15/ K
37	Sierra Leone	3.57/O	4.11/H	4.51/H	4.51/H	4.71/H	4.64/H	4.56/H	4.55/H	4.55/H	4.66/H	4.66/H
38	Tanzanya	5.18/H	5.28/H	5.64/H	5.64/H	5.88/H	5.77/H	5.77/H	5.58/H	5.76/H	5.47/H	5.41/H
39	Tayland	5.67/H	6.81/K	6.55/K	6.55/K	6.55/K	6.25/K	5.39/H	5.09/H	4.92/H	4.63/H	4.63/H
40	Türkiye	5.70/H	5.69/H	5.73/H	5.73/H	5.76/H	5.63/H	5.12/H	5.12/H	5.04/H	4.88/H	4.37/H
41	Uganda	5.14/H	5.03/H	5.05/H	5.13/H	5.16/H	5.22/H	5.22/H	5.22/H	5.26/H	5.09/H	5.20/H
42	Ukrayna	6.94/K	6.94/K	6.30/K	5.94/H	5.91/H	5.84/H	5.42/H	5.70/H	5.70/H	5.69/H	5.69/H
43	Venezuela	5.42/H	5.34/H	5.18/H	5.08/H	5.15/H	5.07/H	5.07/H	5.00/H	4.68/H	3.87/O	3.16/O
44	Zambiya	5.25/H	5.25/H	5.68/H	6.19/K	6.26/K	6.26/K	6.39/K	6.28/K	5.99/H	5.68/H	5.61/H

Çizelge 2 (devamı). Kaynak: <https://infographics.economist.com/2020/democracy-index-2019/index.html>

2006 yılında ilk defa The Economist dergisi tarafından yayınlanan demokrasi endeksinde tüm ülkelerin iktidar fonksiyonları, siyasal kültürleri, siyasal katılımları, bireysel özgürlükleri, seçim yöntemleri ve süreçleri gruplara ayırarak toplamda 60 soru (gösterge) üzerinden değerlendirilmektedir. 0 ile 10 arasında bir değer aralığı mevcuttur. 0-4 puan aralığında olan ülkeler otoriter rejim, 4 puandan yüksek ve 6 puana eşit olanlar hibrit rejim, 6 puandan yüksek 8 puana eşit olanlar kusurlu rejimler ve 8 puandan yüksek olanlar ise tam demokrasiler olarak belirtilmektedir (Economist, 2018: 49).

3.5.2. Freedom House 2006-2018 Verileri

Çizelge 3: 2006-2018 Yılları Arasında Freedom House'a Göre Kısmen Özgür/Hibrit Rejim Olan Ülkeler

SH: Sivil Haklar Puanı, ÖS: Özgürlük Statüsü Puanı, D: Durum, Ö: Özgür, KÖ: Kısmen Özgür/Hibrit Rejim ÖD: Özgür Değil

[illegible]

29	Kosova	-	-	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	4/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ
30	Kuveyt	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/5/ KÖ	4/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ
31	Lesotho	2/3/ Ö	2/3/ Ö	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	2/3/ Ö	2/3/ Ö	2/3/ Ö	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ
32	Liberya	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ
33	Lübnan	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/3/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	6/4/ KÖ	5/4/ KÖ
34	Madagaskar	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	6/4/ KÖ	6/4/ KÖ	6/4/ KÖ	5/4/ KÖ	4/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ
35	Makedonya	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ
36	Malavi	4/3/ KÖ	4/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ
37	Maldivler	6/5/ ÖD	3/3/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	5/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ
38	Malezya	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ
39	Mozambik	3/4/ KÖ	3/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ
40	Nepal	5/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ
41	Nijer	3/3/ KÖ	3/4/ KÖ	5/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ
42	Nijerya	4/4/ KÖ	5/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/5/ KÖ	4/5/ KÖ	3/5/ KÖ	3/5/ KÖ	3/5/ KÖ
43	Nikaragua	3/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	6/5/ ÖD
44	Papua Yeni Gine	3/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	3/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	4/3/ KÖ
45	Paraguay	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ
46	Senegal	2/3/ Ö	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	2/3/ Ö	2/2/ Ö	2/2/ Ö	2/2/ Ö	2/2/ Ö	2/2/ Ö	2/3/ Ö
47	Sierra Leone	4/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	2/3/ Ö	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ
48	Singapur	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ
49	Sri Lanka	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/5/ KÖ	4/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ
50	Tanzanya	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/5/ KÖ
51	Türkiye	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	4/5/ KÖ	5/6/ ÖD	5/6/ ÖD
52	Uganda	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	5/4/ KÖ	6/4/ KÖ	6/5/ ÖD	6/5/ ÖD	6/5/ ÖD	6/4/ KÖ	6/5/ ÖD
53	Ukrayna	3/2/ Ö	3/2/ Ö	3/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	4/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/3/ KÖ	3/4/ KÖ
54	Venezuela	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	6/5/ ÖD	6/5/ ÖD	7/6/ ÖD
55	Zambiya	3/4/ KÖ	3/3/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	3/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ	4/4/ KÖ
56	Zimbabve	7/6/ ÖD	7/6/ ÖD	6/6/ ÖD	6/6/ ÖD	6/6/ ÖD	5/6/ ÖD	5/6/ ÖD	5/5/ KÖ	5/5/ KÖ	6/5/ ÖD	5/5/ KÖ

Çizelge 3 (devamı). Kaynak: <https://freedomhouse.org/>

Ülkelerin demokrasi ölçümünü yapan ve demokratik kriterleri baz alarak sınıflandıran diğer bir örgüt ise Freedom House'tur. (Özgürlük Evi) Freedom House Amerika Birleşik Devletlerinde 1940 yılında kurulmuş olan bir düşünce ve araştırma kuruluşudur. Bu uluslararası kuruluş 1973 yılında beri demokrasi ölçümleri yapmaktadır. Freedom House bir bölgeyi yahut bir ülkeyi 1 ile 7 puan aralığında değerlendirmektedir. 5.5 ile 7 puan arasında olan ülkeleri özgür olmayan, 3 ile 5 aralığında olan ülkeleri kısmi özgür, 1 ile 2,5 puan aralığında olan ülkeleri ise özgür ülke olarak sınıflandırmaktadır. Bu kuruluş toplamda 25 soru üzerinden (15'i insan hakları sorusu 10'u ise siyasi haklar sorusu) değerlendirme yapmaktadır. İnsan hakları soruları örgütlenme özgürlüğü, inanç ve düşünce özgürlüğü, kişisel hak ve hürriyetler özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü ilkeleri şeklinde dört kategoriye ayrılmıştır. Siyasi haklar soruları ise devletin fonksiyonu, seçim süreçleri ve siyasal çoğunluk olmak üzere üç alt kategoriye ayrılmıştır. Özgür olan ülkelerde özgür ve adil seçimler ile geniş siyasal haklar bulunmaktadır. Rekabete dayanan bir siyasi parti sistemi mevcut ve muhalefet erki siyasal arenada etkin bir rol oynamaktadır. Muhalefetin ve azınlıkların temel hak ve hürriyetleri devlet erki tarafından güvence altına alınmış ve korunmaktadır. Özgür olan ülkelerde dini özgürlükler, düşünceyi serbestçe ifade edebilme özgürlüğü, eğitim ve inanç özgürlüğü ve sivil toplum örgütlerine aktif katılım mevcuttur. Bu ülkelerde adil yasal ve hukukun üstünlüğünün işleyebildiği bir sistem kurulmuştur. İktisadi faaliyetler özgürce yapılabilmekte, fırsat eşitliğinin bulunduğu ve azınlık gruplara ve kadınlara özgür bir ortam sağlanmaktadır. Fakat bütün bunlarla birlikte bazı durumlarda kısmen de olsa yukarıda belirtilen özgürlüklerin bir kısmında sınırlamalar olabilmektedir. Kısmen özgür olan ülkelerde ise siyasi yolsuzluklar, muhalefetin ve siyasi partilerin sınırlı etkinliği, siyasal mecra üzerinde askeriye'nin ve dış etkenlerin bulunması ve zayıf siyasal haklar mevcuttur. Kadınlar ve azınlık gruplara karşı negatif bir ayrımcılık, medyaya sınırlamaları ve sendikalar üzerinde baskılar bulunmaktadır. Özgür olmayan devletlerde ise müthiş bir hükümet baskısı mevcuttur. Bundan ötürü siyasal haklar çok nadiren kullanılmaktadır/kullandırılmaktadır. Siyasi hakların kullanılabilmesi için iş savaşı kadar varan süreçlerin yaşandığı görülmektedir. Merkezi devlet otoritesini ve işlevini kaybetmiştir. Bölgesel çatışmalar ve yaygın bir şiddet bulunmaktadır. Özetle, özgür olmayan ülkelerde diktatörlük/dini bir hiyerarşi/tek partinin bütün gücü elinde bulundurması/ otokratik bir yapı

bulunmaktadır. Ayrıca sınırlı bir iktisadi girişim bulunmakta, siyasi suçlamalar oldukça yüksek ve çok nadir bir düşünce özgürlüğü bulunmaktadır (Freedomhouse, 2018).



3.5.3. Hibrit Rejimlerin İnsani Gelişmişlik Endeksleri (2006-2018)

Çizelge 4: Birleşmiş Milletlerin 2006-2018 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Değerlendirmeye Göre İnsani Gelişme İndeksi. (The Economist Ve Freedom House'a Göre Hibrit Rejim Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi)

D: Değer, D²: Durum DBG: Düşük Beşeri Gelişmişlik, OBG: Orta Beşeri Gelişmişlik, YBG: Yüksek Beşeri Gelişmişlik, ÇBG: Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik

N	Ülkeler	2006/ D-D ²	2008/ D-D ²	2010/ D-D ²	2011/ D-D ²	2012/ D-D ²	2013/ D-D ²	2014/ D-D ²	2015/ D-D ²	2016/ D-D ²	2017/ D-D ²	2018/ D-D ²
1	Arnavutluk	0,713/YBG	0,728/YBG	0,745/YBG	0,764/YBG	0,775/YBG	0,782/ÇBG	0,787/ÇBG	0,788/ÇBG	0,788/ÇBG	0,790/ÇBG	0,792/ÇBG
2	Bangladeş	0,521/OBG	0,531/OBG	0,557/OBG	0,566/OBG	0,575/OBG	0,579/OBG	0,579/OBG	0,595/OBG	0,606/OBG	0,616/OBG	0,625/OBG
3	Benin	0,467/DBG	0,482/OBG	0,494/OBG	0,500/OBG	0,510/OBG	0,522/OBG	0,527/OBG	0,532/OBG	0,533/OBG	0,536/OBG	0,541/OBG
4	Bolivya	0,649/OBG	0,658/OBG	0,667/OBG	0,671/YBG	0,675/YBG	0,684/YBG	0,690/YBG	0,697/YBG	0,702/YBG	0,710/YBG	0,714/YBG
5	Bosna Hersek	0,712/YBG	0,726/YBG	0,721/YBG	0,729/YBG	0,748/YBG	0,755/YBG	0,758/YBG	0,761/YBG	0,772/YBG	0,774/YBG	0,777/YBG
6	Burkina Faso	0,341/DBG	0,364/DBG	0,384/DBG	0,394/DBG	0,403/DBG	0,410/DBG	0,413/DBG	0,422/DBG	0,428/DBG	0,439/DBG	0,443/DBG
7	Burundi	0,359/DBG	0,384/DBG	0,411/DBG	0,419/DBG	0,426/DBG	4,432/DBG	0,438/DBG	0,437/DBG	0,438/DBG	0,434/DBG	0,431/DBG
8	Butan	0,526/OBG	0,551/OBG	0,574/OBG	0,585/OBG	0,597/OBG	0,610/OBG	0,618/OBG	0,628/OBG	0,637/OBG	0,646/OBG	0,649/OBG
9	Cibuti	0,413/DBG	0,432/DBG	0,454/DBG	0,463/DBG	0,474/DBG	0,484/OBG	0,492/OBG	0,499/OBG	0,505/OBG	0,510/OBG	0,518/OBG
10	Dominik C.	0,688/YBG	0,698/YBG	0,706/YBG	0,710/YBG	0,714YBG	0,718/YBG	0,730/YBG	0,738/YBG	0,743/YBG	0,746/YBG	0,751/YBG
11	Ekvator	0,701/YBG	0,717/YBG	0,726/YBG	0,732/YBG	0,751/YBG	0,754/YBG	0,756/YBG	0,764/YBG	0,758/YBG	0,760/YBG	0,762/YBG
12	Endonezya	0,642/OBG	0,647/OBG	0,665/OBG	0,673/YBG	0,681/YBG	0,687/YBG	0,690/YBG	0,695/YBG	0,703/YBG	0,707/YBG	0,712/YBG
13	Ermenistan	0,726/YBG	0,745/YBG	0,747/YBG	0,751/YBG	0,756/YBG	0,762/YBG	0,764/YBG	0,768/YBG	0,766/YBG	0,769/YBG	0,771/YBG
14	Etiyopya	0,371/DBG	0,403/DBG	0,421/DBG	0,432/DBG	0,438/DBG	0,447/DBG	0,455/DBG	0,462/DBG	0,467/DBG	0,474/DBG	0,478/DBG
15	Fas	0,586/OBG	0,602/OBG	0,616/OBG	0,626/OBG	0,635/OBG	0,644/OBG	0,652/OBG	0,658/OBG	0,667/OBG	0,673/YBG	0,680/YBG
16	Fiji	0,708/YBG	0,712/YBG	0,715/YBG	0,719/YBG	0,722/YBG	0,728/YBG	0,733/YBG	0,737/YBG	0,738/YBG	0,740/YBG	0,742/YBG
17	Fildişi Sahili	0,443/DBG	0,455/DBG	0,468/DBG	0,472/DBG	0,482/OBG	0,490/OBG	0,492/OBG	0,503/OBG	0,513/OBG	0,525/OBG	0,534/OBG
18	Filipinler	0,656/OBG	0,666/OBG	0,671/YBG	0,676/YBG	0,684/YBG	0,691/YBG	0,696/YBG	0,701/YBG	0,704/YBG	0,708/YBG	0,711/YBG
19	Filistin	0,659/OBG	0,674/YBG	0,684/YBG	0,692/YBG	0,698/YBG	0,695/YBG	0,697/YBG	0,701/YBG	0,704/YBG	0,706/YBG	0,708/YBG
20	Gambiya	0,440/DBG	0,453/DBG	0,459/DBG	0,455/DBG	0,461/DBG	0,467/DBG	0,468/DBG	0,471/DBG	0,475/DBG	0,480/OBG	0,487/OBG
21	Gine	0,392/DBG	0,408/DBG	0,416/DBG	0,429/DBG	0,439/DBG	0,445/DBG	0,452/DBG	0,457/DBG	0,465/DBG	0,467/DBG	0,473/DBG
22	Gine Bissau	0,411/DBG	0,424/DBG	0,436/DBG	0,445/DBG	0,448/DBG	0,452/DBG	0,459/DBG	0,464/DBG	0,468/DBG	0,470/DBG	0,472/DBG
23	Guatemala	0,583/OBG	0,597/OBG	0,606/OBG	0,612/OBG	0,618/OBG	0,621/OBG	0,648/OBG	0,652/OBG	0,653/OBG	0,655/OBG	0,657/OBG
24	Gürcistan	0,731/YBG	0,742/YBG	0,751/YBG	0,757/YBG	0,767/YBG	0,775/YBG	0,783/ÇBG	0,790/ÇBG	0,792/ÇBG	0,799/ÇBG	0,805/ÇBG
25	Haiti	0,458/DBG	0,466/DBG	0,471/DBG	0,478/DBG	0,482/OBG	0,487/OBG	0,492/OBG	0,496/OBG	0,500/OBG	0,505/OBG	0,508/OBG
26	Honduras	0,599/OBG	0,603/OBG	0,610/OBG	0,613/OBG	0,612/OBG	0,613/OBG	0,616/OBG	0,618/OBG	0,626/OBG	0,630/OBG	0,633/OBG
27	Irak	0,620/OBG	0,630/OBG	0,636/OBG	0,642/OBG	0,646/OBG	0,646/OBG	0,645/OBG	0,649/OBG	0,656/OBG	0,667/OBG	0,671/YBG
28	K.Makedonya	0,716/YBG	0,737/YBG	0,743/YBG	0,747/YBG	0,748/YBG	0,751/YBG	0,755/YBG	0,761/YBG	0,765/YBG	0,767/YBG	0,770/YBG
29	Kamboçya	0,506/OBG	0,525/OBG	0,539/OBG	0,546/OBG	0,552/OBG	0,559/OBG	0,565/OBG	0,570/OBG	0,576/OBG	0,582/OBG	0,585/OBG

30	Karadağ	0,773/YBG	0,794/ÇBG	0,802/ÇBG	0,806/ÇBG	0,807/ÇBG	0,811/ÇBG	0,813/ÇBG	0,816/ÇBG	0,818/ÇBG	0,822/ÇBG	0,826/ÇBG
31	Kenya	0,515/OBG	0,532/OBG	0,551/OBG	0,559/OBG	0,566/OBG	0,573/OBG	0,580/OBG	0,587/OBG	0,591/OBG	0,595/OBG	0,599/OBG
32	Kirgızistan	0,647/OBG	0,656/OBG	0,662/OBG	0,664/OBG	0,674/YBG	0,680/YBG	0,686/YBG	0,690/YBG	0,691/YBG	0,694/YBG	0,696/YBG
33	Kolombiya	0,698/YBG	0,718/YBG	0,729/YBG	0,734/YBG	0,739/YBG	0,742/YBG	0,753/YBG	0,756/YBG	0,760/YBG	0,763/YBG	0,764/YBG
34	Komorlar	0,495/OBG	0,508/OBG	0,521/OBG	0,533/OBG	0,538/OBG	0,542/OBG	0,543/OBG	0,545/OBG	0,547/OBG	0,550/OBG	0,552/OBG
35	Kosova	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Kuveyt	0,788/ÇBG	0,790/ÇBG	0,788/ÇBG	0,792/ÇBG	0,796/ÇBG	0,793/ÇBG	0,796/ÇBG	0,801/ÇBG	0,804/ÇBG	0,805/ÇBG	0,807/ÇBG
37	Lesotho	0,436/DBG	0,446/DBG	0,460/DBG	0,469/DBG	0,480/OBG	0,489/OBG	0,498/OBG	0,503/OBG	0,512/OBG	0,517/OBG	0,522/OBG
38	Liberya	0,438/DBG	0,450/DBG	0,455/DBG	0,472/DBG	0,469/DBG	0,477/DBG	0,478/DBG	0,477/DBG	0,478/DBG	0,481/OBG	0,480/OBG
39	Lübnan	0,739/YBG	0,757/YBG	0,766/YBG	0,768/YBG	0,759/YBG	0,757/YBG	0,748/YBG	0,744/YBG	0,741/YBG	0,748/YBG	0,447/YBG
40	Madagaskar	0,490/OBG	0,506/OBG	0,511/OBG	0,512/OBG	0,507/OBG	0,514/OBG	0,520/OBG	0,522/OBG	0,523/OBG	0,526/OBG	0,527/OBG
41	Malavi	0,377/DBG	0,405/DBG	0,431/DBG	0,440/DBG	0,446/DBG	0,456/DBG	0,465/DBG	0,468/DBG	0,472/DBG	0,473/DBG	0,478/DBG
42	Maldivler	0,659/OBG	0,673/YBG	0,685/YBG	0,697/YBG	0,704/YBG	0,709/YBG	0,718/YBG	0,724/YBG	0,728/YBG	0,731/YBG	0,734/YBG
43	Malezya	0,737/YBG	0,761/YBG	0,772/YBG	0,778/YBG	0,781/ÇBG	0,785/ÇBG	0,791/ÇBG	0,796/ÇBG	0,800/ÇBG	0,805/ÇBG	0,805/ÇBG
44	Mali	0,376/DBG	0,394/DBG	0,408/DBG	0,413/DBG	0,413/DBG	0,413/DBG	0,419/DBG	0,417/DBG	0,422/DBG	0,427/DBG	0,431/DBG
45	Moldova	0,699/YBG	0,710/YBG	0,713/YBG	0,719/YBG	0,726/YBG	0,735/YBG	0,737/YBG	0,736/YBG	0,738/YBG	0,743/YBG	0,746/YBG
46	Mozambik	0,366/DBG	0,387/DBG	0,401/DBG	0,397/DBG	0,403/DBG	0,417/DBG	0,425/DBG	0,433/DBG	0,441/DBG	0,446/DBG	0,452/DBG
47	Nepal	0,493/OBG	0,509/OBG	0,537/OBG	0,545/OBG	0,559/OBG	0,568/OBG	0,576/OBG	0,583/OBG	0,586/OBG	0,588/OBG	0,596/OBG
48	Nijer	0,300/DBG	0,314/DBG	0,331/DBG	0,338/DBG	0,350/DBG	0,357/DBG	0,365/DBG	0,372/DBG	0,378/DBG	0,386/DBG	0,391/DBG
49	Nijerya	0,473/DBG	0,484/OBG	0,482/OBG	0,492/OBG	0,500/OBG	0,519/OBG	0,523/OBG	0,526/OBG	0,526/OBG	0,531/OBG	0,534/OBG
50	Nikaragua	0,605/OBG	0,616/OBG	0,622/OBG	0,628/OBG	0,633/OBG	0,639/OBG	0,649/OBG	0,652/OBG	0,657/OBG	0,661/OBG	0,659/OBG
51	Pakistan	0,492/OBG	0,503/OBG	0,512/OBG	0,516/OBG	0,519/OBG	0,523/OBG	0,530/OBG	0,536/OBG	0,542/OBG	0,550/OBG	0,552/OBG
52	Papua Yeni Gine	0,485/DBG	0,503/OBG	0,522/OBG	0,530/OBG	0,520/OBG	0,537/OBG	0,542/OBG	0,548/OBG	0,549/OBG	0,549/OBG	0,549/OBG
53	Paraguay	0,670/OBG	0,684/YBG	0,696/YBG	0,701/YBG	0,701/YBG	0,712/YBG	0,715/YBG	0,721/YBG	0,722/YBG	0,726/YBG	0,727/YBG
54	Senegal	0,438/DBG	0,457/DBG	0,468/DBG	0,471/DBG	0,487/OBG	0,494/OBG	0,499/OBG	0,506/OBG	0,509/OBG	0,512/OBG	0,516/OBG
55	Sierra Leone	0,362/DBG	0,386/DBG	0,399/DBG	0,406/DBG	0,421/DBG	0,433/DBG	0,438/DBG	0,431/DBG	0,431/DBG	0,443/DBG	0,447/DBG
56	Singapur	0,881/ÇBG	0,888/ÇBG	0,909/ÇBG	0,913/ÇBG	0,918/ÇBG	0,921/ÇBG	0,926/ÇBG	0,931/ÇBG	0,935/ÇBG	0,933/ÇBG	0,936/ÇBG
57	Sri Lanka	0,732/YBG	0,746/YBG	0,754/YBG	0,760/YBG	0,766/YBG	0,769/YBG	0,773/YBG	0,776/YBG	0,773/YBG	0,775/YBG	0,779/YBG
58	Tanzanya	0,447/DBG	0,465/DBG	0,481/OBG	0,487/OBG	0,496/OBG	0,497/OBG	0,504/OBG	0,514/OBG	0,520/OBG	0,523/OBG	0,524/OBG
59	Tayland	0,697/YBG	0,718/YBG	0,724/YBG	0,733/YBG	0,737/YBG	0,734/YBG	0,742/YBG	0,749/YBG	0,756/YBG	0,765/YBG	0,772/YBG
60	Türkiye	0,704/YBG	0,714/YBG	0,739/YBG	0,753/YBG	0,765/YBG	0,785/ÇBG	0,796/ÇBG	0,801/ÇBG	0,808/ÇBG	0,814/ÇBG	0,817/ÇBG
61	Uganda	0,456/DBG	0,479/DBG	0,498/OBG	0,504/OBG	0,507/OBG	0,513/OBG	0,519/OBG	0,525/OBG	0,529/OBG	0,532/OBG	0,538/OBG
62	Ukrayna	0,744/YBG	0,755/YBG	0,755/YBG	0,760/YBG	0,764/YBG	0,767/YBG	0,771/YBG	0,765/YBG	0,768/YBG	0,771/YBG	0,774/YBG
63	Venezuela	0,731/YBG	0,757/YBG	0,757/YBG	0,769/YBG	0,772/YBG	0,777/YBG	0,775/YBG	0,769/YBG	0,759/YBG	0,743/YBG	0,733/YBG
64	Zambiya	0,482/OBG	0,503/OBG	0,527/OBG	0,534/OBG	0,549/OBG	0,557/OBG	0,561/OBG	0,569/OBG	0,571/OBG	0,578/OBG	0,582/OBG
65	Zimbabve	0,414/DBG	0,422/DBG	0,482/OBG	0,499/OBG	0,525/OBG	0,537/OBG	0,547/OBG	0,553/OBG	0,558/OBG	0,563/OBG	0,569/OBG

Çizelge 4 (devamı). Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506>, <http://hdr.undp.org/en/countries>

1990'dan beri İnsani Gelişime İndeksi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından hazırlanmakta ve yayınlanmaktadır. Bir önceki bölümde endeks hakkında detaylı bilgi verilmiş olup nasıl hesaplandığı hususu formülize edilmiştir. Tekrara düşülmemesi için burada yer verilmemiştir.

3.6.Son 5 Yılda İnsani Gelişim Seviyesi İle Hibrit Rejim Karşılaştırması (2014-2018)

Arnavutluk Cumhuriyeti son 5 yılda çok yüksek beşeri gelişime sahiptir. Ancak hem Freedom House hem de The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Bangladeş Halk Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahiptir. Ancak hem Freedom House hem de The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Benin Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahiptir ve The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Bolivya Çokuluslu Devleti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olmasına rağmen hem Freedom House hem de The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olmasına rağmen hem Freedom House hem de The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Burkina Faso son 5 yılda düşük beşeri gelişmişliğe sahip ve hem Freedom House hem de The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Burundi Cumhuriyeti son beş yılda düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülke kategorisinde olmuştur. The Economist'e göre 2006-2011 yılları arasında, Freedom House göre ise 2006-2013 yılları arasında hibrit rejimdir. Son beş yılda ise özgür olmayan (otoriter) ülke kategorisindedir.

Butan son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahip ve hem Freedom House hem de The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Cibuti Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahiptir ve Freedom House göre 2006 ve 2008 yıllarında hibrit rejim olarak kategorize edilmiştir. Fakat son 5 yıl içerisinde ise özgür olmayan (otoriter) ülke statüsündedir.

Dominik Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olmasına rağmen Freedom House’a göre 2014 yılında özgür ülke statüsünde iken son 4 yıldır ise (2015-2018 yılları arasında) hibrit rejim statüsündedir.

Ekvator Cumhuriyeti son 5 yılda Yüksek Beşeri Gelişmişliğe sahip olmasına rağmen Freedom House’a göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Endonezya Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olmasına rağmen Freedom House’a göre son 5 yıldır hibrit rejimdir.

Ermenistan Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişliğe sahiptir. Fakat Freedom House’a göre son 5 yıldır The Economist’e göre ise son 2 yıldır hibrit rejimdir.

Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve The Economist’e göre 2006-2008 yılları arasında hibrit rejim sonrasında (2010-2018) ise otoriter rejim statüsüne sahip olmuştur.

Fas Krallığı 2014-2016 yılları arasında orta beşeri gelişmişlik seviyesine 2017-2018 yılları arasında ise yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak yine de Freedom House’a ve The Economist’e göre son 5 yıldır hibrit rejim statüsündedir.

Fiji Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahiptir. Fakat The Economist ve Freedom House’a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsündedir.

Filipinler Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişliğe sahiptir. Ancak Freedom House’a göre son 5 yılda hibrit rejim olarak kabul edilmektedir.

Filistin Devleti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahiptir. Fakat The Economist’e göre son 5 yılda hibrit rejim statüsündedir.

Gambia Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ayrıca Freedom House’a göre 2014-2016 yılları arasında özgür olmayan (otoriter) ülke statüsünde son iki yılda ise hibrit rejim statüsünde kabul edilmiştir.

Gine Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Fakat Freedom House’a göre son 5 yıldır hibrit rejim olarak kabul edilmektedir.

Gine Bissau Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve Freedom House'a göre 2006-2013 yılları arasında hibrit rejim sonrasında (201-2018) ise özgür olmayan/otoriter rejim statüsüne sahip olmuştur.

Guatemala Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişliğe sahiptir. Ancak hem The Economist'e göre hem de Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Gürcistan son 2014-2016 yılları arasında yüksek beşeri gelişmişlik Seviyesine son iki yılda ise (2017-2018) Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik Seviyesine sahip olmuştur. Fakat hem Freedom House hem de The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejim olarak kabul edilmiştir.

Haiti Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahiptir. Ancak The Economist'e göre 2014-2015 yılları arasında otoriter rejim 2016-2018 yılları arasında ise hibrit rejim olarak kabul edilmektedir. Freedom House'a göre ise son 5 yılda hibrit rejim statüsündedir.

Honduras Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahiptir. Hem Freedom House'a hem de The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejim statüsündedir.

Irak Cumhuriyeti 2014-2017 yılları arasında orta beşeri gelişmişlik Seviyesine 2018'de ise Yüksek Beşeri Gelişmişlik Seviyesine sahip olmuştur. Fakat The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejim olarak kabul edilmiştir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak The Economist'e göre 2014-2015 yılları arasında kusurlu demokrasiye 2016-2018 yılları arasında ise hibrit rejim olarak kabul edilmiştir. Freedom House'a göre ise son 5 yılda hibrit rejim olarak kabul edilmiştir.

Kamboçya Krallığı son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Fakat The Economist'e göre 2014-2016 yılları arasında hibrit rejim statüsünde kabul edilmiştir. Son iki yılda (2017-2018) ise otoriter ülke statüsünde yer almıştır.

Karadağ Cumhuriyeti son 5 yılda çok yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Fakat The Economist'e göre 2014 yılında hibrit rejim, 2015 yılında kusurlu demokrasi statüsünde 2016-2018 yılları arasında ise yine hibrit rejim

statüsünde olmuştur. Freedom House'a göre ise 2014 yılında özgür ülke statüsünde 2015-2018 yılları arasında ise hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Kenya Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak hem Freedom House'a hem de The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Kırgızistan Cumhuriyeti son beş yılda yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olmuş ancak hem The Economist'e hem de Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Kolombiya Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri Gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsündedir.

Komorlar Birliği son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Kosova Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler üyesi olmadığından ötürü insani gelişmişlik seviyesi ölçülmemiştir. Fakat Freedom House'a göre son beş yılda hibrit rejim kategorisinde yer almıştır.

Kuveyt Cumhuriyeti son 5 yılda çok yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmasına rağmen Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Lesotho Krallığı son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve Freedom House'a göre 2006-2008 arası özgür 2010-2011 arası hibrit rejim 2012-2014 arası hibrit rejim ve son dört yıl ise (2015-2018) hibrit rejim kategorisinde olmuştur.

Liberya Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişliğe sahip olmuş ve hem The Economist'e hem de Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Lübnan Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak hem The Economist'e hem de Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsündedir.

Madagaskar Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahip olmuştur ve ve hem The Economist'e hem de Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Malavi Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve hem Freedom House'a hem de The Economist' göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Maldiv Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Malezya son 5 yılda çok yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Fakat Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Mali Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişliğe sahiptir ve The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejim kategorisinde yer almıştır.

Moldova Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahiptir. Ancak The Economist'e göre 2014-2016 yılları arasında kusurlu demokrasiye statüsünde yer almıştır. Son iki yılda ise (2017-2018) hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Mozambik Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve The Economist'e göre 2014-2017 yılları arasında hibrit rejim statüsünde son yılda (2018) ise otoriter rejim statüsünde olmuştur. Freedom House'a göre ise son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Nepal Federal Demokratik Cumhuriyeti son 5 yılda Orta Beşeri Gelişmişlik Seviyesine sahip olmuştur ve hem Freedom House'a hem de The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Nijer Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişliğe sahip olmuştur ve Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Nijerya Federal Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahip olmuştur ve The Economist'e göre 2014 yılında otoriter rejim statüsünde son 4 yılda (2015-2018) hibrit rejim statüsünde olmuştur. Freedom House' göre ise son 5 yılda hibrit statüsünde olmuştur.

Nikaragua Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve Freedom House'a göre 2014-2017 yılları arasında hibrit rejim son yılda (2018) ise özgür olmayan rejim statüsünde yer almıştır. The Economist'e göre ise 2014-2017 yılları arasında hibrit rejim son yılda ise (2018) otoriter rejim statüsünde olmuştur.

Pakistan İslam Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Papua Yeni Gine son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahip olmuştur ve Freedom House' a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsündedir.

Paraguay Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Fakat Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim olarak kabul edilmiştir.

Senegal Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve Freedom House'a göre 2008-2011 yılları arasında hibrit rejim 2012-2018 yılları arasında ise özgür ülke statüsünde yer almıştır. The Economist' göre ise 2006-2010 yılları arasında hibrit rejim 2011-2018 yılları arasında ise kusurlu demokrasinin işlediği ülke kategorisinde yer almıştır.

Sierra Leone Cumhuriyeti son 5 yılda düşük beşeri gelişmişliğe sahip olmuştur ve hem Freedom House'a hem de The Economist' göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Singapur Cumhuriyeti son 5 yılda çok yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim olarak kabul edilmiştir.

Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak yine de Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahip olmuştur ve hem The Economist'e hem de Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Tayland Krallığı son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Fakat The Economist'e göre son 5 yıldır hibrit rejim statüsündedir.

Türkiye Cumhuriyeti son 5 yılda çok yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ancak Freedom House'a göre 2014-2016 yılları arasında hibrit rejim statüsünde son iki yılda (2017-2018) ise özgür olmayan ülke statüsünde olmuştur. The Economist'e göre ise son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Uganda Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur ve The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejim statüsünde olmuştur. Freedom House' göre ise 2014-2016 yılları arasında özgür olmayan ülke statüsünde 2017 yılında ise hibrit rejim son yılda (2018) ise yine özgür olmayan ülke statüsünde yer almıştır.

Ukrayna son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Fakat yine de hem Freedom House'a hem de The Economist'e göre son 5 yılda hibrit rejimdir.

Venezüella Cumhuriyeti son 5 yılda yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Fakat yine de The Economist'e göre 2014-2016 yılları arasında hibrit rejim son iki yılda (2017-2018) ise otoriter rejim olarak kabul edilmiştir. Freedom House'a göre ise 2014-2015 yılları arasında hibrit rejim son üç yılda (2016-2018) ise özgür olmayan ülke statüsünde yer almıştır.

Zambiya Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahip olmuştur ve Freedom House'a göre son 5 yılda hibrit rejim olarak kabul edilmiştir. The Economist'e göre ise 2014-2016 yılları arasında hibrit rejim statüsünde olmuştur. Son iki yılda (2017-2018) ise otoriter rejim olarak kabul edilmiştir.

Zimbabve Cumhuriyeti son 5 yılda orta beşeri gelişmişliğe sahiptir ve Freedom House'a göre 2014 yılında özgür olmayan ülke statüsünde 2015-2016 yılları arasında hibrit rejim 2017 yılında özgür olmayan ülke statüsünde ve son yılda (2018) ise hibrit rejim statüsünde olmuştur.

Çizelge 5: 2006-2018 Yılları Arasında Freedom House Ve The Economist'in Hibrit Rejim Olarak Kabul Ettiği Ülkelerin Son Beş (2014-2018) Yıllık İnsani Gelişmişlik Düzeyleri

2006-2018 YILLARI ARASINDA FREEDOM HOUSE VE THE ECONOMIST'İN HİBRİT REJİM OLARAK KABUL ETTİĞİ ÜLKELERİN SON BEŞ (2014-2018) YILKI İNSANİ GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ			
Sıra No	GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ	ÜLKE SAYISI	YÜZDE (%)
1	Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik (ÇBG)	8	%12.31
2	Yüksek Beşeri Gelişmişlik (YBG)	19	%29.23
3	Orta Beşeri Gelişmişlik (OBG)	23	%35.39
4	Düşük Beşeri Gelişmişlik (DBG)	10	%15.38
5	Değişken	4	%6.15
6	Diğer	1	%1.54
Toplam		65	%100

Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Kuveyt, Malezya, Singapur, Tayland ve Türkiye çok yüksek beşeri, gelişmişliğe sahiptir. Bolivya, Bosna Hersek, Dominik

Cumhuriyeti, Ekvator, Endonezya, Ermenistan, Fiji, Filipinler, Filistin, Makedonya, Kırgızistan, Kolombiya, Lübnan, Maldivler, Moldova, Paraguay, Sri Lanka, Ukrayna ve Venezuela ise yüksek beşeri gelişmişliğe sahiptir. Bangladeş, Benin, Butan, Cibuti, Fildişi Sahili, Guatemala, Haiti, Honduras, Kamboçya, Kenya, Komorlar, Lesotho, Madagaskar, Nepal, Nijerya, Nikaragua, Pakistan, Papua Yeni Gine, Senegal, Tanzania, Uganda, Zambiya ve Zimbabve düşük beşeri gelişmişliğe sahiptir. Burkina Faso, Burundi, Etiyopya, Gine, Gine Bassau, Malavi, Mali, Mozambik, Nijer ve Sierra Leone ise düşük beşeri gelişmişliğe sahiptir.

Fas, Gambia, Irak ve Liberya değişken değere sahip olmuştur. (Fas üç yıl (2014-2016) OBG sahip iken son iki yıl (2017-2018) YBG sahip olmuştur. Gambia üç yıl (2014-2016) DBG sahip iken son iki yıl (2017-2018) OBG sahip olmuştur. Irak dört yıl (2014-2017) DBG sahip iken son yıl (2018) OBG sahip olmuştur. Liberya üç yıl (2014-2016) DBG'ye sahip iken son iki yıl (2017-2018) OBG'ye sahip olmuştur.)

“Diğer” ise değerlendirmeye tabii olmayan Kosova'yı belirtmektedir. Kosova BM üyesi olmadığı için BM tarafından insani gelişmişlik seviyesi değerlendirilmemiştir.

Çizelge 6: 2014-2018 Yılları Arası The Economist'e Göre Hibrit Rejim Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi

2014-2018 YILLARI ARASI THE ECONOMİST'E GÖRE HİBRİT REJİM OLAN ÜLKELERİN İNSANİ GELİŞİMİŞLİK SEVİYESİ			
SIRA NO	İNSANİ GELİŞİMİŞLİK SEVİYESİ	ÜLKE SAYISI	YÜZDE (%)
1	Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik (ÇBG)	4	%13.79
2	Yüksek Beşeri Gelişmişlik (YBG)	7	%24.14
3	Orta Beşeri Gelişmişlik (OBG)	11	%37.93
4	Düşük Beşeri Gelişmişlik (DBG)	5	%17.25
5	Değişken	2	%6.89
Toplam		29	%100

2014-2018 yılları arasında Arnavutluk, Gürcistan, Tayland ve Türkiye çok yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olmalarına rağmen The Economist'e göre hibrit rejimdir. Bolivya, Bosna Hersek, Fiji, Filistin, Kırgızistan, Lübnan ve Ukrayna yüksek beşeri gelişmişliğe sahip ve hibrit rejimdir. Bangladeş, Benin, Butan, Guatemala, Honduras, Kenya, Madagaskar, Nepal, Pakistan, Tanzania ve Uganda ise orta beşeri gelişmişliğe sahip ve hibrit rejimdir. Düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan Burkina Faso, Malavi, Gine Bussau, Mali ve Sierra Leone'de hibrit rejim

kategorisinde yer almıştır. Değişken kategorisinde ise Fas ve Irak (Fas 2014-2016 yılları arasında OBG' ye 2017-2018 yılları arasında ise YBG' ye sahip olmuştur. Irak ise 2014-2017 yılları arasında OBG'ye 2018 yılında ise YBG'ye sahiptir) bulunmaktadır.

Çizelge 7: The Economist'e Göre Son Beş Yılda (2014-2018) En Az Bir Defa Hibrit Rejim Statüsünde Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi

THE ECONOMIST'E GÖRE SON BEŞ YILDA (2014-2018) EN AZ BİR DEFA HİBRİT REJİM STATÜSÜNDE OLAN ÜLKELERİN İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ			
SIRA NO	İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ	ÜLKE SAYISI	YÜZDE (%)
1	Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik (ÇBG)	1	%8,34
2	Yüksek Beşeri Gelişmişlik (YBG)	4	%33,33
3	Orta Beşeri Gelişmişlik (OBG)	6	%50
4	Düşük Beşeri Gelişmişlik (DBG)	1	%8,33
5	Değişken	0	%0
	Toplam	12	%100

Çok yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülke Karadağ'dır. Ermenistan, Makedonya, Moldova ve Venezuela ise yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkedir. Fildişi Sahili, Haiti, Kamboçya, Nijerya, Nikaragua ve Zimbabve orta beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerdir. Mozambik ise düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkedir.

The Economist'e göre 2006-2018 yılları arasında toplamda kırk dört (44) ülkeyi hibrit rejim olarak değerlendirilmiştir. Çizelge 6'da 29 ülke belirtilmiş bu yirmi dokuz (29) ülke 2014-2018 yılları arasında hibrit rejim statüsünde olmuştur. Çizelge 7'de ise on iki (12) ülke bulunmaktadır. Bu on iki ülke 2014-2018 yılları arasında en az bir defa The Economist'in demokrasi değerlendirmesinde hibrit rejim kategorisinde olmuştur. Yukarıda belirtilen 6 ve 7. Çizelgelerde toplamda kırk bir (41) ülke bulunmaktadır. Senegal 2014-2018 yılları arasında kusurlu demokrasinin işlediği ülke statüsünde, Burundi ve Etiyopya ise 2014-2018 yılları arasına otoriter ülke statüsünde olduklarından dolayı değerlendirmeye tabii tutulamamıştır.

Çizelge 8: 2014-2018 Yılları Arası Freedom House’a Göre Hibrit Rejim Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi

2014-2018 YILLARI ARASI FREEDOM HOUSE’A GÖRE HİBRİT REJİM OLAN ÜLKELERİN İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ			
SIRA NO	İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ	ÜLKE SAYISI	YÜZDE (%)
1	Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik (ÇBG)	5	%11.63
2	Yüksek Beşeri Gelişmişlik (YBG)	14	%32.56
3	Orta Beşeri Gelişmişlik (OBG)	14	%32.56
4	Düşük Beşeri Gelişmişlik (DBG)	8	%18.60
5	Değişken	2	%4.65
Toplam		43	%100

Freedom House’a göre 2014-2018 yılları arasında çok yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler Arnavutluk, Gürcistan, Kuveyt, Malezya ve Singapur’dur. Bolivya, Bosna Hersek, Ekvator, Endonezya, Ermenistan, Fiji, Filipinler, Makedonya, Kırgızistan, Kolombiya, Lübnan, Maldivler, Sri Lanka ve Ukrayna ise yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerdir. Bangladeş, Butan, Fildişi Sahili, Guatemala, Haiti, Honduras, Kenya, Komorlar, Madagaskar, Nepal, Nijerya, Papua Yeni Gine, Tanzanya ve Zambiya ise orta beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerdir. Düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler ise Burkina Faso, Etiyopya, Gine, Gine Bissau, Malavi, Mozambik, Nijer ve Sierra Leone’dir. Fas ve Liberya ise değişkendir. Fas 2014-2016 yılları arasında OBG’ye son 2017-2018 yıllarında ise YBG’ye sahip olmuştur. Liberya ise 2014-2016 yılları arasında DBG’ye 2017-2018 yılları arasında ise OBG’ye sahip olmuştur.

Çizelge 9: Freedom House’a Göre Son Beş Yılda (2014-2018) En Az Bir Defa Hibrit Rejim Statüsünde Olan Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Seviyesi

FREEDOM HOUSE’A GÖRE SON BEŞ YILDA (2014-2018) EN AZ BİR DEFA HİBRİT REJİM STATÜSÜNDE OLAN ÜLKELERİN İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ			
SIRA NO	İNSANİ GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ	ÜLKE SAYISI	YÜZDE (%)
1	Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik (ÇBG)	2	%22.22
2	Yüksek Beşeri Gelişmişlik (YBG)	2	%22.22
3	Orta Beşeri Gelişmişlik (OBG)	4	%44.44
4	Düşük Beşeri Gelişmişlik (DBG)	0	%0
5	Değişken	1	%11.12
Toplam		9	%100

2014-2018 yılları arasında çok yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülke Türkiye ve Karadağ’dır. Dominik Cumhuriyeti ile Venezuela ise yüksek beşeri

gelişmişliğe sahip olan ülkelerdir. Orta beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkeler ise Lesotho, Nikaragua, Uganda ve Zimbabve'dir. Zimbabve ise (2014-2016 yılları arasında DBG'ye 2017-2018 yılları arasında ise OBG'ye sahip olmuştur) değişken ülkedir.

Freedom House'a göre 2006-2018 yılları arasında toplamda elli altı (56) ülkeyi hibrit rejim olarak değerlendirilmiştir. Çizelge 8'de 43 ülke belirtilmiş bu kırk üç (43) ülke 2014-2018 yılları arasında hibrit rejim statüsünde değerlendirilmiştir. Çizelge 9'da ise on iki (9) ülke bulunmaktadır. Bu dokuz ülke 2014-2018 yılları arasında en az bir defa Freedom House'un demokrasi değerlendirmesinde hibrit rejim kategorisinde yer almıştır. Yukarıda belirtilen 8 ve 9. Çizelgelerde toplamda elli iki (52) ülke bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Kosova hibrit rejim olmasına rağmen BM üyesi olmadığı için insani gelişmişlik seviyesi değerlendirilmemiştir. Senegal 2014-2018 yılları arasında özgür ülke statüsünde, Burundi ve Cibuti ise 2014-2018 yılları arasına özgür olmayan ülke statüsünde olduklarından dolayı değerlendirmeye tabii tutulamamıştır.

SONUÇ

Freedom House 1940'da Amerika Birleşik Devletlerinde kurulmuştur. Ancak Freedom House 1973 yılından bu yana demokratik kriterleri baz alarak demokrasi ölçümü yapıp ülkeleri kategorize etmektedir. İfade edilen bu kuruluş temel insan hak ve hürriyetleri ile siyasi haklar olmak üzere toplamda yirmi beş soru üzerinden değerlendirmesini yapmaktadır. Freedom House bu değerlendirmeler doğrultusunda ülkeleri özgür olmayan, kısmen özgür ve özgür olmak üzere üç kategoride değerlendirmektedir. Özgür olmayan ülkelerde hükümet baskısının hat safhada olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu tip ülkelerde siyasal hakların neredeyse hiç kullanılmadığı, vatandaşların siyasi haklarını kullanabilmesi için bir mücadele içerisinde olması gerektiği ifade edilmektedir. Özgür olmayan ülkelerde genel olarak otoriter bir yapı, tek parti hükümranlığı yahut bir diktatöryel yapının olduğu ve böyle bir durum içerisinde özgür bir düşüncenin kendine yer bulması oldukça zordur. Kısmen özgür olarak kabul edilen ülkelerde ise zayıf siyasal haklar bulunmaktadır. Bu tip ülkelerde siyasi yolsuzluklar ile sık sık karşılaşmak mümkündür. Ayrıca sendikalar ve basın ve yayın kuruluşları üzerinde bir baskı bulunmaktadır. Bu baskı iktidar tarafından uygulanmaktadır. Değerlendirme sonucunda özgür olarak kabul edilen ülkelerde siyasal hak ve özgürlükler ile özgür ve adil seçimler yapılmaktadır. (Eşit koşullarda, rekabet ortamında daha önceden belirlenen tarihler içerisinde düzenli bir şekilde yapılan seçimler yapılmaktadır.) Bu tip ülkelerde muhalefet erkinin iktidar olma umudu ve fırsatı bulunmaktadır. Hukukun üstünlüğünü benimseyen bu ülkelerde ifade özgürlüğü, fırsat eşitliği, dini özgürlükler ve eğitim başta olmak üzere birçok husus devletin güvencesi altına alınmıştır. Bütün bunlarla birlikte özgür ülke kategorisinde olan ülkelerde de yukarıda ifade edilen temel özgürlükler kısıtlanabilmektedir.

The Economist Dergisi 2006'dan bu yana demokrasi endekslerini yayınlamaktadır. Bu endekslerini siyasal katılım, iktidar fonksiyonu, temel hak ve özgürlükler gibi 60 gösterge üzerinden değerlendirmektedir. The Economist bu değerlendirmeler neticesinde ülkeleri otoriter rejimler, hibrit rejimler, kusurlu demokrasiler ve tam demokrasiler olarak dört ayrı kategoride değerlendirmiştir. Otoriter rejimlerde/ülkelerde kişi hak ve özgürlüklerinin ihlalleri hat safhadadır. Bu rejimlerde önceden belirlenen tarihler içerisinde, adil ve eşit koşullarda yapılan seçimlerden bahsetmek mümkün değildir. Zira bu tip rejimlerde muhalefet baskı ve sansür içerisindedir. Bu ülkelerde yargı başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluş devlet denetimindedir. Hibrit rejim olan ülkelerde ise muhalefet üzerinde iktidar erkinin baskılarının olduğu görülmüştür. Ayrıca The Economist'e göre hibrit rejim olarak tasnif edilen ülkelerde yargı erki üzerinde baskılar mevcuttur. Medyanın hükümetin baskı ve sansürü ile karşı karşıya kaldığı, adil ve özgür seçimlerin yapılmadığı ifade edilmektedir. Kusurlu demokrasilerin bulunduğu ülkelerde ise daha önceden belirtilen tarihler içerisinde özgür ve adil seçimler yapılmakta, kişi hak ve özgürlükler ise devletin güvencesi altındadır. Bu tip rejimlerde medyanın yeterince bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Son olarak ise tam demokrasilerin işlediği ülkelerde kişi hak ve hürriyetleri başta olmak üzere, özgür medyanın varlığı, devlet kurumlarının etkin işleyişi, yargının bağımsızlığı denge ve denetleme mekanizmalarının etkinliği gibi birçok husus mevcuttur.

Hibrit rejimler, demokratik rejimlerle otoriter rejimler arasındaki gri bölgedir. Yapılan çalışmalarda demokratik rejimlerin bazı özelliklerinin uygulandığı ama özünde otoriter rejimleri belirtmek amacıyla bazı sıfatların kullanıldığı görülmektedir. Sınırlı demokrasiler, kontrollü demokrasiler, kısıtlayıcı demokrasiler gibi kavramlarla adlandırılma yapılmaktadır. Diğer tarafta bireylerin temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanamadığı rejimler ise katı demokrasi, seçimsel demokrasi gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bu ayrımlar genel oy ilkesi, tam ve eşit siyasal yarışmanın varlığının derecesi ile temel hak ve hürriyetlerden yararlanma derecesine bağlı olarak yapılmaktadır. Liberal demokrasinin bu üç özelliğini yerine getiren ancak, iktidarın bazı vesayet makamlarının denetimi altında olduğu ve gerçek anlamda gücü eline geçiremediği rejimler bu gri alanı oluşturmakta ve bunlara ise hibrit rejimler (melez rejimler) adı verilmektedir.

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin saptanmasında yalnızca iktisadi büyüme ve gelir artışının ölçüt olarak kullanılması yetersiz kalmıştır. Böylece, kaynak artışı ve ekonomik büyümenin tüm insanlara eşit şekilde refah getirmediği saptamasıyla birlikte ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde insan odaklı parametreler geliştirilmiştir. İnsani gelişme, finansal özgürlükler ve kaynaklar artırılırken gelişmenin asıl amacı olan gerçek refah göz ardı edilmeden gelir artışının yanında eğitim, sağlık, sosyal ve politik gibi faktörleri de dâhil ederek daha bütüncül bir parametre geliştirmiştir. İnsani gelişme, finansal zenginliklerin sadece bir araç olarak kullanıldığı, insan ve insan yaşamındaki diğer alanlardaki gelişmelere odaklanarak, insanlara fırsat özgürlüğünün tanınması ve artırılmasını önceleyen bir yaklaşımdır. İnsani gelişmede temel referans, daha fazla seçme şansı ve fırsatların yaratılarak insanların daha üretken bir hayat geçirebilmeleri için bireysel ya da kolektif olarak kendi potansiyellerini geliştirebilecekleri şartların sağlanmasıdır. Bu bağlamda 1990'lı yıllardan itibaren, çoğu düşünür ve bilim insanı tarafından, pragmatik ve refah ekonomisi yaklaşımları yalnızca fayda ve gelir artışını dikkate alıp, insan yaşamının diğer alanlarını göz ardı ettikleri sebebiyle eleştirilmiş ve refahının ve gelişmişlik seviyesinin ölçülmesinde insan odaklı parametreler geliştirilmiştir. Düşünsel temelleri Amartya Sen'in "Yapılabilirlik Yaklaşımına" dayanan ve Pakistanlı ekonomist Mahbub ul Haq başta olmak üzere birçok düşünür ve araştırmacı tarafından geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi, ülkelerin gelişmişlik seviyelerini ulusal gelirlerinin yanında refah, eğitim ve sağlık gibi insan odaklı parametrelerle geniş bir perspektifle belirlemektedir. 1993 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ülke düzeyinde verilere ulaşarak insani gelişme sadece gelirin ötesine geçerek sağlık ve eğitim alanındaki göstergeleri de ekleyerek her yıl ülkelerin gelişmişlik seviyeleri hakkında İnsani Gelişme Raporları ile bilgi verilmektedir. İnsani Gelişme Endeksi metodolojisinde, sağlık standardı, eğitim standardı ve refah standardı olmak üzere üç kriter kullanılmakta ve referans alınan bu üç kriter ülkelerden doğru verinin sağlanabileceği ve insani gelişmeyi ölçmeyi amaçlayan kriterlerdir. Belirlenen bu kriterle İnsani Gelişme Endeksi ülkelerde ortalama yaşam süresi ile ölçülen sağlıklı ve uzun yaşam, beklenen ve ortalama okullaşma yılı ile ölçülen bilgiye ve eğitime kolay ulaşım, kişi başına düşen GSYİH ile ölçülen insan refahı gibi başlıca üç gelişimi göz önünde bulundurur. Bu bağlamda İnsani Gelişme Raporlarında da belirtildiği üzere insani gelişme, gelirin

yanında insan hak ve özgürlüklerinin, yetkinlik ve fırsatların genişletilerek insanların insan onuruna yakışır şekilde uzun, sağlıklı ve üretken bir yaşam geçirmelerini güvence altına almayı hedeflemektedir.

Hibrit rejim statüsünde olmayan ülkeler incelendiğinde istisnai ülkeler haricinde çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerde demokratik bir siyasal rejimin mevcut olduğu görülmüştür. Yine istisnalar olmak üzere orta ve düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkeler incelendiğinde kusurlu demokrasinin işleyişi yahut otoriter rejimlerin varlığının mevcut olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda incelenen yirmi (20) ülkede insani gelişmişlik seviyesi çok yüksek ve yüksek olan ülkelerin demokratik; orta ve düşük olan ülkelerin ise otoriter rejim statüsünde olduğu değerlendirmesini yapmak mümkündür. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda 2006-2018 yılları arasında Freedom House ve The Economist'in hibrit rejim olarak kabul ettiği ülkelerin son beş (2014-2018) yıllık değerlendirildiğinde (çizelge 5) çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin oranı %41.54'dür. Orta ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin oranı %50.77'dir. Değişken ve diğer ülke statüsünde olan ülkelerin oranı ise %7.69'dur. 2014-2018 yılları arası The Economist'e (çizelge 6) göre hibrit rejim olan ülkelerin içerisinde çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkelerin oranı %37.93'dür. Orta ve düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkelerin oranı ise %55.18'dir. The Economist'e (çizelge 7) göre son beş yılda (2014-2018) en az bir defa hibrit rejim statüsünde olan ülkelerin %41,67'si çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişlik statüsündedir. Yine en az bir defa hibrit rejim statüsünde olan ülkelerin %58.33'ü ise orta ve düşük beşeri gelişmişliğe sahiptir. 2014-2018 yılları arası Freedom House'a (çizelge 8) göre hibrit rejim olan ülkelerin içerisinde çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin oranı %44.19'dur. Orta ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin oranı ise %51.16'dır. Freedom House'a (çizelge 9) göre son beş yılda (2014-2018) en az bir defa hibrit rejim statüsünde olan ülkelerin içerisinde çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin oranı %44.44'dür. Orta ve düşük beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin oranı ise %44.44'dür.

Bu çalışmanın hipotezi insani gelişmişlik seviyesi ile hibrit rejimler arasında bir ilişki vardır şeklinde ifade edilmiştir. Bu husus hem Freedom House hem de The

Economist'in hibrit rejim olarak değerlendirdiği ülkeler incelenerek sınanmıştır. Bu sınama doğrultusunda sonuç olarak izelge 5, izelge 6, izelge 7, izelge 8 ve izelge 9' da belirtildiği gibi çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişliğe sahip olan ülkelerin toplam oranı %50'nin altında olduğu grlmştş. Bundan tş hibrit rejimler ile çok yüksek ve yüksek beşeri gelişmişlik seviyesi arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak Freedom House ve The Economist'e (izelge 5) göre orta beşeri gelişmişlik ve düşük beşeri gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkelerin oranı ise %50.77'dir. Bu oran bir iddianın doğrulanması için yeterli değildir. Ancak yanlışlanması içinde oldukça yüksek bir veridir. Dolayısıyla hipotezimiz elde edilen bu oranla kısmen doğrulanmıştır.

Hibrit rejimler toplumsal, iktisadi, kültürel, siyasi açıdan farklılıklar arz etmektedir. Bu hususların her birinin incelenmesi hibrit rejimlerin dayandığı temelleri ortaya çıkaracaktır. Bu alışma iktisadi açıdan ele alınmış olup, ülkelerin insani gelişmişlik seviyeleri ile hibrit rejimler arasındaki ilişki incelenmiştir. Diğer hususların çalışmaya dâhil edilmesinin konudan uzaklaşılmasına neden olacağı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, hibrit rejimlerin, demokrasi ve terörizm ile arasındaki ilişkinin incelenmesi; hibrit rejimlerin bireysel ve toplumsal yapılarının incelenmesi, sosyolojik ve psikolojik açıdan belirlenmesi ise başka bilimsel çalışmalarının konusu olabilir.

KAYNAKLAR

- Adams, J. (2014, 05 27). *Government Online Censorship in Serbia Worrying Trend, Says OSCE Media Freedom Representative*. 12 19, 2020 tarihinde <https://www.osce.org>: <https://www.osce.org/fom/119173> adresinden alındı
- Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası. (2004, 01 26). *Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası*. 12 27, 2020 tarihinde <https://president.gov.af>: <https://president.gov.af/en/afghan-constitution-2/> adresinden alındı
- Ağaoğulları, M. (2013). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge.
- Aksu, L. (2014). İktisat Ekollerinin İktisadî Büyüme Konusundaki Düşünceleri Ve Modellerinin Analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları*(208), 351-392.
- Al-Hilani, H. (2012). HDI as a Measure of Human Development: A Better Index than HDI as a Measure of Human Development: A Better Index than. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 2(5), 24-28.
- Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası. (2020, 12 18). *Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası*. 12 18, 2020 tarihinde <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz> adresinden alındı
- Amnesty International. (2017, 02 22). *Uluslararası Af Örgütü Raporu 2016/17: Togo*. 12 26, 2020 tarihinde <https://www.refworld.org>: <https://www.refworld.org/docid/58b033a513.html> adresinden alındı
- Amnesty International. (2018, 02 22). *Amnesty International Report 2017/18 - Togo*. 12 26, 2020 tarihinde <https://www.refworld.org>: <https://www.refworld.org/docid/5a99384b4.html> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2020). *İran'da Muhalif Gazeteci İdam Edildi*. 12 20, 2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr>: <https://www.dw.com/tr/iranda-muhalif-gazeteci-idam-edildi/a-55921654> adresinden alındı
- Arendt, H. (2020). *Geçmişle Gelecek Arasında*. (B. S. Şener, ve O. E. Kara, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Asociacion de Periodistas de el Salvador. (2018, 03 05). <https://apes.org.sv>. 12 24, 2020 tarihinde Informe de Libertad de Expresión 2017-2018: <https://apes.org.sv/informe-de-libertad-de-prensa-2017-2018/> adresinden alındı
- Ateş, T. (1994). *Demokrasi Kuram-Tarihi Süreç-İlkeler*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Ayyıldız, F. (2017). Gelir Adaletsizliğinin Sebeplerinin Araştırılması: Ampirik Analiz. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 34(34), 131-141.
- Bağce, H. (2016). *Parlamente Sistem Mi, Başkanlık Mı? Yoksulluktan Hukukun Üstünlüğüne Ülkelerin Dünyadaki Yeri*. İstanbul: Gonca Yayınevi.

- Barry, N. (2018). *Modern Siyaset Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Beetham, D. (2014). *Demokrasi ve İnsan Hakları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Beetham, D., ve Boyle, K. (1998). *Demokrasinin Temelleri: 80 Soru 80 Cevap*. (V. Bıçak, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- BMKP. (2020, 09 14). <http://hdr.undp.org>. 09 14, 2020 tarihinde <http://hdr.undp.org>: <http://hdr.undp.org/en/humandev> adresinden alındı
- Burdeau, G. (1964). *Demokrasi/Sentetik Deneme*. (B. Esen, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Country Reports On Human Rights Practices For. (2018a). *Trinidad And Tobago 2018 Human Rights Report*. ABD: United States Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor.
- Country Reports On Human Rights Practices For. (2018b). *El Salvador Human Rights Report 2018*. ABD: United States Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor.
- Country Reports On Human Rights Practices For. (2018c). *MAURITANIA 2019 HUMAN RIGHTS REPORT*. ABD: United States Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor.
- Çakırbaş, A. (2019). *İki Savaş Arası Dönemde Avrupa'da Kaos ve Otoriterizm*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çam, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çamuroğlu, G. (2018). *Ortadoğu'da Otoriter Siyasal Rejimler*. Ankara: Astana Yayınları.
- Dahl, R. (2019). *Demokrasi Üzerine*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve Eleştiri*. (L. Köker, Çev.) Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı.
- Daver, B. (1976). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Kalite matbaası.
- Dura, C. (2009, 01 31). *Ekonomik Büyüme ve Gelişme Kavramları Üzerine*. 11 3, 2020 tarihinde <http://www.cihandura.com/tr:> <http://www.cihandura.com/tr/makale/-EKONOMIK-BUYUME-VE-GELISME-KAVRAMLARI-UZERINE494> adresinden alındı
- Duverger. (1980). New Political System Model Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*, Sayı: 8(8), 165-187.
- Duverger, M. (1986). *Siyasal Rejimler*. (T. Tunçdoğan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Economist, T. (2018). *Democracy Index 2018: Mee Too?* London: The Economist Intelligence Unit.
- El Salvador Cumhuriyeti Anayasası. (2014). *El Salvador Cumhuriyeti Anayasası*. 12 24, 2020 tarihinde https://www.constituteproject.org/constitution/El_Salvador_2014.pdf?lang=en adresinden alındı
- Elgie, R. (1993). The Politics of Semi-Presidentialism, <http://fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/13/9780198293866.pdf>.

- Erdoğan, M. (2011). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2017). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ergil, D. (2015). Başkanlık Sistemi ve Türkiye. M. Aktaş, ve C. Bayram içinde, *Başkanlık Sistemi* (s. 21-48). Ankara: Liberte Yayınları.
- Freedomhouse. (2018). *Methodology*. New York: Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2016/methodology>.
- Gagné, J. (2017, 05 19). *Hybrid Regimes*. 25 09, 2020 tarihinde <https://www.oxfordbibliographies.com:https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0167.xml> adresinden alındı
- Gökçe, A.F., (2019). Hibrit Rejimlerde Hükümet Sistemleri ve Demokrasi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), 182-200.
- Gökçe, A.F., ve Aksu, M. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Çok Partili Sistemden İki Partili Siyasi Sisteme Geçiş Mi? *17. Uluslararası Kamu Yönetimi Formu* (s. 599-611). Karaman: 17. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu.
- Gökçe, A.F., ve Aksu, M. (2020). Otoriter Ülkelerde Devlet Terörü: Çin Halk Cumhuriyeti Üzerine Bir Değerlendirme. *3. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi Tam Metin Kitabı* (s. 192-206). Ankara: Bidge Yayınları.
- Gökçe, A.F., (2021). *Siyaset Bilimi Kavram ve Tanımlar*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Gözler, K. (2019). *Anayasal Hukukun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Yayın Basım Dağıtım.
- Gözübüyük, Ş. (2013). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Guyana Koperatif Cumhuriyeti Anayasası. (2020). *Guyana Koperatif Cumhuriyeti Anayasası*. 12 23, 2020 tarihinde <https://www.refworld.org:https://www.refworld.org/docid/3ae6b5400.html> adresinden alındı
- Gürses, D. (2009). 'İnsani Gelişme' Ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 339-350.
- Han, E., ve Kaya, A. (2012). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Hekimoğlu, M. (2009). *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı "Demokratik Hükümet Sistemleri" ve Türkiye*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hekimoğlu, M. (2010). *Anayasa Hukukunda Antidemokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Heywood, A. (2010). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*. (H. Köse, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- Human Rights Watch. (2015a). *World Report 2015: Serbia: Events Of 2014*. 12 19, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/serbia/kosovo> adresinden alındı

- Human Rights Watch. (2015b). *World Report 2015: Vietnam Events Of 2014*. 12 23, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/node/268024> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2015c). *World Report 2015: Tajikistan Events Of 2014*. 12 24, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/tajikistan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2015d). *World Report 2015: Rwanda Events Of 2014*. 12 25, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/rwanda> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2015e). *World Report 2015: Sudan Events Of 2014*. 12 26, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/sudan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2015f). *World Report 2015: Afghanistan Events Of 2014*. 12 27, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/afghanistan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2016a). *Vietnam Events Of 2015*. 12 23, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/vietnam> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2016b). *Tajikistan Events Of 2015*. 12 24, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/tajikistan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2016c). *Sudan Events Of 2015*. 12 27, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/sudan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2017a). *Vietnam Events Of 2016*. 12 23, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/vietnam> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2017b). *Tajikistan Events Of 2016*. 12 24, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/tajikistan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2017c). *Rwanda Events Of 2016*. 12 25, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/rwanda> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2017d). *Sudan Events of 2016*. 12 27, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/sudan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2018a). *Serbia/Kosovo: Events Of 2017*. 12 19, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/serbia/kosovo> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2018b). *Iran:Events Of 2017*. 12 20, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org>: <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/iran#10b2b2> adresinden alındı

- Human Rights Watch. (2018c). *Vietnam Events Of 2017*. 12 23, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/vietnam> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2018d). *Rwanda Events Of 2017*. 12 25, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/rwanda> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2018e). *Sudan Events Of 2017*. 12 27, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/sudan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2018f). *Afghanistan Events Of 2017*. 12 27, 2020 tarihinde [https://www.hrw.org/:](https://www.hrw.org:) <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/afghanistan#047829> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019a). *Serbia and Kosovo 2018*. 12 19, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/serbia/kosovo#:~:text=There%20was%20little%20improvement%20in,asylum%20seekers%20failed%20to%20improve.> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019b). *Iran: Events Of*. 12 20, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/iran#10b2b2> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019c). *El Salvador Events Of 2018*. 12 24, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/el-salvador> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019d). *Tajikistan Events Of 2018*. 12 24, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/tajikistan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019e). *Rwanda Events Of 2018*. 12 25, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/rwanda> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019f). <https://www.hrw.org>. 12 25, 2020 tarihinde Mauritania Events Of 2018: <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/mauritania> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019g). *Sudan Events Of 2018*. 12 27, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/sudan> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2019h). *Afghanistan Events Of 2018*. 12 27, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org:> <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/afghanistan#047829> adresinden alındı
- Human Rights Watchs. (2016d). *Afghanistan Events Of 2015*. 12 27, 2020 tarihinde [https://www.hrw.org/:](https://www.hrw.org:) <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/afghanistan> adresinden alındı
- İktisat Sözlüğü. (2020, 12 16). <https://www.iktisatsozlugu.com/t>. 12 16, 2020 tarihinde <https://www.iktisatsozlugu.com/t:> <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/bolusum/561> adresinden alındı

- İNGEV. (2017). *İnsani Gelişme Endeksi Kamuoyu (İGE-K)*. İstanbul: İnsani Gelişme Vakfı.
- İNGEV. (2020, 09 14). <https://ingev.org/>. 09 14, 2020 tarihinde <https://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/#:~:text=%C4%B0nsani%20geli%C5%9Fme%2C%20insanlar%C4%B1n%20i%C3%A7inde%20bulundu%C4%9Fu,hayat%C4%B1n%C4%B1n%20zenginle%C5%9Fmesiyle%20ilgili%20bir%20kavramd%C4%B1r.&text=%C4%B0nsani%20geli%C5%9Fme%2C%20eko> adresinden alındı
- İNSAMER. (2020, 10 12). <https://insamer.com/tr/>. 10 12, 2020 tarihinde https://insamer.com/tr/arnavutluk_497.htm adresinden alındı
- İnsel, A. (1999). Otoritarizmin Sürekliliği. *Birikim*, 143-166.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası. (2020). *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*. 12 20, 2020 tarihinde <https://en.parliran.ir/eng/https://en.parliran.ir/eng/en/Constitution> adresinden alındı
- İrlanda Cumhuriyeti Anayasası. (2020, 12 18). *İrlanda Cumhuriyeti Anayasası*. 12 18, 2020 tarihinde <http://www.irishstatutebook.ie/http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html#part13> adresinden alındı
- İsviçre Konfederasyonu Anayasası. (2020, 01 01). *İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasası*. 12 17, 2020 tarihinde <https://www.admin.ch/https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html> adresinden alındı
- İşgüden, T., ve Turanlı, R. (1992). *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- İzlanda Cumhuriyeti Anayasası. (2020, 12 19). *İzlanda Cumhuriyeti Anayasası*. 12 19, 2020 tarihinde <https://www.althingi.is/https://www.althingi.is/lagas/nuna/1944033.html> adresinden alındı
- Kaboğlu, İ. (2019). *Anayasa Hukuku Dersleri*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, E. (2017, 03 24). *Anayasalar Hakkında Bir Not*. 09 08, 2020 tarihinde <https://sarkac.org/https://sarkac.org/2017/03/anayasalar-hakkinda-bir-not-ersin-kalaycioglu/> adresinden alındı
- Kalaycıoğlu, E. (2018). Karşılaştırmalı Siyaset: Giriş. E. Kalaycıoğlu, ve D. Kağnıcıoğlu içinde, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler* (s. 1-37). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kamiloğlu, C. (2018, 03 20). *Tuhafliklar Ülkesi El Salvador*. 12 24, 2020 tarihinde <https://www.amerikaninsesi.com/https://www.amerikaninsesi.com/a/tuhafliklar-ulkesi-el-salvador/4306680.html> adresinden alındı
- Kaynar, M. (2014). Anayasa, Yasama, Yürütme ve Yargı. Y. Taşkın içinde, *Siyaset, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (s. 285-334). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. (2017). Anayasa, Yasama, Yürütme ve Yargı. Y. Taşkın içinde, *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (s. 285-325). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 207-230.
- Kışlalı, A. (2018). *Siyasal Sistemler-Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Koray, M., ve Topçuoğlu, M. (1987). *Sosyal Politika*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Köksal, Ş. (2014). Türkiye'deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına Siyasi Kültür Ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(3), 29-71.
- Kuzu, B. (1996). Türkiye İçin Başkanlık Sistemi. *Liberal Düşünce I(2)*, 13-43.
- Lijphart, A. (1986). *Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*. (E. Ö.-E. Onulduran, Çev.) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı- Siyasi İlimler Derneği.
- Linz, J. (2017). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Lipson, L. (1993). Demokrasinin Felsefesi. A. Yayla içinde, *Sosyal ve Siyasal Teori Seme Yazılar* (M. Erdoğan, Çev., s. 16-22). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Marquez, X. (2019). *Demokrasi Dışı Siyaset Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme*. (İ. Çekem, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall Adaları Cumhuriyeti Anayasası. (2020, 12 22). *Marshall Adaları Cumhuriyeti Anayasası*. 12 22, 2020 tarihinde <https://rmiparliament.org:https://rmiparliament.org/cms/constitution.html> adresinden alındı
- Mauritius Cumhuriyeti Anayasası. (2016, 03). *Mauritius Cumhuriyeti Anayasası*. 12 21, 2020 tarihinde <http://extwprlegs1.fao.org:http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/mat129978.pdf> adresinden alındı
- Melnykovska, I. (2017). *Hybrid Regimes in Modern Times*. 09 25, 2020 tarihinde <https://politicalscience.ceu.edu:https://politicalscience.ceu.edu/courses/hybrid-regimes-modern-times> adresinden alındı
- Menocala, A., Fritz, V., ve Rakner, L. (2008). Hybrid Regimes And The Challenges Of Deepening And Sustaining Democracy İn Developing Countries. *South African Journal of International Affairs*, 15(1), 29-40.
- Moritanya İslam Cumhuriyeti Anayasası. (2017). *Moritanya İslam Cumhuriyeti Anayasası*. 12 25, 2020 tarihinde <https://alakhbar.info:https://alakhbar.info/?q=node/15680> adresinden alındı
- Morlino, L. (2008). *Hybrid Regimes or Regimes in Transition?* Madrid: Fride Publications.
- Muş, M. (2017). *Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi İlişkisi-Hakim Parti Etkisi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Nodia, G. (1993). Milliyetçilik ve Demokrasi. A. Yayla içinde, *Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar* (E. Yalçın, Çev., s. 38-56). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Norveç Krallığı Anayasası. (2014, 05 2014). *Norveç Krallığı Anayasası*. 12 16, 2020 tarihinde <https://grunnloven.lovdata.no/:https://grunnloven.lovdata.no/> adresinden alındı

- Office To Monitor And Combat Trafficking In Persons. (2016). *Trafficking in Persons Report: Trinidad and Tobago*. ABD: Office To Monitor And Combat Trafficking In Persons.
- Özbilen, Ş. (1998). *Maliye Politikası (Teori-İlkeler-Yöntemler ve Uygulama Sorunları)*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Özbudun, E. (1998). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2016). *Otoriter Rejimleri Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. Ankara: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztekin, A. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Panama Cumhuriyeti Anayasası. (2004, 11). *Panama Cumhuriyeti Anayasası*. 12 22, 2020 tarihinde <http://www.fao.org: http://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC127522/> adresinden alındı
- Pekin, T. (2017). *Ekonomiye Giriş*. İzmir: Zeus Kitabevi.
- Refworld. (2015, 10 07). *Freedom of the Press 2015 - Trinidad and Tobago*. 12 27, 2020 tarihinde <https://www.refworld.org: https://www.refworld.org/docid/561e0dc224.html> adresinden alındı
- Rohac, D. (2018, 10 12). *How do hybrid regimes operate?* 09 25, 2020 tarihinde <https://www.aei.org: https://www.aei.org/foreign-and-defense-policy/europe-and-eurasia/how-do-hybrid-regimes-operate/> adresinden alındı
- Ruganda Cumhuriyeti Anayasası. (2015). *Ruganda Cumhuriyeti Anayasası*. 12 25, 2020 tarihinde https://www.constituteproject.org: https://www.constituteproject.org/constitution/Rwanda_2015.pdf?lang=en adresinden alındı
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sartori, G. (2017). *Demokrasi Teorisine Giriş*. (T. K.-M. Turhan, Çev.) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Schmidt, M. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. (M. E. Köktaş, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası. (2006, 10). *Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası*. 12 19, 2020 tarihinde https://www.paragraf.rs: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html adresinden alındı
- Sudan Cumhuriyeti Anayasası. (2019). *Sudan Cumhuriyeti Anayasası*. 12 26, 2020 tarihinde https://www.constituteproject.org: https://www.constituteproject.org/constitution/Sudan_2019.pdf?lang=en adresinden alındı
- Şaylan, G. (1998). *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

- Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası. (2006). *Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası*. 12 24, 2020 tarihinde <http://www.gst.tj>: <http://www.gst.tj/int/> adresinden alındı
- TCDB. (2020, 10 12). <http://www.mfa.gov.tr>. 10 12, 2020 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: <http://www.mfa.gov.tr/arnavutluk-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- www.tdk.gov.tr, (2020, 07 07). <https://sozluk.gov.tr>. 07 07, 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekin, M. (2020, 12 10). *Üretimin Gücünün (Gücünüzün) Farkında Olabilmek...!* 12 10, 2020 tarihinde <http://www.mahmuttekin.com.tr>: <http://www.mahmuttekin.com.tr/tr/makaleler~274/uretimin-gucunun-farkinda-olabilmek~428> adresinden alındı
- Togo Cumhuriyeti Anayasası. (2007). *Togo Cumhuriyeti Anayasası*. 12 26, 2020 tarihinde <https://www.constituteproject.org>: https://www.constituteproject.org/constitution/Togo_2007.pdf?lang=en#:~:text=The%20Togolese%20Republic%20is%20a,It%20is%20one%20and%20in%20divisible.&text=The%20Togolese%20Republic%20assures%20the,social%20condition%20or%20of%20religion adresinden alındı
- Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti Anayasası. (2020). *Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti Anayasası*. 12 20, 2020 tarihinde <https://observatoriop10.cepal.org>: <https://observatoriop10.cepal.org/en/instruments/constitution-republic-trinidad-and-tobago> adresinden alındı
- Tunalı, H. (2010). *İktisadi Kalkınma* http://auzeftkitap.istanbul.edu.tr/kitap/iktisat_ue/iktisadikalkinma.pdf#page=20&zoom=100,90,94. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi.
- Tunçkaşık, H. (2017). Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar. S. Gökçimen içinde, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri* (s. 1-16). Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. (2020, 12 10). *Üretim*. 12 20, 2020 tarihinde <http://www.tubaterim.gov.tr/>: <http://www.tubaterim.gov.tr/> adresinden alındı
- U.S. Department Of State . (2019). *2019 Country Reports on Human Rights Practices: Togo*. 12 26, 2020 tarihinde <https://www.state.gov>: <https://www.state.gov/reports/2019-country-reports-on-human-rights-practices/togo/> adresinden alındı
- U.S.Embassy İn El Salvador. (2016). *Human Rights Report 2016*. 12 24, 2020 tarihinde <https://sv.usembassy.gov>: https://sv.usembassy.gov/our-relationship/official-reports/hrr_2016/ adresinden alındı
- Uluslararası Af Örgütü. (2018). *Uluslararası Af Örgütü Raporu 2017/18 Dünyada İnsan Hakları Durumu*. İngiltere/Londra: Uluslararası Af Örgütü.
- Uygun, O. (2017). *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. İstanbul: Onikilevha Yayınları.
- Ünal, Ç. (2013). Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Seçilmiş Endeks Göstergeleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 271-289.

- Ünalan, E. (2016). Kamu Harcamaları ve İnsani Gelişme Arasındaki İlişki. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2016). *İktisada Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası. (2013, 11 28). *Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası*. 12 23, 2020 tarihinde <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-nam-2013-215627.aspx> adresinden alındı
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-77.
- Yıldırım, Y. (2018). Demokrasilerde Otoriterleşme Ve Hibrid Rejim Tartışmaları Ve Türkiye'ye Dair Çıkarımlar. *Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-26.
- Zaman, T., Dündar, E., ve Aydın, S. (2019). Gini Katsayısını Etkileyen Faktörlerin Beta Regresyon Yöntemi Yardımı ile Belirlenmesi. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 235-240.